

**YILDIZ SOCIAL
SCIENCE REVIEW
(YSSR)**

VOLUME: 4 YEAR: May 2018 NUMBER: 2

Available Online:

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yssr>

ISSN: 2149-4363

Publisher:

On Behalf of Yıldız Technical University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dean Prof. Kenan AYDIN

Communication:

Phone: +90 212 383 6712
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yssr>
e-mail: donduran@yildiz.edu.tr

Address:

YILDIZ Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 34210 Esenler/Istanbul/Turkey

Printing Date: 25.12.2018

Printed by: Yıldız Publishing Center Davutpaşa/Istanbul

Front Page Designed by: Mehtap Kul

Logo Designed by: Hasan Öğretmen

Typesetting by: Murat Donduran

Yıldız Social Science Review is a refereed and international journal and published in May and November.

Editorial Board

Honorary Editor Prof. Erdener KAYNAK (Pennsylvania State University, Harrisburg)

Editor in Chief Prof. Murat DONDURAN (Yıldız Technical University, Turkey)

Associate Editors

Prof. Meral UZUNÖZ (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Murat YILDIZOGLU (Bordeaux University, France)

Assoc. Prof. Evren BALTA (New York University, USA)

Assoc. Prof. Burak ÜNVEREN (Yıldız Technical University, Turkey)

Assoc. Prof. Seçkin SUNAL (Yıldız Technical University, Turkey)

Assist. Prof. Tolga AKSOY (Yıldız Technical University, Turkey)

Assist. Prof. Yıldırım ÇİÇEN (Gümüşhane University, Turkey)

Assist. Prof. Antonio MASALA (IMT Lucca, Italy)

Assist. Prof. Tuğçe OZANSOY ÇADIRCI (Yıldız Technical University, Turkey)

Assist. Prof. Laçın İdil ÖZTIĞ (Yıldız Technical University, Turkey)

Dr. Christoph WEBER (Friedrich-Alexander-University, Germany)

Managing Editor RA. Halil ŞİMDİ (Yalova University, Turkey)

Advisory Editorial Board

Prof. John ROEMER (Yale University, USA)

Prof. Wendy CARLIN (University College London, UK)

Prof. Ercan EREN (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Salih DURER (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Esin CAN (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Nevin COŞAR (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Özden Zeynep OKTAV (Medeniyet University, Turkey)

Prof. Yasir SULEIMAN (University of Cambridge, United Kingdom)

Prof. Gülsün YAY (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. İbrahim KIRCOVA (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Hüseyin TAŞTAN (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Remzi ALTUNIŞIK (Sakarya University)

Prof. Coşkun BAYRAK (University of Arkansas at Little Rock-UALR, USA)

Prof. Ercan GEGEZ (Marmara University, Turkey)

Prof. Cemal İBİŞ (Işık University, Turkey)

Prof. Erdoğan KOÇ (Balıkesir University, Turkey)

Prof. Gökhan ÖZER (Gebze Technical University)

Prof. Cengiz YILMAZ (Middle East Technical University, Turkey)

Prof. Fatma DOĞRUEL (Marmara University, Turkey)

Prof. A. Suut DOĞRUEL (Marmara University, Turkey)

Prof. Ahmet DEMİREL (Marmara University, Turkey)

Prof. Ayşegül SEVER (Marmara University, Turkey)

Prof. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul University, Turkey)

Prof. Ayşe Betül ÇELİK (Sabancı University, Turkey)

Prof. Ming-Miin YU (National Taiwan Ocean University, Taiwan)

Prof. Cumhuri ERDEM (Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Prof. Tevfik YOLDEMİR (Marmara University, Turkey)

Prof. Mehmet Akif OKUR (Yıldız Technical University, Turkey)

Thomas R. MATTAIR (Middle East Policy Council, USA)

Assist Prof. Selim GÜLEŞÇİ (Bocconi University, Italy)

Assist Prof. Güneş GÖKMEN (New School of Economics, Russia)

Dr. Daniele SIENA (Banque de France, France)

Dr. Giuseppe ATTANASI (University of Strasbourg, France)

Dr. Massimo BAGARANI (University Guglielmo Marconi)

VOLUME : 4, NUMBER: 2, YEAR: 2018

ARTICLES/MAKALELER

HEGEL'DEN MARX'A : « OLUMSUZUN EMEĞİ » Ragıp EGE	79
BİLİM(LER) VE İKTİSAT Ercan EREN	93
FOUR HORSEMEN OF THE APOCALYPSE: MARX, WEBER, SCHUMPETER, AND POLANYI Hüseyin ÖZEL	111
L. LACHMANN, D. LAVOIE AND A CRITICAL LOOK TO THE AUSTRIAN SCHOOL'S REVIVAL: CAN HERMENEUTICS BE A SOLUTION TO THE AGENT-STRUCTURE PROBLEM? Mine KARA	125
KOMPLEKSİTE İKTİSADI ÇERÇEVESİNDE KEYNES VE KEYNESYEN MAKRO İKTİSAT: METODOLOJİK BİR ANALİZ Kaan ÖĞÜT	137
n≥30 vs. n=all: BÜYÜK VERİ, VERİ OBEZİTESİ VE KAYBOLAN NEDENSELLİKLER Altuğ YALÇINTAŞ	153
KAPİTALİZMİN KRİZLERİNİ MINSKY'NİN FİNANSAL İSTİKRARSIZLIK HİPOTEZİ ÇERÇEVESİNDE ANLAMAK Gülenay BAŞ DİNAR	167
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BİR ÖNCÜLÜ OLARAK KEYNES'İN "İYİ YAŞAM" FELSEFESİ VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ Çiğdem BOZ	187
MODERN ZAMANLAR ve VEBLEN Volkan KAYMAZ ve Ercan EREN	201

HEGEL'DEN MARX'A : « OLUMSUZUN EMEĞİ »

Ragıp EGE

Strazburg Üniversitesi, ege@unistra.fr

Başvuru Tarihi/Application Date: 16.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Bu çalışma, Marx'ın kapitalist üretim biçimi üzerine sürdürdüğü çözümlerinin, büyük ölçüde, Hegel'in "olumsuzun emeği" kavramından esinlendiği tezi üzerine bir soruşturmadır. Hegel, *Ruh'un Fenomenolojisi*'inin hemen başında, hakikatin *özne* niteliğini öne çıkarır. Özne, sürekli üreten, üretimi boyunca sürekli kendini üreten bir gerçekliktir. Marx, kapitalist sistemi de sürekli üretim, "üretim için üretim" mantığının yönettiğini vurgular. Bu anlamda, Hegel'in öznesi gibi, kapitalist sistem de, olanı sürekli yadsıyan bir süreçtir. "Olumsuzun emeği" kavramı, Marx'ın çözümlerinde, durmaksızın "değer" üretimi kavramına eş düşer.

Anahtar Kelimeler: *Hegel, Marx, Olumsuz*

ABSTRACT

The present study is an interrogation on the thesis that the analyses Marx develops on the capitalist mode of production are greatly inspired by the Hegelian concept of the "work of the negative". At the beginning of his *Phenomenology of Spirit* Hegel insists on the fact that the truth is equally *subject*. Subject is a reality which continually produces, and through its production it produces itself continually. Marx states that the capitalist system is also governed by a logic of uninterrupted production, by a logic of "production for production". In that sense the capitalist system is also a process of uninterrupted negation of the given. In Marxian analyses, the concept of "the work of the negative" finds its equivalent in the concept of infinite production of "value".

Keywords: *Hegel, Marx, Negative*

Kapitalist üretim biçimi içinde emeğin konumu, emeğin bu sistem içinde işleyiş tarzı konusunda Marx'ın geliştirdiği soruşturma, büyük ölçüde, Hegel'in etkisini taşır. Bu etkiyi, Marx'ın, basit biçimde, Hegel'ci bir düşünür olması, Hegel felsefesini eleştirisiz bir yaklaşımla benimseyip sürdürmesi tarzında anlamıyoruz. Marx, Hegel'in kimi çözümlmelerini ödün vermez bir dikkatle eleştirmiştir. Ancak bu eleştiri, Hegel'i derinden anlamış, Hegel'in yüce düşüncesinin gerektirdiği düşünsel sınavı sabırla göğüslemekten kaçınmamış bir bilincin eleştirisidir. Bu tür bir bilincin hedef olduğu etkiden söz etmek istiyoruz. Hegel, 19cu yüzyıl yenilikçi, eleştirel, devrimci düşüncesinin emek ve üretime yüklediği sonsuz, *ulvî* diyebileceğimiz, felsefi değeri en yetkin biçimde kavramsallaştırmış düşünürdür. Bu yeni emek, dolayısıyla üretim kavramının özgün içeriğini anlayabilmek için, Hegel'in "özne" kavramını ne tarzda anlayıp işlediğini incelemek gerekir.

1. "Saf olumsuzluk" niteliğiyle *özne*

Hegel özgün düşünsel yaklaşımını *Ruhun Fenomenoloji*'sine "Önsöz"de şöyle dile getirir: "Benim görüşüme göre –ancak bu görüşün haklılığı, yalnızca, tüm sistemin oluşturulup sunulmasıyla ortaya çıkacaktır-, her şey şuna bağlıdır: hakiki olanı (*das Wahre*) yalnızca *töz* (*Substanz*, Arapçadan alınan "cevher") değil, aynı ölçüde *özne* (*Subjekt*) olarak anlamak (kavramak, *auffassen*) ve dile getirmek (*ausdrücken*) (Hegel 1807 : 22-23). İnsan gerçeği göz önüne alındığında, hakiki olanın aynı zamanda *özne* niteliğini taşıdığı gözlemi, bu gerçeğin tarihsel niteliğini vurgular. *Özne* kendini zaman içinde, tarihselleşerek var kılar. Başka bir deyimle *özne*, dur durak bilmeden, sonsuza değin, kendini gerçekleştirme sürecidir; tarihi bu süreç oluşturur. *Özne* hiç durmadan, hiç bir kesintiye hedef olmadan kendini sürdüren, hem üreten hem kendini üreten süreçtir. Daha doğru bir deyimle, *özne*, üretime harcadığı emek boyunca, bu emek içinde, kendini üreten gerçekliktir. Hegel'in yukarıdaki gözlemi işte bu anlamda, gerçeği dönüştürme tutkusuyla tutuşan diyebileceğimiz 19cu yüzyılın, emek ve üretime yüklediği yüksek felsefi değeri, en yetkin biçimiyle, dile getirir. Dikkatli Hegel okuru Marx'ın dünyayı ve zamanını anlama biçimini belirleyen etmenler arasında, Hegel'in, sözünü ettiğimiz, insan gerçeğine *özne* gözüyle bakışı da sayılmalıdır. Dünya, insan dünyası, sürgit dönüşen, *öznenin* üretimi boyunca dönüşen bir gerçekliktir. Bu sürecin mimarı da emektir. İnsan tarihi –ancak tarihsellik insana özgü bir boyut olduğu ölçüde tarihin kendisi- emeğin ürünüdür. Hakiki olan *özne* olduğu için insan tarihsel bir varlıktır. Bu önermenin içeriğini açmaya çalışalım (Hegel'in felsefi düşüncesi ile ilgili bkz. Weil 1950).

Hegel'in, daha genel olarak spekülâtif felsefenin gözünde *özne*, özünden, hareket, devinim, oluşum, kısaca bitimsiz bir *geçiş* sürecidir; *geçiş*tiir. Bu geçiş süreci, Hegel'in, "kendinde" (*an sich*), "kendi için" (*für sich*), "kendinde ve kendi için" (*an und für sich*) diye adlandırdığı üç uğrak boyunca sonsuza değin devinen süreçtir. *Özne* parçalara bakarak bütününcü önceliğini varsayar; daha doğrusu, *özne* olan gerçeklik, bütününcü parçalardan önce geldiği gerçekliktir. Hegel bütününcü parçalara bakarak önceliği kavramına her değinişinde Aristoteles'e gönderme yapar. *Özne* "*bütününcü*"sel (*Totalität*) bir gerçekliktir. Başka bir deyimle, *özne* sonunu başlangıcında taşıyan gerçekliktir; *özne* daha baştan sonunu içinde taşır. Sonunu içinde taşıyan başlangıç kavramı, bütününcü parçalara bakarak önceliği kavramına denktir. "Son" gibi, "*bütününcü*" de başlangıçtadır. Ancak söz konusu varoluş "*kendinde*" (*an sich*) türünden bir varoluştur. Henüz yoktur, görünmez; henüz ortaya çıkmamıştır (*fenomenleşmemiştir*; "tezahür" etmemiştir); kapalıdır; örtülüdür; salt olanaklar kümesidir: gücül (gizilgüç halinde), henüz edimselliğe ulaşmamış, başka bir deyimle "kuvve"den "fiil"e geçmemiş, olanaklar kümesi. Hegel'in düşüncesinde "*kendinde*" kavramı, henüz kendini ortaya çıkarmamış, henüz olabilir halden olmuş hale, gücül halden edimselliğe, kapalı, örtük halden açık hale geçmemiş, dolayısıyla henüz gerçekleşmemiş, henüz dolayımı (*Vermittlung*) tanımamış, vücut bulmamış bir mevcudiyet kavramına gönderme yapar. Toprağın derinlerine inen sağlam kökleri üzerinde yükselen güçlü gövdesi, dalları, budakları, yaprakları ve çiçekleriyle göğe açılan ihtişamlı bir meşe görmek istediğimizde bize şekilsiz, eğri büğrü bir tohum gösterilirse tatmin olmayız doğallıkla. Oysa o eğri büğrü iğreti şey meşenin tümünü içinde taşır; meşenin bütününcü tohumun içinde daha baştan mevcuttur. Ancak tohum evresinde meşe salt "*kendinde*"dir; henüz "*kendi için*" (*für sich*) aşamasına ulaşmamış, "*kendi için*" yaşamaya başlamamış, kendinin dışına çıkmamış, kendinin dolayimsız gerçekliğini terk

edip olanaklarını tüm zenginliği ve çeşitliliğiyle göstermeye, tanıtmaya başlamamıştır. Hegel'in sözlükçesinde "kendinde" olan gerçeklik dolayimsız, doğal gerçekliktir. Meşe kendini göstermeye başladığında "kendi için" var olmaya, kendini dolayım lamaya (*vermitteln*) başlar (Bkz. Hegel 1823-28 : 129-131).

Bu noktada Hegel felsefesinin en karmaşık, o derece de temel varsayımlarından birine dokunuyoruz. Kendinde olan neden kendinin dışına çıkmak ister?; neden kendinde kalamaz?; neden kendisiyle yetinemez? Hegel bu soruya 'özne olduğu için' yanıtını verir. *Özne* kendini tanıma arzusunu hatta tutkusunu taşıyan bir iradedir; özne kendini, kendiliğinde tanımak, tanıtmak ister. "Kendi için" var olmak, yaşamak, işgörmek, emek harcamak, kendi iradesinin boyunduruğunda hareket etmek ister. Bu yüzden "kendinde" kalamaz; kendini kendiliğinde tanımak ister; kendinin ne olduğunu bilmek ister; kendinin hakikatine ulaşmak ister. Bu yüzden kendini dışarı çıkarır, dışarı vurur. Kendini dışarı vurmaktır üretmektir. *Özne* özü gereği üreten varlıktır; üretiminde, içinde taşıdığı biçimleri hayata geçirir, bu biçimlere can verir; içinde taşıdığı gücül biçimler üretiminde vücut bulur. *Özne* üretmek soyutluktan somuta açılır; kendini üretiminde gerçekleştirir; üretiminde kendi kendisini üretir. Ancak kendini tanımaya çalışan *özne*, her dışarı vurumda, her üretim ediminde, başlangıçtaki gücül bütünü yalnızca tikel bir parçasını edimselleştirir, gerçekleştirir. Olabilirden varoluşa geçen bu parçalara Hegel "figure" adını verir; Arapçadan alınan sûret ("beti" de deniliyor) sözcüğüyle çevirebiliriz; özne üretiminde kendi sûretini bulur. Ancak kendini bütünlüğünde tanımak isteyen *özne* bir parçasıyla yetinemez, bir biçimiyle sınırlanmayı kabul edemez; bir sûretiyle görünmek, bir anlamda, kendini, yani tohumunun taşıdığı bütünü inkâr etmektir *özne* için. Ürettiğiyle yetinmesi, bir tek sûrette tutsak kalması söz konusu olamaz. Bu yüzden her gerçekleşen biçim ya da sûret, anında, kısıtlayıcı, sınırlandırıcı, indirgeyici bir gerçekliğe dönüşür *öznenin* gözünde. Ortaya çıkardığı sûrete verdiği değer ne olursa olsun, tanımı gereği tikel bir gerçeklik olan bu sûretten kurtulması gerekir. Kurtulamazsa eğer kendini basit bir nesneye çevirmiş olur; bir yana konmuş, kımıltısız, kendi kendine artısız eksisiz tümüyle eşit bir nesneden başka bir şey değildir kendinden kurtulamayan *özne*. *Başka şey* olduğunu, olduğundan *başka şey* olduğunu kendi kendisine olduğu kadar dünyaya ispat etmeye çalışmayan irade *özne* değildir. Bir şey, bir nesne, doğanın bir parçasıdır. Başka bir deyimle ve kısaca *özne* kendini sürekli yadsıyan bir güçtür. *Öznenin* en özgün niteliği olumsuzluğudur. Hegel felsefesinde *özne* saf olumsuzluktur. Olan ne olursa olsun yadsınması gerekir. Çünkü olanın varlıksal yüceliği ne olursa olsun, tikel bir gerçeklik olduğu için bütünü yansıtmaması, bütünü ortaya çıkarmaması, tanımı gereği, olanaksızdır. *Özne*, sonsuza değin, kendisine, dolayısıyla dünyaya *hayır* diyen güçtür. Bu tür bir kendini tanıma iradesini doğaya yakıştırarak doğanın da *özneye* özgü bir yadsıma kararlılığıyla devindiğini varsaymanın ne denli sorunlu bir varsayım olduğu görülüyor burada. *Doğanın Diyalektiği* konusu, doğal gerçeğin de insan gerçeği gibi diyalektik bir devinimle hareket ettiği varsayımı, mantık düzeyinde, çetin güçlükler içeren bir konudur. Bu yüzden yukarıda verdiğimiz meşe örneği yaklaşık, yetersiz bir örnektir; gövdenin fidanı *yadsıdığını* iddia etmek, tohumun çimlenmesiyle meşenin "kendi için" aşamasına yükseldiğini varsaymak çok güçtür. Kendini tanıma amacıyla yadsıyan, yok eden, karşı çıkıp ortadan kaldıran varlığın bilinçli bir varlık olması gerekir. Burada geliştirdiğimiz kısıtlı soruşturmanın böylesine kapsamlı ve karmaşık bir sorunsalın irdelenmesine izin vermeyeceği açıktır.

Kendini hakikatinde yani bütünlüğünde tanımak isteyen *özne* durmaksızın üreten, durmaksızın ürettiğini yadsıyıp yeniden üreten devinimdir. Tarih, kendini var etme yönünde emek harcayan *öznenin* ürünüdür. Hegel bu yüzden *öznenin* devinimini "olumsuzun emeği" (*die Arbeit des Negativen*) terimiyle tanımlar (Hegel 1807: 24). *Özneye* özgü emek, sürgit, ortaya çıkarıp ortadan kaldıran, durmaksızın üretilen yadsır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Bir sûret yadsındığında neden, zorunlu olarak, başka bir sûret ortaya çıkar? Hiçliğe yuvarlanma olasılığı nasıl önlenebilir? Bu soruya Hegel, Aristoteles'ten kalkarak, bütünü parçalara bakarak önceliği ilkesiyle cevap verir. Bütün sûretlerin tümünü daha baştan içinde taşıdığı için, yadsıma, hiçliğe yuvarlanma tehlikesinden bağıştıktır. Durmaksızın yeni bir sûret eskinin yerini alır.

Ancak bütün bunlar, bütünlüğüne erişme amacıyla devinen *öznenin*, yadsıdığı, yok ettiği, ortadan kaldırdığı sürece amacına ulaşamayacağı, kendisini sürekli tikel sûretlerde bulacağı, durmaksızın bir sûretten bir sûrete savrulacağı anlamına gelmez mi? Bu da, saf geçiş, saf olumsuzluk

belirlenimiyle devinen *öznenin* kendini asla tanıyamayacağı demek değil midir? Bu karmaşık soruya, Hegel'in düşüncesinde, değişik yanıtlar bulunabilir. Bir yanıt, filozofun, "kendinin-saf-deviniminin mutlak tedirginliği" (*die absolute Unruhe des Sichselbstbewegens*) diye adlandırdığı "sonsuzluk" (*Unendlichkeit*) kavramından hareketle, antropolojik diyebileceğimiz bir yaklaşım çerçevesinde geliştirilebilir (Hegel 1807 : 132). *Özne* bitimliliğe, ne türlü olursa olsun bir "son"a katlanabilecek, amacına ulaştığı inancıyla emeğine son verebilecek bir varoluş olamaz. Amaçlanan başarı ne olursa olsun, *öznenin* gözündeki değeri ne denli yüce olursa olsun, başarı gerçekleştiğinde *özne* bir kez daha düş kırıklığına uğrar, ivedilikle başka bir amaca yönelerek bu ıstıraptan kurtulmaya çalışır. Yolunu bitiren, bir son'da karar kılan *özneliğini* yitirir, şu ya da bu başarıyla yetinen nesneye dönüşür. Sonsuzluk arayışıyla dürtülen *özne*, bu yüzden, "mutsuz bilinç" (*unglückliche Bewusstsein*) konumundan kurtulamayacak, kendini arayış yolunda tükenip gidecektir.

Bir başka yanıt mantık düzeyinde oluşturulabilir. Başlangıç son'u içinde taşıyorsa, bütün, parçalardan önce geliyorsa eğer, bitimsizlik süreci, bir gün gelecek, zorunlu olarak bitecektir. Bütünün tüm içeriğinin gerçekleşmesiyle *öznenin* sonsuz devinimi, zorunlu olarak, bir bitime varacaktır; yadsıma bir sûrete açılmıyorsa, bütün tümüyle tamamlanmışsa, gerçekleşecek hiç bir şey kalmamışsa, tarih sona ermiş demektir. Bilindiği gibi söz konusu 'tarihin tamamlanması', 'tarihin sona ermesi' tasarımı Hegel felsefesinin en çok eleştiri alan, çoğun da alay konusu olan tasarımıdır. Çağdaş felsefenin Hegel'le hesaplaşmasının ana konusu bu 'tarihin bitimliliği' konusu olmuştur.

Hegel'in kapsamlı düşüncesini, ne "mutsuz bilinç" trajedisinin, deliliğe değin (*Verrücktheit*) sürükleyebileceği yırtılışları içinde kendinden geçen, kendinden başka hiç bir şey düşünemeyen, hiç bir şeyle ilgilenemeyen *öznenin* (Hegel onu "cici ruh" -*die schöne Seele*- diye adlandırır; Bkz., Hegel 1807 : 491) ıstıraplı rahatlığına, ne de son'un başlangıçta olduğu varsayımının mantık düzeyinde içerdiği katı belirlenimliliğe indirgemekten sakınan bir üçüncü yanıt da düşünülebilir. *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nin "Önsöz"ündeki çarpıcı gözlemleri hatırlayalım. Hegel şöyle diyor: "Felsefe her zaman geç gelir (*immer zu spät*). Dünyanın düşüncesi olan felsefe, ancak, gerçeğin oluşum sürecini tamamladığı, gerçek tümüyle tamamlandığı evrede kendini gösterir" (Hegel 1821 : 28). Felsefe yalnızca, olgunlaşmış bir dünya üzerine söz söyleyebilir, soruşturmasını 'kemale ermiş', tamamlanmış bir gerçek üzerinde sürdürebilir. Hegelci felsefenin kaygısı dünyayı dönüştürmek değil, dönüşmüş, dönüştürülmüş bir dünyanın seyrine dalarak dünyayı *anlamaktır* (*erkennen*; tanımak, bilmek). *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'de şu satırları okuruz: "Doyurulamaz tutkularla çalkalanan gerçekten yorulmuş felsefe, bu keşmekeşten sıyrılarak dikkatini gerçeğin seyrine yöneltir" (Hegel 1819-1828 : 238). Solmaya yüz tutmuş gerçek daha da soldurularak, "gri renge gri katarak", "gençleşemez" (*verjüngen*) (Hegel 1821 : 28). Başka bir deyimle, filozof Hegel gelecek üzerine herhangi bir şey söylemeyi, bir yorum, kestirim, yapmayı kendisine yasaklamıştır. "Dünyanın nasıl olması" üzerine söyleyecek bir şeyi yoktur. Değiştirme, üretme, dönüştürme, kısaca yadsıma tutkusundan arındırmıştır kendisini. Dolayısıyla, Hegelci filozof *özne* kimliğiyle yaklaşmaz dünyaya. Hakikatin *özne* olduğunu bilir ancak kendisi *özne* değildir; yalnızca *anlamayı*, *bilmeyi*, *tanımayı* amaçlayan bilinç "sonsuzluğun tedirginliği"yle kamçılanmaz. "Kendinde ve kendi için" aşamasına burada erişilir; bu aşama, olanı *anlamak* kaygısıyla dünyayı seyre koyulan filozofun uğrağıdır: hakikatin hem *töz* hem *özne* olduğu, hakikatin, kendisini, baştan beri gerçekleşen sûretlerin her biri içinde sürdürdüğü bilincini edinen filozofun uğrağı. Hakikat gerçekleşen sûretlerin tümü olduğu ölçüde *bütündür*. "*Das Wahre ist das Ganze*": "Hakiki olan olanın tümüdür" (Hegel 1807 : 24); *şu anda* hakiki olan olmuş olanın tümüdür. Hegelci filozofun en özgün düşünsel etkinliği *anımsamaktır* (*Erinnerung*). "Şu" olmuş, "bu" olmuştur; *özne* açısından, "bu", "şu"yu yadsıyarak ortaya çıkmıştır. Oysa Hegelci filozofun, yani diyalektik akılın (*die Vernunft*) gözünde "şu" ile "bu", zorunlu olarak, birbirini tamamlar. Diyalektik akılın gözünde "yanlış gibi bir şeyden ne denli söz edilemezse kötü gibi bir şeyden de o denli söz edilemez" (*Noch gibt es ein Falsches, sowenig es ein Böses gibt*) (Hegel 1807 : 40) ; iyi ile kötü barışmıştır. Başka bir deyimle, diyalektik akıl, *öznenin* ortadan kaldırma eyleminin basit bir yok etme, doğanın yok etmesi türünden salt yok etme eylemi olmadığını bilincindedir. Yok edilen, bir biçimde, yeni sûret içinde varlığını sürdürür; yok edilenin dışarılık, geçici, özgün olmayan ('*arazî*') özellikleri yok olur; asıl özü sonraki sûrette muhafaza edilmiştir. Hegel'in en temel denilebilecek kavramını buluruz burada, diyalektiğin temel kavramını: *Aufhebung*:

ortadan kaldırma: hem yok etme, hem saklama (yazın kışlıkların kaldırılıp saklanması gibi) hem de yukarıya çıkarma, yükseltme. Görüldüğü gibi, tarihin sonuna varıldığı gibi bir iddiada bulunması söz konusu değildir Hegelci filozofun. *Öznenin* devinimini sürdüreceğini bilir. Fakat seyrettiği dünyadan sonra ne geleceği, hangi sùretin ortaya çıkacağı hakkında bir fikri yoktur; olamaz da. Bu anlamda, çok aykırı da olsa, Hegel'in tarih görüşü hem katı bir gerekliliğin yönettiği bir mantıkla ilerler; hem de Hegelci yaklaşımın gözünde gelecek tümüyle açıktır, belirsizdir. Bu anlamda tarih, varış noktası belirsiz, nereye varacağı bilinmeyen bir süreçtir.

2. Hegel ve Ekonomi Politik

Çağdaş dünyanın düşünsel ürünleri içinde Ekonomi Politik, Hegel'in daha gençlik yıllarından büyük ilgisini çekmiştir (Bkz. Hyppolite 1948, Taminiaux 1976 : 1984). Frankfurt'taki öğretmenlik yıllarının sonundan başlayarak (1799) İena dönemi boyunca (1800-1806), Ekonomi Politik alanındaki düşünürlerin çözümlenmeleri, özellikle James Steuart (1767) ve Adam Smith (1776), ilgiyle okuduğu metinler arasındadır (Hegel'in Steuart okuması ile ilgili bkz. Rosenkranz 1844 : 201; ayrıca Lukács 1948, 225-239). Paul Chamley, James Steuart'ın yapıtının Hegel'in dünya görüşünü ne denli etkilediğini, hatta diyalektik mantığın somut örneğini bu yapıtta gözlemlediğini ayrıntılı biçimde göstermiştir (Chamley 1963; Ege 1999). Gençlik metinlerinde (*System der Sittlichkeit* (1803) - Ahlaklı Yaşam Sistemi; *Realphilosophie* -1805-1806-), Hegel, dikkatini, iktisadî düzeyde sürdürülen emek üzerinde yoğunlaştırmış, *öznenin* kendini tanıma isteği açısından söz konusu emeğin anlamını soruşturmuştur. Emekçi, üretim etkinliği boyunca, içinde taşıdığı olanakları, gücül yetileri, var kılar, tam anlamıyla felsefî düzeyde gözlemlediğimiz *özneye* özgü etkinliği somut iktisadî dünyada sürdürür. Hem üretim araçlarının hem ürünün üretiminde harcanan emek, işçiyi bir geçiş ortamına dönüştürür; gücülenden edimsele, soyuttan somuta. Emekçi çalışmasında, kendinin deneyimini yapar, ürüne kendi içindeki biçimleri aktararak kendini gerçekleştirir. Üretim emekçinin dolayımlanmasıdır; emekçi üretiminde kendini hem tikel hem evrensel bir varlık olarak yaşar, tanır. Ürün, her seferinde, tikel bir gerçekliktir; emekçinin bir sùretidir; ancak ötekinin kullanımı ürünü evrenselleştirir, emeğin ürünü "başkası için" var olur; dolayısıyla emekçinin ürünü başkasının kullanımı emekçinin *özne* kimliğiyle tanınmasıdır. Ürün öznenin kopup başkasının malına dönüştükçe, bu kullanım genelleşip yoğunlaştıkça üretici kendini sürekli genişleyen bir etkileşim ağı içinde bulur. İş bölümünün gelişmesi üretici özneyi her adımda daha evrenselleştirir. Hegel bu süreci, daha yetkin ve kapsamlı biçimde *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nde (1821), "gereksinimler sistemi" (*System der Bedürfnisse*) çerçevesinde inceleyecektir. İlk metinlerinde Hegel dikkatini özellikle iş bölümü konusu üzerinde toplar. Çağdaş dünyada, önceki zamanlarda görülmemiş bir hızla gelişen iş bölümü olgusunun doğurduğu çelişkileri yetkinlikle irdeler. O devirdeki felsefe yazılarında uyulan töreler gereğince başvuru düşünürler adlarıyla anılmadığı için Adam Smith'i de açık olarak anmaz Hegel. Ancak iktisatçının iş bölümü üzerine geliştirdiği çözümlenmeler Hegel'in soruşturmasına ana kaynak oluşturduğu rahatlıkla öne sürülebilir. Çağdaş dünya, gereksinimlerin baş döndürücü bir hızla çeşitlenip arttığı bir tarih evresidir. İş bölümü de bu artışa koşut gelişir. Hegel'in gereksinim üzerine geliştirdiği çözümlenmeler yetkin olduğu kadar şaşırtıcı derecede gerçekçi çözümlenmelerdir. Düşünür gereksinimleri yöneten mantığı çözümlerken asla doğaya gönderme yapmaz, doğal/yapay karşıtlığını gündeme getirmez. Bir gereksinim doyurulduğunda asıl doyurulan doğal bir itki değil bir tasarımdır, Hegel'in gözünde. En temel, en ilkel dediğimiz gereksinimleri bile yakından incelediğimizde, insan gereksiniminin, son çözümlenmede, düşüncenin, hayal gücünün ürettiği bir *tasarım* olduğunu görürüz; doyurulan, her zaman, *doğal* bir gereksinim değil *kültürel* bir gereksinimdir. Gereksinim, hayal gücünün yaratı yetisiyle sonsuza değin çeşitlenebilecek, sonsuz değin artabilecek bir olgudur. Dolayısıyla Hegel'in tasarladığı gibi gereksinimlere özgü bir diyalektikten söz edilebilir. "Doğal gereksinim"/"yapay gereksinim" karşıtlığı temelsiz bir ayırımdır. "Doğal" sıfatını yakıştırdığımız gereksinimleri öne çıkararak "yapay" sıfatını yakıştırdığımız gereksinimleri sınırlamaya çalışmak, her zaman, tutucu, gelenekçi dünya görüşlerinin girişimidir. Sorun sözde "doğa"yla sözde "yapay"ı karşı çıkmak değil, kültür içinde, düşünce içinde kalarak, hangi gereksinimin insana daha yaraşır hangisinin yaraşmaz olduğu üzerine soruşturma sorunudur.

Gereksinimler diyalektiği, Ekonomi Politik'in yetkinlikle gösterdiği gibi, yakın zamanlarda gelişme hızı son derece artmış gereksinimler sisteminin bir noktadan sonra endişe verici bir çelişkiye yuvarlandığını ortaya çıkarır. Çoğalan gereksinimler hem nitel hem nicel açıdan üretim biçimini ve üreticiyi etkiler. Aşırı derecede artan talep, üretimin, gittikçe kitlesel bir üretime dönüşmesine neden olur. Bu süreç içinde emekçi, üretim araçlarını elinde tutan küçük üretici konumunu muhafaza edemez artık; karmaşıklığı giderek artan ürünlerin sayısız parçalarından yalnızca bir ya da birkaçının üretimini sağlayan yinelemeseli bir etkinliğe dönüşür. Hegel bu dönüşümü "soyut emek" (*die abstrakte Arbeit*) kavramıyla çözümler. Çağdaş dünyada emek, her adımda, somutluğunu, yani ürünün tümünü gerçekleştiren emek konumunu yitirir; üretim boyunca emekçi, aynı parçaların aynı hareketlerle aynı üretim zinciri üzerinde durmaksızın yinelenen soyut bir etkinliğin aracı konumuna indirgenir. Marx, Hegel'in "soyut emek" kavramını geliştirdiği bu metinleri okumuş olsaydı filozofun "idealist" yaklaşımına yönelttiği eleştirilerinde belki de daha ölçülü olurdu. Gelişen iş bölümü çerçevesinde emekçi hem evrenselleşir, hem de soyut bir gerçekliğe dönüşür; üretimini talep eden kullanıcı sayısı arttıkça emekçinin evrenselleşme derecesi de artar, ancak kitlesel üretim üreticiyi soyut emek üreten bir güce dönüştürür. İş bölümünün çelişkisi burada yatar. Hegel bu yüzden iş bölümü içinde gerçekleşen evrenselliği "soyut evrensellik" (*abstrakt-Allgemeine*) diye adlandırır.

Ancak Hegel'in Ekonomi Politik'e ilgisi zamanla başka bir derinlik kazanır. Düşünür soruşturmasını yalnızca iş bölümü sorunsalıyla sınırlamaz. Ekonomi Politik'in, özellikle de İskoç Aydınlarının geliştirdikleri "sivil toplum" kavramını "*bürgerliche Gesellschaft*" adı altında kendi felsefi ve siyasal sistemi içine çeker, *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nde bu kavrama özgün bir konum kazandırır. Bu kitapta sivil toplum kavramına kapsamlı bir yer ayrılır; kavram, hukuk düşüncesinin ilerlemesi sürecinde diyalektik üçlünün ikinci uğrağını oluşturur. Aile ile devlet arasında "kendi için" konumundadır: "sivil toplumun ortaya çıkışı çağdaş dünyaya özgü bir olgudur; çünkü yalnızca bu dünyada Düşünce'nin (*Idee*) tüm belirlenimlerine yaşam hakkı tanınmıştır" (Hegel 1821 : §182, ek). Burada "Düşünce'nin tüm belirlenimleri" deyişi, *özne*'nin içinde taşıdığı olanaklar bütünü anlamına gelir. Sivil toplum içinde birey "kendi için" yaşamaya başlar. Aile içinde bireyin konumu, kendisinden kaynaklanmayan doğal etmenlerce belirlenmiştir. Aile üyesi kendinin gerçekleşmesini sağlayacak koşullara aile içinde kalarak ulaşamaz. Kendini gerçekleştirmek isteyen çocuğun bir zaman sonra aileyi terk etmesi kaçınılmaz olur. Devlet içinde birey yurttaş kimliğindedir; yurttaşlar arasında *öznel* farklar silinmiştir. Devleti tanımlayan özellik eşitlik ilkesidir. Eşit yurttaşların devlet içinde kendileri için yaşamaları söz konusu değildir. Dolayısıyla ne aile içinde ne devlet içinde birey *özne* değildir. İki düzende de birey, dışarıdan ya da yukarıdan dayatılan kimlikleri benimseme durumundadır. Birey ancak sivil topluma ayak bastığında, sivil toplumun üyesi olduğunda, kendi iradesiyle hareket etme olanağını elde eder, sivil toplum içinde emekçi, çalışan, iş gören kimliğini kazanır. Kendi emeğiyle üretmeye, bu üretim boyunca kendini eğitmeye, doğal varlıktan kültürel varlığa dönüşmeye başlar. Hegel söz konusu bireyin kendini eğiterek uygarlaşması sürecine *Bildung* adını verir. Bu kavramın anlamı şudur: "Bir insanın planlı fikri (manevî) şekillenmesi, oluşumu, kültür, eğitim, bilgi, irfan; bunlar yoluyla ulaşılan durum" (Önen & Şanbey 1993 :155). *Bildung* anlamında kendini eğiten birey *özne* kimliğiyle hareket eden bireydir. Birey sivil toplum içinde gerçek *özne* kimliğine erişir. Ancak bu söylenenlerden, sivil toplumun ortaya çıkmasına değin insan *özne* olamamıştır, bir *nesne* edilgenliğiyle yaşamıştır şeklinde anlamsız bir sonuç çıkarılmamalıdır. İnsan baştan beri, insan olduğundan beri *öznedir*; hangi devirde, hangi yörede, hangi toplum içinde olursa olsun. Hegel şunu duyurmak ister: geleneksel, Louis Dumont'un (1977) "*holist*" diye adlandırdığı toplumlarda, bireyler, son çözümlemede siyasal baskılar sonucu belli kimlikler içinde dondurulmuş, dondurulmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle, kendini gerçekleştirmek, kendi için yaşayabilme yönünde hareket etmek isteyen *özne* siyasal (ailesel, ahlaksal, dinsel, kültürel, ideolojik) güçlerin baskısıyla karşılaşır, kendini gerçekleştirme özgürlüğü kimi büyük ölçüde kısıtlanır. Ancak kısıtlamanın derecesi ne olursa olsun, insan *özne* olduğu için, çeşitli dolaylılarla, dolaylı yollarla, elinden geldiğince kendini gerçekleştirir. Hegel'in eski devletlerle, örneğin Platon'un devletiyle ilgili gözlemleri bu açıdan çok anlamlıdır. Eski devlet, *özneneden*, *öznelikten*, yani bireyin özgürlüğünden korkan, yurttaşlarını bir tek kimlik içinde eritmek isteyen siyasal güçtür: "Platon, kendi Devlet'inde, salt tözsel [*substantielle*] [öznenin canlılığından yoksun] ahlaki yaşamdan [*Sittlichkeit*] söz eder, bu

yaşamı ideal güzelliğinde, ideal hakikatinde dile getirir. Ancak (...) kendi içinde sonsuza uzanan bireyin özerk kişiliği ilkesi, başka bir deyimle öznel özgürlük [*subjektive Freiheit*] ilkesi, Ruh'un bu salt tözsel biçimi [*substantielle Form des wirklichen Geistes*] içinde var olma hakkını henüz elde edememiştir" (Hegel 1821 : §185). Geleneksel devletin korktuğu, "olumsuzun emeği"nin yerleşik düzen üzerinde meydana getireceği, kendisinin yıkım gözüyle baktığı, etkilerdir. Eski devlet "olumsuzun emeği"ni iş göremez durumda tutmak ister. Çağdaş devlet ise, *öznen*den korkmamayı öğrenen, daha doğrusu, öğrencinin öğretmeninden ders alması gibi, yurttaşlarından, sürekli, kendilerinden korkmamaları gerektiği dersini alan devlettir. Ancak bu devlet içinde sivil toplum yeşerip gelişebilir; "Düşünce'nin tüm belirlenimlerine yaşam hakkı" bu tür bir yapı içinde kazanılır.

Bu gözlemler Hegel'i, modern toplumun çok özgün bir yorumuna götürür. "Hakiki olan aynı zamanda *öznedir*" önermesi çağdaş toplumda çok daha belirgin bir geçerlilik kazanır. Çağdaş dünyada hakikat her adımda biraz daha *özneleşir*; "olumsuzun emeği" tüm kısıtlamalar ve baskılardan kurtulma yolunda, her adımda daha özgürce işlemini sürdürür. *Öznenin* kendini tanıma amacıyla giriştiği kendini ya da olan'ı sürekli yadsıma etkinliği, geleneksel toplumlarda önüne çıkan engelleri aşarak mutlak denilebilecek bir devinime dönüşür. Yadsıma, karşı çıkma, olana hayır deme, gerçeğin tek bir sûrette donup kalmasına katlanamama, çağdaş dünyada, hem nitelik hem nicelik açısından eskiyle karşılaştırılmaz bir ivme kazanır. Başka bir deyimle, çağdaş dünyada tarih son derece hızlanır; insan ve toplum yaşamı daha bir tarihselleşir. Hegel'in bu temel saptamayı yapmasını sağlayan etmenlerden biri de Ekonomi Politik'in iş bölümünü yöneten mantığı irdeleyen yetkin çözümleridir. Ancak Hegel'in gözünde, sivil toplum salt iktisadî iş bölümüne indirgenmez. Hegel'in gözünde sivil toplum "kendi için" aşamasının alanını oluşturduğu ölçüde *öznellik*'in (*Subjektivität*) yeşerip geliştiği alandır. Fakat özneliğin gelişmesi olumsuz'un yok edici emeğini de beraberinde getirir. Bu yüzden, sivil toplum, Hegel'in "kötü sonsuzluk" (*schlecht unendlich*) diye adlandırdığı olumsuzluğun darbeleriyle ayrışıp çözüme tehlikesinin tehdidi altında ilerlemek zorundadır. Bu tehlikeyi en iyi görüp soruşturan düşünür kuşkusuz Marx olmuştur.

3. Marx ve emek-gücünün serüveni

Marx'ın özyaşamöyküsel ünlü sözlerini hatırlayalım: « Kafamı kuşatan kuşuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirel bir yaklaşımla yeniden gözden geçirmek oldu (...) Araştırmalarım sonucunda, devlet biçimlerinin olduğu kadar hukuksal ilişkilerin [*Rechtsverhältnisse*] de ne kendilerinden hareketle, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin [*des menschlichen Geistes*] genel evriminin incelenmesiyle anlaşılamayacağını, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyararak "sivil toplum" [*bürgerliche Gesellschaft*] adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulunduğunu, ve sivil toplumun anatomisinin de, Ekonomi Politik'in içinde aranması gerektiğini anladım » (Marx 1859 : 8). Marx'ın bu gözlemi değişik yorumlara açılabilir. Bir yorum da Hegel'in yukarıda incelediğimiz önermesinden esinlenerek geliştirilebilir. Çağdaş dünyada hakikatın sürekli daha belirgin biçimde *özneye* dönüştüğü, tarihin güçlü bir ivmeyle hızlanıp yoğunlaştığı tezi Marx'ın kuşkusuz yakın ilgisini çekmiştir. "Olumsuzun emeği" gibi bir kavram, çağdaş dünyada olumsuzun etkinliğinin eşi olmayan derecelerde arttığı türünden bir gözlem, Marx'ın çağdaş toplumu okuma biçimini kuşkusuz derinden etkilemiştir. "Olumsuzun emeği" kavramının ışığında Marx kapitalist üretim biçimini nasıl okur?

Marx, kapitalist üretim biçiminin tarihsel oluşum koşullarını incelerken (Marx 1857-58) bulguladığı en önemli olgunun şu olduğunu belirtir: bu üretim biçiminin işlediği güç, basit biçimde, emek değil "emek-gücü"dür (*Arbeitskraft*). Bu gözlem bize, Marx'ın, "olumsuzun emeği" kavramına nasıl bir yorum getirdiği üzerine bir ip ucu verir. Yeni üretim biçiminin en özgün niteliği, veriyi sürekli ve sistemli biçimde yadsıma edimidir. Önceki üretim biçimlerinin hiç biri, bu denli kararlılıkla ve sistemli biçimde üretip yok etme etkinliğine dönüşmemiştir. Ancak Marx'ın gözünde Hegel'in söz konusu yadsıma sürecinin nedeni olarak gördüğü "*öznenin* kendini tanıma arzusu" çok soyut bir açıklamadır. Konuya daha somut bir düzeyde yaklaşmak gerekir. Marx, dostu Engels'in yol göstermesiyle (Engels/ Marx ilişkileri konusunda bkz. Ege 2012; Engels 1844), Ekonomi Politik

alanında daha derinlemesine bilgilendiği, özellikle Ricardo'nun kuramsal çözümlerini daha yakından inceleyip sorguladığı için, çağdaş dünyada “olumsuzun emeği”ni yöneten mantığın çok daha somut ancak apayrı bir mantıkta aranması gerektiğini düşünür: bu mantık “değer” üretimi mantığı, başka bir deyimle sermaye birikimidir.

Das Kapital'de şu satırları okuruz: “Emeğin ürünleri (*Arbeitsprodukte*), ancak birbirleriyle değişim sürecine girmeleriyle değer nesnelere (*Werthgegenständlichkeit*) dönüşür, özdeş ve tekdüze bir toplumsal varlık kazanırlar; söz konusu değer kimliği, aynı ürünlerin, yarar nesnelere (*Gebrauchsgegenständlichkeit*) olarak sürdürdükleri elle tutulur (*sinnlich*) ve çokbiçimli varoluş tarzlarından tamamen ayrıdır. Emeğin ürününün bu şekilde, yararlı bir şey ve değer nesnesi (*Werthding*) olarak ikiye ayrılmasının (*Spaltung*) pratik etkinlik kazanması, değişim ilişkilerinin genişleyip önemlerinin artması sonucu yararlı nesnelere değişim amacıyla üretilmeye başlamasıyla sağlanır; dolayısıyla nesnelere değer niteliği (*der Werthcharakter der Sachen*) daha üretimleri sırasında göz önüne alınır” ((Marx 1867: 87). Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde ürün dolaşıma girdiğinde, değişim düzeni içinde değer kazanır. Oysa kapitalist sistem içinde ürün daha baştan, üretim sırasında, “değer” olarak üretilir. Bu sistemdeki üretimin ereği “değer”dir; ürün daha baştan üretim düzeyinde, salt değer taşıyıcısı konumundadır. Son çözümlemede ürün, “değer” üretiminde bir araç görevini yüklenir. Sorun şu ya da bu nesneyi üretmek değil, “değer” üretmektir. Michel Foucault, çok anlamlı şekilde şunu söyler: çağdaş dünyada değer, ürünün bir niteliği ya da belirtisi (*signe*) konumunu terk eder, kendisi ürüne (*produit*) dönüşür (Foucault 1966 : 266). Marx soyut değer kavramını değer görünümlerinden (*fenomenal* biçimlerinden (kullanım değeri, değişim değeri) ayırt eder: “Soruşturmanın ilerisinde, değer kendisini ifade edebilmesi, kendini ortaya çıkarabilmesi için gerekli olan değişim değeri (*Tauschwert*) kavramına geri döneceğiz; ancak daha önce, değeri, bu biçimden özerk (*unabhängig*) bir gerçeklik olarak incelememiz gerekir” (Marx 1867 : 53). Kapitalist sistem “üretim istemiyle üretim” (*Production um der Production willen*), “kendi kendisinin amacı olan üretim” (*Production als Selbstzweck*) ilkesinin yönettiği bir sistemdir (Marx 1861-67 : 106). Bu salt değer üretimi, soyut değer üretimi sistemi nasıl oluşmuştur?

« Bu şekilde zamanla ölçülen emek, değişik bireylerin emeği olarak görünmez ; tersine, bu bireylerin kendileri, emeğin basit organları (*als blosse Organe der Arbeit*) olarak görünürler. Başka bir deyişle, değişim değerlerinde belirlediği biçimiyle emek, *genel insan emeği* (*allgemein menschliche Arbeit*) olarak nitelendirilebilir » (Marx 1859 : 18). Bu satırlar Marx'ın değer kuramının tümünü içerir. Burada dikkatimizi “bireylerin, emeğin basit organları”na dönüşmeleri kavramına yönelteceğiz. Bu tür bir dönüşümün gerçekleşebilmesi, emekçinin toplum içindeki siyasal ve hukukî konumunun kökten değişime uğramasını gerektirir. Kapitalizm öncesi toplumlarda emek, şu ya da bu biçimde “bağımlı” emektir. Başka bir deyimle, emekçi, kullanıcıya, hukukî ya da töresel açıdan bağımlıdır. Kullanıcıyla emekçi arasındaki ilişkiler kişisel bağımlılık ilişkileridir. Köle efendisinin malıdır; serf derebeyinin angaryasını kabullenmek zorundadır; çırak için ustası bir ikinci babadır; ra'iyet devletin memuru sipâhi'nin denetimi altında, ona bağımlı olarak, devletin topraklarını tasarruf hakkına sahiptir. Moses I. Finley'in Roma tarihçisi Juluis Pollux'ten alıntılanarak yetkinlikle dile getirdiği gibi, kapitalizm öncesi toplumlarda (köleci üretim biçiminin dışında) emekçi, her zaman, “özgür insanlarla köleler arasında” (*metaksi eleutherôn kai doulôn*) bir yerde konumlanır (Finley 1964 : 116). Ne tam köle ne tam özgürdür; bu konumun en anlamlı örneklerinden biri *timar* sistemindeki ra'iyet'in konumudur. Ancak çağdaş dünyanın sivil toplumu içinde emekçi tam yani hukukî özgürlüğünü kazanır; başka bir deyimle, kısıtlı hukuk öznesi konumundan, yani bir başka iradenin değişik derecelerde hakimiyeti ya da denetimi altında olma durumundan, mutlak hukuk öznesi, kendi kendinin hakimi ve sahibi olan özne konumuna yükselir. Emek gücü ancak bu koşul altında, çağdaş topluma özgü hukuk sistemi içinde, alınıp satılan bir meta dönüşür. Burada, Marx'ın *Kapital*'in ikinci kısmının sonunda, “Emek-Gücünün Alım ve Satımı” adlı bölümde Hegel'den alıntılanmış gözlemi hatırlatabiliriz: “*Bedensel ya da ussal [geistigen] özel yeteneklerimin, iş görme olanaklarımın özgün ürünlerini, sınırlı bir süre için, bir başkasına devredebilirim (veräussern), başkasının kullanımına bırakabilirim; çünkü bu sınırlılık, onlarla benim bütünlüğüm ve evrenselliğim arasındaki ilişkinin dışarıda kalan [beni özümden bağımlı kılmayan] bir ilişki olmasını sağlar. Ancak eğer çalışma zamanımın ve üretimimin tümünü bir başkasına devredersem, onların barındırdıkları*

tözü (*das Substantielle*), etkinliğimin ve gerçekliğimin (*Wirklichkeit*) tümünü, kişiliğimi, bir başkasının mülkiyetine geçirmiş olurum.” (Hegel 1821 : § 67; Marx 1867 : 182, dipnot 40)). Kapitalist sistem içinde emekçi kendisini satmaz; emek-gücünü, kısıtlı bir süre için, satar. Daha isabetli bir şekilde konuşacak olursak, kapitalist sistemde emek-gücü satılmaz, *kiralılır*. Bu sistemde emekçi, emek-gücünü, kısıtlı bir süre için, kullanımcısına kiralar. Kiraya veren de, kiralayan da özgür hukuk öznelidir; ancak bu koşul aralarında bir sözleşme ilişkisinin kurulmasını sağlar. İki taraf da mal alıp satan özgür bireydir; birisi emek gücünü öteki parasını değiştirir. Dikkat edilmesi gereken nokta, alıp satılan mal, kiralanılan mal, herhangi bir meta değildir. Tam anlamıyla “meta” da değildir. Üretilmiş bir ürün değil, üretecek, ya da üretme kapasitesini taşıyan bir *güçtür*. Kapitalist sistemde işlenen doğrudan doğruya emek değil, üretim sürecinde kullanımını bekleyen bir enerjidir. Bireyin üretme enerjisini satışa çıkarabilmesi için hukuken özgür olması, kendi kendisinin sahibi olması gerekir. Ücretli işçi sistemi, yakın zamanlarda, öteki işçi kullanımı biçimlerini ortadan kaldırarak evrenselleşmiştir.

Marx, çağdaş dünyada, emek-gücünün meta dönüşmesinin, yeni sistemi belirleyen en önemli tarihsel gelişme olduğunu söyler. En önemli kuramsal bulgusunun da bu dönüşümün farkına varması olduğunu belirtir. Bu olguya bu denli önem vermesinin nedeni, sistemin emek-gücünü işlemeye başlamasıyla, üretim etkinliğinin, giderek, gereksinimler düzeninin denetiminden tümüyle sıyrılması, üretim için üretim mantığına yerleşmesidir. Üretim için üretim mantığı, şu ya da bu kullanım değeri amacıyla değil “değer” amacıyla sürdürülen üretim mantığıdır. Bu bağlamda emek-gücü, salt olanaklar demetidir. Olanaklar herhangi bir amaç için, yani herhangi bir ürün yönünde işlenebilir. Başka bir deyimle, emek-gücü, amacı belirsiz, varacağı hedefin belirsiz olduğu bir enerjidir. Marx özellikle bu nokta üzerinde durur. Gelişmekte olan kapitalizm, emekçiyi alabildiğine yoksullaştırmış, her türlü mülkiyetten yoksun bırakmış, arındırmış, ona, alıp satabileceği meta olarak yalnızca emek-gücünü bırakmıştır. Emek-gücü, burada, normal yaşamı sürdüren her vücudun taşıdığı enerjidir. Burada mülkiyet kavramı, yalnızca nesnelere sahip olma anlamına gelmez. Kişinin kendisi de, özellikleri, yetenekleri, vasıfları, bilgisi, ussal donanımı; bütün bunlar da kişinin mülkiyetleridir. Her türlü mülkiyetten yoksun bırakmak, kişiyi yalnızca nesnelere, fiziksel yaşamın içerdiği koşullardan yoksun bırakmak değil, kendi vasıflarından da yoksun bırakmaktır. Kapitalizm, başlangıcında, çalıştırdığı bireylerin, özgün yeteneklerini değil, her birinin, aynı şekilde, normal bir organizma olarak taşıdığı çalışma gücünü, yani salt fiziksel enerjiyi kullanır. Makinalaşmanın gelişmesiyle, bir üretim zincirinde yer alan emekçilerin özgün nitelikleri tümüyle kaybolmuş, bir örnek fiziksel enerji taşıyıcısı varlıklara dönüşmüşlerdir; her türlü özgün farklılık silinmiştir. “Soyut emek” kavramı anlamını burada bulur. Üretim bu enerjiyi kendi özgün hedefi doğrultusunda kullanır. Bu hedef “değer”dir.

Bu aşamada iki nokta üzerinde açıklama getirmek gerekir. Birincisi, Marx, her türlü özgün nitelikten, vasıftan arınmış “saf” emek-gücü taşıyan emekçi kavramını, kapitalizmin başlangıcında, işçilerin sistem içindeki konumlarını göz önüne alarak geliştirir. *Kapital*'in “İlkel Birikim” adlı sekizinci kısmında, özellikle XXXIci ve XXXIIci bölümlerde, Marx, kapitalist sistemin hangi koşullarda doğduğunu ayrıntılı biçimde inceler. “Sermayenin ilkel birikimi, yani tarihsel doğuşu” bir yandan kölelerle serflerin doğrudan ücretli işçiye dönüştürülmeleri, bir yandan da, özerk küçük üreticinin elinden üretim araçlarının gasp edilmesiyle mümkün olmuştur (Marx 1867 : 789). Kapitalist üretim biçimi bireyleri, kişisel bağımlılık içeren hukuksal ve töresel ilişkiler bağlamlarından kopararak, küçük üreticiyi üretim olanaklarından yoksun bırakarak, tüm çalışanları her türlü mülkiyetlerini yitirmiş varlıklara dönüştürür. Emekçi hukukî açıdan özgürdür; kendi kendisinin efendisi, kendi kendisinin sahibidir. Ancak emekçinin sahip olduğu tek meta, kendisinin, vasıfsız, niteliksiz, saf emek-gücüdür. Sistem bu saf güce, saf enerjiye “değer” üretir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, söz konusu saf enerji, tanımı gereği, belirli bir ürüne yönelik bir güç değildir; belirli bir hedeften yoksun olduğu için, üretilen ne olursa olsun, üretimde kullanılabilecek bir güçtür. Ürün, bir gereksinimin doyurulması için değil (gereksinim yalnızca “bahane”dir), değer içeren bir gerçeklik olduğu için üretilir. Kuşkusuz sistemin gelişmesiyle, ücretli işçi, saf emek-gücü taşıyıcısı kimliğini sürdürmez. Nitelikler, vasıflar kazanmaya başlar. Çeşitli eğitim sistemlerinden geçerek vasıflar, yetenekler edinir. Ancak yetenek ve vasıfları ne olursa olsun, kişi ücretli işçi statüsüne girdiğinde,

değer üreten bir düzeneğin bağımlı parçalarından birine dönüşür. Görevi değer üretiminin hizmetinde iş görmektir. Bu açıdan vasıflarımız ne olursa olsun, ücretli işçi olarak hepimiz “değer”in hizmetinde devinen enerji taşıyıcıları, dolayısıyla soyut emekçileriz.

İkinci nokta, geliştirdiğimiz soyut emekçi kavramıyla Marx’ın değer kuramının en önemli değişkenlerinden birini oluşturan “soyut emek” kavramı arasındaki ilişkiler konusudur. Bilindiği gibi, Marx, “soyut emek” kavramını, “artı-değer”in oluşma koşullarını çözümlerken üretir. Emeklerin nitelik dereceleri ne olursa olsun, karmaşıklık boyutları ne kadar çeşitli ve farklı olursa olsun, her somut emek “soyut emek”e indirgenebilir, yani her ne tür olursa olsun bir vasıflı emek miktarı, belli miktarda “soyut emek”e eşit kılınabilir. Bir saatlik vasıflı, somut emek, “X” saatlik “soyut emek”in dengidir. Marx, “emek gücü”nün kullanım değeriyle değişim değeri arasındaki eşitsizliğin üzerinde özellikle durur. Metallerin tümü içinde, kullanım değeriyle değişim değerinin kesinlikle farklı olduğu tek meta “emek-gücü”dür. Belli bir süre için kiralanan emek-gücünün değişim değeri, emekçinin çalışma gücünü yeniden üretebilmesi için gerekli ürün sepetinin değeridir. Kullanım değeri ise, söz konusu süre içinde emek-gücünün ürettiği değerdir. Bu iki değer miktarı, soyut emek temeli üzerinden hesaplandığında, emek-gücünün kullanım değeri değişim değerini aşar; artı-değer bu iki değer arasındaki farktır. Görüldüğü gibi, kullanım değerinin değişim değerinden yüksek olmadığı bir emek-gücü kapitalizmin mantığına kesenkes ters düşer. Bu fark kapitalizmin olanaklılık koşuludur. Dolayısıyla, ‘kapitalist sistem salt değer üreten bir sistemdir’ önermemizi, “artı-değer” üreten sistemdir anlamında kullanıyoruz. Kapitalizm artı-değer üretmeyen emek-gücünün varlığına izin vermez; emek-gücünün üretkenliği artı-değer üretme kapasitesindedir; kapitalizm artı-değer üretmeyen, daha doğrusu kendisine ya da kendisiyle artı-değer üret(tir)ilemeyen emek-gücünü ivedilikle ortadan kaldırır, yok eder.

Artı-değer sorunsalı, zorunlu olarak, soyut-emek sorunsalı içinde düşünülmebilir. Bilindiği gibi, soyut-emek kavramı şiddetli eleştirilere hedef olmuş, Eugen von Böhm-Bawerk (1898) gibi kimi iktisatçılar bu kavramın bilimsel temelden yoksun olduğu iddiasıyla Marx’ın kuramsal yapısının hiçbir geçerliliği olmadığını ileri sürmüşlerdir. Marx’ın, birkaç kez, somut emeğin soyut emeğe indirgenmesini sağlayan kuralların ne olduğunu açıklamaya söz verip açıklamadığı ya da açıklayamadığı hatırlatılarak, başka bir deyimle, değer hesaplamasında, fiyatlardan farklı bir ölçü biriminin (*standard*) kullanılmasının imkansızlığı öne sürülerek düşünürün kuramsal çözümlenmeleri çürütülmeye çalışılmıştır. Bu eleştiriler, soyut-emek kavramının, kapitalizme özgü emek kullanımı biçiminin çözümlenmesini sağlayan bir *varsayım* olduğunu görmeyen, ya da görmek istemeyen yaklaşımların yargılarıdır; emek kullanımı biçimlerinin tarih içindeki evrimine, bu biçimlerin tarih içinde geçirdikleri aşamalara gözlerini tümüyle kapayan yargılar. Kısaca söz konusu eleştiriler, tarihsel boyuttan yoksun eleştirilerdir. Ancak, soyut emek sorunsalı daha çetin bir eleştiriye de hedef olmuştur; bu eleştiri, özellikle, Ladislaus von Bortkiewicz’in (1907), Marx’ın çözümlenmesinde altını çizdiği bir tutarsızlıktan kaynaklanır. Bortkiewicz, Marx’ın fiyat denkleminde, denklemin bir tarafı “değer” bazında ifade edilirken, öteki tarafının “fiyat” bazında ifade edildiğini göstererek, bir denklemde ayrı ölçü birimlerinin kullanılmasının tutarsızlık yarattığını belirtmiştir. Marx söz konusu tutarsızlığı, bir biçimde, kendisi de görmüştür. Konunun teknik boyutuna girmeden şunu söyleyebiliriz. Bortkiewicz’in eleştirisinin kuramsal geçerliliği her ne kadar inkar edilemezse de, Marx’ın artı-değer kuramını çürütmez. Fiyat bazında kalarak da, kapitalist sistemin emek-gücünü sömürdüğünü göstermek, başka bir deyimle, kapitalist sistemin emek kullanımı biçiminde, emek-gücünün kullanım değerinin değişim değerinden yüksek olduğunu göstermek olanaklıdır (Dos Santos Ferreira & Ege 2018). Son çözümlenmede, üretim sürecinde giren değerle çıkan değer arasında, çıkan değer lehindeki fark kapitalist mantığın özünü oluşturur.

Marx, temel yapıtı *Kapital*’in ön çalışmalarında, uzun yıllar, tarihsel soruşturmalar sürdürmüştür. 1861-63 yılları arasındaki “Elyazmaları”nın çok anlamlı bir bölümünde, emeğin sermayeye bağımlılığının giderek nasıl arttığını, sermayenin emek üzerindeki hakimiyetinin nasıl mutlak bir hakimiyete dönüştüğünü inceler. Bu süreçle ilgili iki kavram oluşturur: emeğin sermayeye “biçimsel bağımlılığı” (*formelle Subsumtion*) ile “gerçek bağımlılığı” (*reelle Subsumtion*). “Biçimsel bağımlılık” sermayenin, emekçinin çalışma süresi üzerindeki hakimiyetine gönderme yapar. Sermaye daha fazla artı-değer elde edebilmek için, emekçinin çalışma süresini, ücretleri sabit tutarak, arttırır.

Bilindiği gibi Marx bu işlemi “mutlak artı-değer”in (*absoluter Mehrwert*) artması diye adlandırır. Ancak söz konusu artış doğal sınırlarla sınırlanmıştır: gün 24 saattir; çalışma süresi sonsuza değin uzatılamaz. Emeğin sermayeye “gerçek bağımlılık”ı ise sermayenin emek üzerinde kökten hakimiyet kurması anlamına gelir. Bu durumda artı-değer, çalışma süresinin artmasıyla değil, bilimsel ve teknolojik gelişme sonucu, emek-gücünün üretim kapasitesinin artmasıyla çoğaltılır. Aynı çalışma süresinde emekçi daha fazla değer üretir, ancak emekçinin ücreti yani emek-gücünün değişim değeri değişmez (ya da, üretim kapasitesindeki artışa bakarak çok kısıtlı artış tanıyabilir). Marx bu işlemi de “nispî artı-değer”in (*relativer Mehrwert*) artması diye adlandırır. Mutlak artı-değerin artışı bir noktada aşılmaz bir sınıra ulaşırken, nispî artı-değer, bilim ve teknoloji geliştikçe, yani emek-gücünün üretkenliği geliştirildikçe, sonsuza değin artabilir.

4. Sonuç

Hegel’in “olumsuzun emeği” kavramının, Marx’ın kuramsal soruşturmasında, nispî artı-değerin sürekli artırılması kararlılığına denk düştüğünü sanıyoruz. Kapitalist üretim biçimi ürettiğiyle asla yetinemeyen bir üretim biçimidir. Bu anlamda, kapitalizmin devinimi, Hegel’in düşüncesindeki *öznenin* devinimine yaklaştırılabilir. Hegel’in *öznesi* de, kapitalist süreç gibi, kendisinin hiçbir süretille yetinemeyen, dolayısıyla ürettiğini sürekli yadsıma iradesiyle devinen bir gerçekliktir. Hegel’de söz konusu yadsıma, yok etme, ortadan kaldırma iradesi, tutkusu, *öznenin* kendini kendiliğinde tanıma isteğiyle açıklanır. Marx ise, kapitalizmin yadsıma iradesini, bu üretim biçiminin hedefinin salt “değer” üretimi olmasıyla açıklar. İki durumda da “olan” kararlılıkla yadsınır.

Bu gözlemler, Joseph Schumpeter’in “yaratıcı yıkım” (“*creative destruction*”; “*schöpferische Zerstörung*”) kavramını çağrıştıracaktır. Schumpeter, bu kavramı, Marx’la Engels’in *Komünist Parti Manifesto*’sunda “Burjuvazi”nin varoluş biçimini yöneten mantık üzerine geliştirdikleri çözümlerden esinlenerek üretmiştir. *Komünist Parti Manifestosu*’nun ilk sayfalarında şu satırları okuruz: “Üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaksızın burjuvazi var olamaz. Buna karşılık, eski üretim tarzının değişmeksizin korunması da tüm eski sanayi sınıflarının ilk varoluş koşuluuydu. Üretimde sürekli dönüşüm, tüm toplumsal kesimlerin aralıksız sarsıntıya uğratılması, sonsuz güvensizlik ve hareket, burjuva döneminin tüm ötekilerden ayırt edici niteliğidir. Tüm yerleşmiş ilişkiler, doğrudukları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözümlüp dağılmakta, yeni oluşarlarsa daha kemikleşmeden eskimektedir » (Engels & Marx 1848 : 3-4). Bu satırlardaki « sürekli devrim » (*fortwährend zu revolutionieren*), « üretimde sürekli dönüşüm » (*die fortwährende Umwälzung der Produktion*), « aralıksız sarsıntı » (*ununterbrochene Erschütterung*), « sonsuz güvensizlik », « sonsuz hareket » (*die ewige Unsicherheit und Bewegung*), « çözümlüp dağılma » (*werden aufgelöst*), « eskime » (*veralten*) terimleri Marx’ın « üretim için üretim » kavramı ya da soruşturmamızda geliştirdiğimiz « olanı sürekli yadsıma » kavramıyla eşanlamlıdır. Ne var ki “yaratıcı yıkım” kavramı, kapitalizmin var olabilmek için gereksediği koşulların hem insanî hem küresel açıdan maliyetinin ne denli ağır olduğunu tamamen göz ardı ederek, sistemin “yaratıcı” niteliğini öne çıkarır. Bu şekilde, insanı da küreyi de imhaya yönelik bir üretim biçimi, sürekli kendini yenileyerek hep daha güçlü, daha yetkin, daha karmaşık, daha yararlı, daha gelişmiş, “performans”ı durmamacasına artan, içinde hoşnutlukla, güvenle yer alıp iş görmekten çekinmememiz gereken bir dünyanın oluşmasını sağlayan bir süreç biçiminde sunulur. Korkunç’u, yani “olumsuz”u, süslenmiş, bezenmiş söylemler ya da kuramlar altında görünmez kılmaya çalışan tutumları Marx’la Engels, “*Mystizismus*” terimiyle (mucizelerle gözleri boyayarak gerçeği hasır altı etme girişimi) betimlerler. Bu anlamda “yaratıcı yıkım” kavramı, günümüzde, mucizelerle beslenen yatıştırıcı bir masal biçiminde iş görüyor denilebilir. Konuya Marx’la Engels’in ödün vermez dikkatiyle yaklaşırsak şunu bile söyleyebiliriz: Schumpeter ve Schumpeterci akım, *Komünist Partisi Manifestosu*’nda dile gelen olumsuzluğun korkunçluğunu göz ardı ederek, okurlarına ya da yandaşlarına, “yaratıcı”, “yaratıcılık” hayalleriyle bezenmiş avutucu masallar anlatırlar. Bu tür masalların rahatından bir ölçüde sıyrılıp kendimize gelebilmemiz için, Hegel’in “olumsuzun emeği” kavramının içeriğine özellikle dikkat etmemiz, Marx’la Engels’in çözümlerinde kapitalizmin üretme tutkusunun yaşamı nasıl bir olumsuzluğa, eski Yunan

filozoflarının “kötü sonsuzluk” (*schlecht unendlich*) dedikleri çıkmaza sürüklediğinin bilincine varmamız gerekir.

KAYNAKÇA

BÖHM-BAWERK, E. (1898), **Karl Marx and the Close of His System**, Ed. P. M. Sweezy, Augustus M. Kelley, New York, 1949

BORTKIEWICZ, L. (1907), “Zur Berichtigung der grundlegenden theoretischen Konstruktion von Marx im dritten Band des Kapital”, **Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik**, XXXIV, 319-35

CHAMLEY, P. (1963), **Economie politique et philosophie chez Steuart et Hegel**, Annales de la Faculté de Droit et des Sciences Politiques et Economiques de Strasbourg XII, Librairie Dalloz

DOS SANTOS FERREIRA, R. & EGE, R. (2018), « The employment contract with externalized costs : The avatars of Marxian exploitation », **The European Journal of History of Economic Thought**, published online, 10 jul 2018, <https://doi.org/10.1080/09672567.2018.1481988>

DUMONT, L. (1977), **Homo aequalis. Genèse et épanouissement de l'idéologie économique**, NRF, Gallimard

EGE, R. (1999), “The new interpretation of Steuart by Paul Chamley”, in **The Economics of James Steuart**, Edited by R. Tortajada, London and New York, Routledge, pp. 84-101

EGE, R. (2012), “Friedrich Engels: architect of Marxism as a doctrine and particular science”, contribution to **Macroeconomics and the History of Economic Thought Festschrift in honour of Harald Hagemann**, Edited by Krämer Hagen M., Kurz Heinz. D., Trautwein Hans-Michael, Routledge, pp. 64-77

ENGELS, F. (1844) **Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie**, Edition Bilingue (Allemand-Français) Aubier, 1974

ENGELS, F. & MARX K. (1848), **Manifest der Kommunistischen Partei**, [http://www.vulture-bookz.de/marx/archive/pdf/Marx-Engels - Manifest der Kommunistischen Partei.pdf](http://www.vulture-bookz.de/marx/archive/pdf/Marx-Engels_-_Manifest_der_Kommunistischen_Partei.pdf)

FINLEY, M.I. (1964), “Between Slavery and Freedom”, in **Economy and Society in Ancient Greece**, Chatto & Windus, 1981, s.116-132

FOUCAULT, M. (1966), **Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines**, NRF, Gallimard

HEGEL, G.W.F. (1803), **System der Sittlichkeit**, in **Hegel's Sämtliche Werke**, Band VII, „Schriften und Rechtsphilosophie“, Verlag von Felix Meiner (Leipzig), Herausgegeben von G. Lasson, 1923, 413-499; Fransızca çeviri, **Système de la vie éthique**, (J. Taminiiaux), Payot, 1976, 105-199

HEGEL, G.W.F. (1805-06), **Jenenser Realphilosophie II**, in **Hegel's Sämtliche Werke**, Band XX, Verlag von Felix Meiner, Herausgegeben von G. Lasson und Johannes HOFFMEISTER, 1931; Fransızca çeviri, **Realphilosophie d'Iena (1805-1806) I**, in J. Taminiiaux, **Naissance de la philosophie hégélienne de l'Etat**, Payot, 1984, 189-290

HEGEL, G.W.F. (1807), **Phänomenologie des Geistes**, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1973; Fransızca çeviri: **La Phénoménologie de l'Esprit**, (J. Hyppolite), Aubier Montaigne, 1946.

HEGEL, G.W.F. (1819-28), **Leçons sur la philosophie de l'histoire**, Çev. J. Gibelin, Librairie Philosophique J. Vrin, 1937, Tome II

HEGEL, G.W.F. (1821), **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1970; Fransızca çeviri: **Principes de la philosophie du droit ou Droit naturel et science de l'Etat en abrégé**, (R. Derathé), Librairie Philosophique J. Vrin, 1986; Türkçe çeviri: **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, (C. Karakaya), Sosyal Yayınlar, 2004

HEGEL, G.W.F. (1823-28), **Leçons sur la philosophie de l'histoire**, Çev. J. Gibelin, NRF, Gallimard, Col. Idées, 1970

HYPOLITE, J. (1948), « La première philosophie du droit de Hegel », in **Introduction à la philosophie de l'histoire de Hegel**, Librairie Marcel Rivière et Cie, 51-95

LUKÁCS, G. (1948), **Der junge Hegel. Über der Beziehungen von Dialektik und Ökonomie**, Neuwied und Berlin, Hermann Luchterhand Verlag, 1967

MARX, K. (1857-58), **Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie**, Karl Marx Friederich Engels Gesamtausgabe (MEGA), Zweite Abteilung, Band 1, Teil 2, Dietz Verlag, 1976-1981

MARX, K. (1859), **Zur Kritik der Politischen Ökonomie**, Karl Marx/Friedrich Engels- Werke, Dietz Verlag, Berlin, Band 13, 7, 1971

MARX, K. (1861-1863), **Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-63)**, MEGA, <https://books.google.fr/books?id=nXgqDwAAQBAJ&pg=PA107&lpg=PA107&dq>

MARX, K. (1867), **Das Kapital. Band 1. Kritik der politische Ökonomie**, Marx-Engels Werke, Band 23, Dietz Verlag, 1962.

ÖNEN, Y & ŞANBEY, C. Z. (1993), **Almanca – Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993

ROSENKRANZ, K. (1844), **Vie de Hegel (Georg Wilhelm Friedrich Hegels Leben)**, Paris, NRF, Gallimard, 2004

SMITH, A. (1776), **The Wealth of Nations**, Penguin Books, London, 1999

STEUART, J. (1767), **An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy: Being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations**, London, A. Millar and T. Cadell

TAMINIAUX, J. (1976), « Introduction » à **Système de la vie éthique. G.W.F. Hegel**, Payot, 7-104

TAMINIAUX, J. (1984), « Commentaire » à **Naissance de la philosophie hégélienne de l'Etat**, Payot, 7-188

WEIL, E. (1950), **Logique de la philosophie**, Librairie Philosophique J. Vrin, 1996

BİLİM(LER) VE İKTİSAT

Ercan EREN

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, eren@yildiz.edu.tr

Başvuru Tarihi/Application Date: 10.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

“İktisat nasıl bir bilimdir?” sorusu iktisat bilimi (önce political economy ve ardından economics) kavramı kullanılmasından bu yana tartışılmaktadır. Özellikle iktisat metodolojisi ve felsefesi çalışmalarında öne çıkan konu, bu soruya verilen yanıtlarla ilgilidir.

İktisat bilimindeki hâkim görüş, iktisadın pozitif bir bilim olduğu ve doğal bilimlerinin kullandığı yöntemleri izlemesi gerektiğine ilişkindir. Makalede bu yöndeki tartışmalardan çok söz edilmeyecektir. Bu çalışmadaki amacımız, pozitif bilim tartışmalarına fazla değinmeden, iktisadın sanat ve sosyal bilim yönünü öne çıkartmak, Ajan Bazlı Kompütasyonel İktisadın (ACE) gerçekçi iktisat yapma konusunda iddialarını ele almaktır.

ABSTRACT

The question of 'what type of science is economics' has been discussed as early as the first mention of economics (first political economy and then economics) as a concept. This topic is discussed especially in methodology and philosophy of economics studies, with varying answers depending on the approach.

The prevailing view in economical sciences is that economics is a positive science and should follow the methods used in natural sciences. This article does not particularly deal with such discussions. Our goal here is, without touching this issue much, to mention the art and social science aspects of economics, as well as to address agent-based computational economics (ACE)'s claim of performing realistic economics.

Anahtar Kelimeler: *Doğal ve sosyal bilimler, yapayın bilimi, uygulamalı iktisat, sosyal iktisat, ajan bazlı kompütasyonel iktisat*

JEL Sınıflandırma: A12, B4, B5, C63

Keywords: *Natural and Social Sciences, Science of Artificial, Applied Economics, Social Economics, Agent-Based Computational Economics.*

JEL Classification: A12, B4, B5, C63

1. Giriş

“İktisat nasıl bir bilimdir?” sorusu *iktisat bilimi* (önce *political economy* ve ardından *economics*) kavramı kullanılmasından bu yana tartışılmaktadır. Özellikle iktisat metodolojisi ve felsefesi çalışmalarında öne çıkan konu, bu soruya verilen yanıtlarla ilgilidir.

İktisat bilimindeki hâkim görüş, iktisadın pozitif bir bilim olduğu ve doğal bilimlerinin kullandığı yöntemleri izlemesi gerektiğine ilişkindir. Makalede bu yöndeki tartışmalara fazla değinilmeyecektir. Bu çalışmadaki amacımız, pozitif bilim tartışmalarına fazla değinmeden, iktisadın sanat ve sosyal bilim yönünü öne çıkartmak, Ajan Bazlı Kompütasyonel İktisadın (ACE) gerçekçi iktisat yapma konusunda iddialarını ele almaktır.

2. Bilim- Sosyal Bilim

Bilimden anlaşılan genellikle doğal bilimlerdir. Doğal bilimlerden hareketle sonraki bir ayırım doğal-sosyal bilimler üzerinedir. Doğa ve doğa olaylarıyla ilgilenen doğal bilimlerin konusu doğal gerçekliktir. Doğal gerçeklik ise, insan düşüncesinden bağımsız olarak var olan her şeydir.

Doğal bilim, gözlem ve deneyden ampirik kanıt üzerine temellenen doğal olguyu betimleme, öngörme ve anlama ile ilgilenmektedir. Emsal değerlendirmesi ve bulguların tekrarı mekanizmaları ile bilimsel gelişmelerin geçerliliği garanti edilmektedir.

Doğal bilimler, biyolojik bilimler, fiziksel bilimler olarak iki temel bransa ayrılır. Fiziksel bilimler; fizik, uzay bilimi, kimya, yer bilimleridir.

Ampirik bilimler, doğal bilimler matematik ve mantık gibi formel bilimlerin araçlarını kullanırlar. Doğa kanunları bu araçlar yoluyla açık olarak ifade edilir.

Sosyal bilimler¹ de doğal bilimlerin metotları kullanmakla birlikte, fakat daha çok niteliksel araştırmaya dayanırlar ve bazen “yumuşak bilim” olarak adlandırılırlar. Doğal bilimler ise testten türetilen ve doğrulanan nicel dataya dayanırlar ve bazen “sert bilim” olarak adlandırılırlar.

Sosyal bilim, toplum ve toplum içindeki bireyler arasındaki ilişkilerle, insan davranışlarıyla ilgilenir. Sosyal bilimler; antropoloji, arkeoloji, iktisat, tarih, beşeri coğrafya, hukuk bilimi, dil bilimi, siyaset bilimi, psikoloji, kamu sağlığı ve sosyolojidir.

Pozitivist sosyal bilimciler, toplumu anlamak ve yumuşaklığı (softluğu) azaltmak için doğal bilimlerin metotlarının kullanılmasını gerekliliğini savunmaktadırlar.

3. Doğal Bilimler ve İktisat

Bilim kavramının karakteristiklerine geçmeden önce yukarıdaki başlığa gönderme yapan üç alıntıyı arka arkaya sıralanması çarpıcı olabilir:

Pür iktisat teorisi her açıdan matematiksel fiziğe benzeyen bir bilimdir. L.Walras, 1874, s.71-72. (Milonakis ve Fine, 2009)

Bütün zamanlarda bizim için her şeyi yapacak iktisat teorisi yoktur. J.Hicks, 1975. (Milonakis ve Fine, 2009)

Fizikte üç yasa bütün olgunun %99'unu, iktisatta 99 yasa bütün olgunun %3'ünü açıklar”. Andrew Lo. (Al-Suwailem, 2017).

3.1. Bilimin Karakteristikleri

1. Bilgi veya gerçeklerin sistematik araştırması (incelenmesi) üzerine temellenir.
2. Neden ve etki arasındaki bağıntıyı (ilişkiyi) geliştirir.

¹ 18. yy, hatta 19.yy da sosyal bilimden ziyade moral bilimler kavramı kullanılmıştır. Moral bilimler Türkçede manevi ve/veya tinsel bilimler olarak adlandırılmaktadır. Moral bilimler, fiziki bilimlerin karşıtıdır. Moral felsefesi ve moral bilim, genellikle eş anlamlıdır. 20. yy'da genellikle kullanılan kavram sosyal bilimdir.

3. Bütün yasaları evrensel olarak kabul edilir.
4. Gelecek hakkında öngörüler (öndeyiler) yapar.
5. Bütün yasalar test edilir ve deneyler üzerine kurulur (temellenir).
6. Ölçüm ölçөгüne sahiptir.

Doğal, saf bilim tanımından hareketle bilimin karakteristikleri “economics” açısından ne kadar geçerlidir? İktisatta yöntem kitaplarında ve makalelerinde bu sorun yoğun olarak tartışılmaktadır.

Süregelen farklı görüşlerden hareketle, iktisadın (doğal) bilim olup olmadığına ilişkin tartışmalarda öne çıkan başlıklar; Esaslar (fundamentals) ve Öndeyi (döngesellik-reflexivity) problemidir. Bu başlıklara yeteri ölçüde cevap verilemediği takdirde iktisadın matematikleşmesi, bilim- gerçek arayışı yerine bilimin güzelliğine dönüşmektedir.

İktisadın; doğal bilimler gibi, özellikle fizik ve kimya gibi temelleri, evrensel yasaları olmadığı, dolayısıyla bilim olmasının mümkün olmadığı görüşü de hayli kuvvetli bir görüştür. Bu konuda ilginç bir yaklaşım Rosenberg (2009)’a aittir.

Rosenberg’e göre iktisatta aşağıdaki gelişmelerden söz etmek mümkündür;

1. Ders kitaplarının benzerliği,
2. Hayli matematikleşmek,
3. Tam yasa sayılmasa da tanımlanabilir tescilli yasalar (identifiable proprietary laws),
4. Nobel iktisat ödülü olması (İsveç Merkez Bankası, 1969’dan bu yana bilim diye veriliyor!).

Bütün bunların gerçekte bir karşılığı yoktur, çünkü iktisat tarihsel bir bilimdir. İktisat yasalara değil trendlere sahiptir. Bu açıdan fizik ve kimyadan çok biyoloji ve biyolojik bilimlerine benzemektedir. Biyoloji tarihsel bilimdir, “ne oldu” sorusunu cevaplar ve zaman vardır. Buna karşın fizik ve kimya özel bir zamana referans yapmaz, tarihsel bilim değildir. Bu çerçeveden bakıldığında iktisat biyolojik bilimdir, yani tarihsel ve dünyevi (terrestrial) bilimdir.

İkinci önemli nokta, döngesellik-*reflexivity* (Beinhocker, 2013; Soros, 2013) veya tepkisellik-*reactivity* (Frey, 2017) sorunudur. Sosyal bilimlerin temeli tepkiselliktir. İnsanoğlu *data*’ya yalnız veya gruplar olarak tepki gösterir, mümkünse müdahale eder. *Data*’yı pasif olarak kabul etmezler. *Data*’ya tepki gösterirler ve *data*’yı hemen dönüştürürler. *Data* yalnız veri (given) değil, aynı zamanda insanoğlunun manipülasyonlarına da duyarlıdır. Bundan dolayı iktisatta güvenilir öndeyi yapmak mümkün değildir.

Bireyler ekonomik, politik, sosyal koşulları kabul etmede pasif değildirler. Özellikle hükümet müdahalesi gibi dışardan gelen müdahalelere tepki-reaksiyon göstermektedirler. İktisat teorisi ve ekonometri, *data*’da tepkisellik (reactivity) sorununu söylenmemekte ve/ veya göz ardı etmektedir. Keynes ve Knight’da öne çıkan *belirsizlik* yaklaşımının da temeli *data*’ya tepkiselliktir. Kompleksite yaklaşımıyla öne çıkan kavramlar belirsizlik, ani donma, süreksizlik vb. görüşler de *data*’ya tepkisellikle yakın kavramlardır.

Bugün gelinen nokta açısından, bilimin iki amacı olan açıklama ve öndeyi konularından, açıklamada iktisadın hayli yol aldığı söylemek mümkündür. Buna karşın öndeyi konusunda, iktisat da sosyal bilim gerçeği ile karşı karşıyadır. Bu konuda alınacak yol, sosyal bilim olmasından hareket edilerek alınmalıdır.

Modern bilimin bugünkü durumu ve Neoklasik iktisadın karşılaştırmasını aşağıdaki **Tablo 1**’den izlemek mümkündür.

Bilim	Neoklasik İktisat
Sürekli devinim (Perpetual motion) imkânsızdır.	Sürekli devinim kabul edilebilir.
Korunan (conservation) yasalar köşe taşlarıdır.	Korunan yasalar yoktur.
Kendi sınırlarını tanır(egognize)	Kendi sınırlarını (limitlerini) tanımaz.
Dünya doğası gereği (inherently) eksiktir (incomplete)	Dünya tabiatında tamdır.
Aksiyomatik yaklaşım marjinaldir.	Aksiyomatik yaklaşım merkezidir.
Temel amaç doğayı araştırmak (study) tır.	Temel amaç soyut kesinliktir(rigor, doğruluk)
İndirgemeci ve kolektif metodolojinin her ikisine de adapte olur.	Metodolojik bireysellik temel yaklaşımdır.

Tablo 1: Modern Bilim ve Neoklasik İktisat (Al-Suwailem, 2017)

4. İktisatta Bilim Tartışmaları

İktisadı ilgilendiren üç tane bilim ayrımından söz etmek mümkündür,

1. Bilim- Yapayın Bilimi,
2. Bilim- Uygulamalı Bilim,
3. Bilim- Sosyal Bilim.

Bu ayrımlar iç içedir. Buna rağmen ortak noktalara ve farklılara dikkat çekmek gereklidir.

4.1. Bilim- Yapayın Bilimi

Bilim- Yapayın bilimi², H.Simon'ın (1969) geliştirdiği bir ayrımdır. Yapayın biliminden kasıt, doğal inceleyen değil, insan tarafından organize edilmiş özneleri ve olguları inceleyen bilim olmasıdır, doğal değildir. Tasarım bilimi, pratik bilim (pratik bilim, her zaman uygulamalı bilime karşılık gelmeyebilir) gibi adlandırmalar söz konudur. (Tablo 2)

Özellikler	Bilim	Pratik Bilim/ Yapayın Bilimleri
İlgi Odağı	Doğal olarak oluşan olgu, “sanki” (as if), zorunluluk	Tasarlanan yapay özdeler(artefacts ³), “Ne olabilir”, olumsal
Ayrıran Özellik	Olgunun gözlenmesi	Yapay özdelerin (artefacts) yaratılması ve gözlenmesi
Disiplin Örnekleri	Astronomi, Biyoloji, Kimya, Jeoloji, Fizik.	Muhasebe, Sanat, Bilgisayar bilimi, Tasarım, İktisat, Mühendislik, Etik, Enformasyon sistemleri, Pazarlama, Tıp.

Tablo 2: Bilim ve Yapayın Bilimi Paradigmaları (Gregor, 2010, s.56)

² Science of artificial.

³ Bünyede doğal olarak bulunmayıp yapay olarak oluşturulan madde/yapı, sonradan kullanılmak üzere insan eliyle yapılan şey.

4.2. Bilim- Uygulamalı Bilim

Pür teorinin çoğu bana güzel bir oyun (toying, eğlence) gibi görünmektedir. A.Marshall. (Milonakis ve Fine, 2009)

İkinci ayırım saf bilim- uygulamalı bilim ayırımıdır. Ayırımın temelini kadim Yunan'da episteme- techne ayırımına kadar götürmek mümkündür.

Yunanca “Techne” (teknik bilgi), Latince “ars” İngilizceye “art” olarak tercüme edilmiştir. Fakat “techne”, aynı zamanda “ zanaat (craft)”, “ustalık (skill)”, “ uzmanlık (expertise)”, “teknik bilgi”, ve hatta “bilim” olarak “teknolojik” kültürümüzün şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Roochnik, 1998). Marangozluk, ayakkabı yapmak, ilaç yapmak gibi birçok farklı alan *techne* kavramı içinde karşılık bulmuşlardır.

Episteme ve *techne*, bilginin farklı tiplerini kaynak gösteren kadim Yunan'ın *art* terimleridir. Bu gün çoğunlukla *episteme* zanaatın teorik temellerine, *techne* gerçek şeyleri inşa etmek için kullanılan pratik mühendislik bilgisine kaynaklık etmektedir. Genellikle *episteme* bilgi, *techne* zanaat veya sanat olarak tercüme edilmektedir. Çağdaş varsayımlarda *episteme* bilgi teorisi, “zanaat” veya “sanat”, pratiğin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Fakat bunlar çok tartışılmalı tercümeledir (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2014).

Bilgi sıralamasında, *techne*, “bilim”den sonra gelmektedir; Matematik ve felsefeye ait ilke ve nedenlerin teorik bilgisi “bilim”dir, “pratik bilgelik” ise *techne*'dir. *Techne*'de, “her zaman tıbbın amacı sağlıktır” örneğinde olduğu gizil bir amaç vardır.

Sanatın daha çok zanaatı içeren tarafında (mekanik sanatlar, adi sanatlar, kaba sanatlar) iki gelişmeden söz edebiliriz. Birincisi el sanatları (manual crafts), ikincisi uygulamalı bilim. Mekanik sanat kavramı, uygulamalı bilime daha yakın bir kavramdır (Schatzberg, 2012, s.121). Mekanik sanatta, teorik bilginin uygulanması öne çıkmaktadır.

19. yy'dan itibaren (mekanik) sanat yerine uygulamalı bilim ve teknoloji kavramları daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. İktisatta bu noktadaki karışıklık Senior, Mill ve J.N. Keynes'in sanat kavramını kullanmasından kaynaklanmıştır. Walras ise doğrudan *uygulamalı bilim* kavramını kullanmıştır.

Uygulamalı bilim⁴, bilimin pratiğe uygulanmasıdır. Uygulamalı bilimde devlet, iş dünyası veya müşterinin belirgin veri amacı için; mevcut (accumulated) teoriler, bilgi, yöntemler ve teknikler kullanılmaktadır. Saf araştırmada (temel bilim, temel araştırma) idealler, metodolojiler, programlar, projeler tartışılırken; uygulamalı araştırmada pratik problemleri çözmekle ilgilenilir ve genellikle ampirik yöntemler kullanılır. İşe yarama, kullanışlı olma, bir amacı yerine getirme asıldır.

Önemli bir not, uygulamalı bilimde bilimin kendisi tartışılmaz, kabul gören pür bilim anlayışı çerçevesinde “pratik” problemleri çözmek asıldır. Teknoloji, mühendislik bilimleri, sağlık bilimleri uygulamalı bilimlerdir. Tıp, teknoloji, *episteme* değil, *techne*'dir (Hansson, 2009, s.1275). Doktorlar, mühendisler, teknisyenler uygulamalı bilimcidirler (Hansson, 2009, s.1275). Mühendislik bilimlerinde uygulamalı bilimin gelişmesinin kaynağı termodinamiktir (Channell, 2009, s.121).

Bu gün bilimin genellikle uygulamalı bilimlere yöneldiğine işaret etmek gereklidir. Uygulamalı bilimler genellikle çok disiplinli ve/veya disiplinler arası bilimlerdir.⁵ Uygulamalı bilimlerde genellikle araştırmalar grup çalışmasına dayalı, proje temellidir. Çalışmaların genellikle bir dış destekleyicisi vardır.

Uygulamalı bilimlerde değişme, pür bilimlere göre çok daha hızlıdır. Bu Popperci anlamda yanlışlamadan değil; işe yarama, amaca yönelik olması özelliğindedir. İktisatta⁶ özellikle 19.yy'dan itibaren uygulamalı bilim ve aynı anlama gelmek üzere *art* kavramı sık kullanılmıştır. Uygulamalı

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Applied_science

⁵ Uygulamalı bilimler listesi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Outline_of_applied_science

⁶ Uygulamalı iktisat hakkında bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Applied_economics

Nüfus iktisadı, emek ekonomisi, işletme ekonomisi, endüstriyel organizasyon, tarım ekonomisi, gelişme ekonomisi, eğitim ekonomisi, sağlık ekonomisi, parasal iktisat, kamu ekonomisi, iktisat tarihi gibi alt başlıklar saymak mümkündür. Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Backhouse ve Biddle, 2000, s.1-24.

bilim kavramını ilk kullananların başında (belki ilk) J.B. Say gelmektedir. Senior, Mill ve J.N.Keynes sanat⁷ kavramını kullanmışlardır. İlginç bir açılım L. Walras'a aittir. Walras pür, uygulamalı⁸ ve sosyal iktisat ayrımı yapmaktadır.

Walras'ın uygulamalı iktisat hakkındaki görüşlerini kısaca özetlemek istiyoruz (Eren, 2011, s.137-155). Walras genellikle 1874 yılında yayımlanan “*Eléments d'économie politique pur*” (Elements of Pure Economics, 1874–1877) eseriyle tanınmakla birlikte, bu eksiklidir. Walras'ın ayrıca “*Etudes d'économie sociale*” (Studies in Social Economics, 1896) ve “*Etudes d'économie politique appliquée*” (Studies in Applied Economics, 1898) kitapları mevcuttur. İkinci kitabı, sosyalizm ve sosyal konular üzerine görüşlerini içermektedir.

Walras'ın *Pür İktisat*'taki (1874) yaklaşımı, genel tutumunu mu yansıtmaktadır? Walras açısından pür iktisat, politik iktisadının yalnızca bir bölümüdür. Bu noktada Walras politik iktisadı üçe ayırmaktadır; pür iktisat, uygulamalı iktisat ve sosyal ekonomi. Bunlar aynı zamanda 1874, 1898 ve 1896'daki kitaplarının adlarıdır.

Walras bilim, etik ve sanat ayrımı yapmaktadır. Buna göre sosyal ekonomi, etik; uygulamalı iktisat, sanattır. Bölüşüm sorunu (1896) etiğin ve sosyal ekonominin; servetin üretimi (1898) ise uygulamalı iktisadın (sanat) konusudur.

Uygulamalı iktisat; tıp, mekanik gibi alanlarda olduğu gibi sanat içinde değerlendirilmektedir. Walras'da uygulamalı iktisatta dengesizlik de olabilir. Uygulamalı iktisatta (üretim, endüstri) denge kavramı bir hayal ürünü değil, mekanik kavramlarına karşılık gelen bir soyutlamadır. Walras'a göre, bilimsel realitenin idealleştirilmesi; sanat idealinin gerçekleştirilmesidir.

Walras'a göre, uygulamalı bilimler kesinlikle pür iktisattan ayrılmalıdır. Uygulamalı bilimler ve moral bilimler insan olgusuyla ilgilenmektedir. Sanat (uygulamalı bilimler) tavsiye eder, önerir ve yönetir. Bilim ise gözlemekte, tasvir etmekte ve açıklamaktadır.

Walras, iktisadı doğal ve moral bilim olarak ikiye ayırmaktadır. Doğal bilim olarak iktisat, pür iktisatta ele alınan iktisattır. İnsan-nesne, insan-insan ilişkileri ise uygulamalı iktisat ve moral ekonomisinin (sosyal ekonomi) konusudur.

Kısaca, Walras'a göre politik iktisat; bilim, sanat ve etiğin bir bileşimidir. Bilim, gerçekle; etik ve adalet, iyi ve kötüyle; sanat, faydalı ve faydasız olanla ilgilenmektedir.

Son bir nokta A. Marshall ve A.C. Pigou'da iktisat, pür bilimden ziyade sanattır. Bu çerçevede Pigou'da öne çıkan pür bilime karşı “realist bilim” kavramıdır.

Bölümü sona erdirmeden iktisatta uygulamalı bilim kavramıyla ilgili iki tartışmadan çok kısa da olsa dikkat çekmek yerinde olacaktır. İlki, uygulamalı bilim kavramına ilişkindir. Uygulamalı bilimde kalkış noktası pür bilimi tartışmak değil, pür bilimin temellerinden, evrensel yasalarından hareketle, bilimin sorun çözmek için uygulanmasıdır. Sorun, iktisadın doğal bilimler anlamında evrensel yasalarının, esaslarının yokluğudur.

İkinci tartışma, genellikle bir biri yerine kullanılabildikleri halde uygulamalı bilim ve sanat (örneğin J.N.Keynes uygulamalı bilim başlığında sanat kavramını kullanır) arasında ayrım olduğuna ilişkindir. Özellikle D.Colander (2015), Senior, Mill, J.N.Keynes, L.Robbins, Marshall, Pigou geleneğinde sanat kavramının uygulamalı bilimden farkına dikkat çekmektedir. Colander'e göre sanat etiği içeren normatif iktisat çerçevesinde amaçları gerçekleştirmek üzere, politik, sosyal ve kurumsal faktörleri de göz önüne alarak, pozitif iktisattan hareketle (pür bilim) kurallar geliştirilmesidir. Bu çerçevede sanatta, sadece bilimin uygulanması değil, yaratıcılık, sezgi, ustalık ve hatta pozitif bilimin dışına çıkış söz konusudur⁹.

Sanat ve uygulamalı iktisat tartışmalarına girmeden belirtilmesi gereken son bir nokta, bugün teorik iktisadın yerini daha çok uygulamalı iktisadın aldığı üzerinedir. American Economic Review(AER), Journal of Political Economy(JPE) ve Quarterly Journal of Economics (QJE) dergileri üzerinden 1963- 2011 yıllarını kapsayan bir çalışma (Tablo 3) bunu doğrulamaktadır.

⁷ Uygulamalı bilim kavramını da kullanmıştır.

⁸ Sanat kavramını da kullanmıştır.

⁹ D. Colander'in görüşleri için, bkz. Colander (1995, 2001, 2004, 2015, 2016, 2017, 2017b; Colander ve Kupers, 2014; Colander ve Su, 2015, 2015b, 2017; Deane, Colander ve Woos, 1994)

Yıl	Teori	Teorinin simülasyonu	Ampirik: Dışarıdan alınan data	Ampirik: Kendi datası	Deney
1963	50.7	1.5	39.1	8.7	0
1973	54.6	4.2	37.0	4.2	0
1983	57.6	4.0	35.2	2.4	0.8
1993	32.4	7.3	47.8	8.8	3.7
2003	28.9	11.1	38.5	17.8	3.7
2011	19.1	8.8	29.9	34.0	8.8

Tablo 3. AER, JPE ve QJE’de Yayımlanan Makaleler (Kaynak: Hamermesh, 2013, s.168; Backhouse ve Cherrier, 2017)

4.3. Sosyal Bilim Olarak İktisat¹⁰

İktisat temelde moral bilimdir¹¹, doğal bilim değildir. J.M.Keynes, J. M. Keynes to Harrod, 4 July 1938

Asla, çeşitli sosyal bilimler; tarih, siyaset bilimi, iktisat, etik ve yönetimi, ayrı alanlar olarak düşünmedim. J.R. Commons, 1950, s.118 (Milonakis ve Fine, 2009)

Sosyal süreç gerçekte ayrılamaz bir bütündür. Bir gerçek asla ve pür olarak ekonomik değildir; diğer yönler- genellikle daha önemli- her zaman vardır. J.Schumpeter, 1934, s.3 (Milonakis ve Fine, 2009)

Ekonomi politik bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı olmayabilir. Bundan dolayı ekonomi politik tarihsel bir bilimdir. F.Engels, 1878, s.211-212 (Milonakis ve Fine, 2009)

Sosyal bilim toplum ve insan davranışını açıklayan bilim olarak tanımlanmaktadır. İnsan davranışını üç düzeyde ele almak mümkündür (Bögenhold, 2014);

1. Doğa ile ilişkisi (İktisat),
2. İnsanlarla ilişkisi (Sosyoloji),
3. Kendisiyle ilişkisi (Psikoloji).

Gerçek yaşamda üçü de vardır. Birini diğerinden soyutlamak zordur. Bu çerçevede genel olarak İktisat, psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, siyaset bilimi, antropoloji sosyal bilim olarak kabul edilmektedir. Anaakım İktisatın da (doğal) bilim olma iddiasıyla yakın zamana kadar insanın kendisiyle (psikoloji) ve insanlarla (sosyoloji) ilişkileri genellikle göz ardı edilmiştir.

Sosyal bilimlerde teorik çalışmalar, iktisat teorisi ve sosyal teori olarak ikiye bölünmüştür. Ayrı literatürleri, ayrı dünyaları vardır. Anaakım iktisat kitap ve dergilerde insan davranışlarının psikolojik ve sosyolojik yönüyle ilgili yazına rastlamak çok zordur (William, 2013).

İktisat teorisi genellikle Ortodoks-neoklasik iktisattır. Metodolojik bireycilik, enstrümantal rasyonellik, güçlü denge kavramları üzerine temellenmiştir. Atomizm, rasyonellik, statik teoriler, piyasaların temizlendiği denge, kaynak dağılımı çerçevesinde iktisadi analiz yapılmaktadır. Bu kısmın açıklanması gerekiyor.

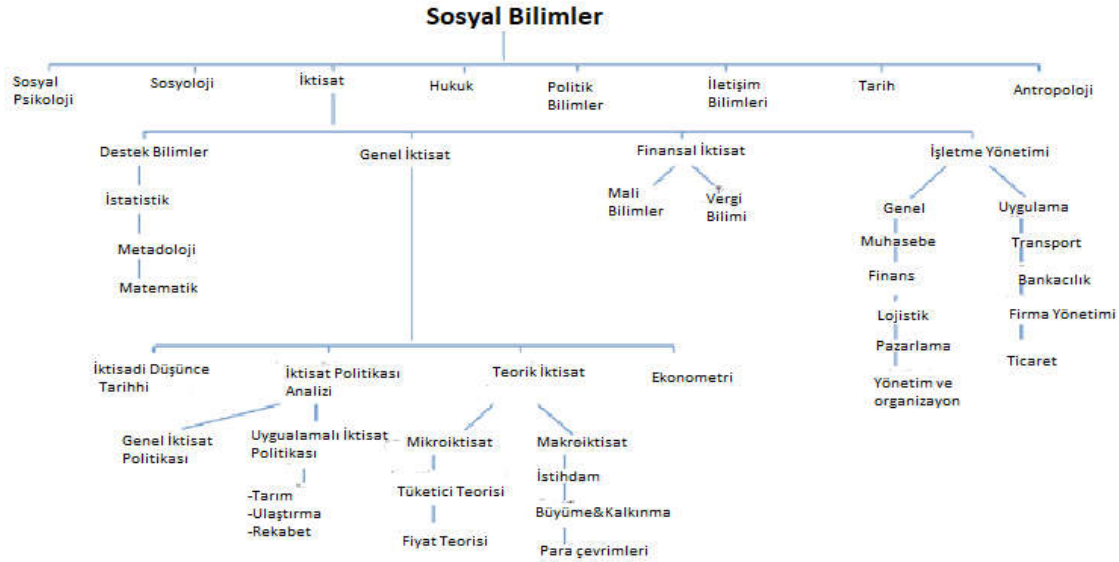
Sosyal teori, iktisat dışındaki akademisyenlere, başta sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar, psikoloji, dil bilime doğru genişler. Çoğulcudur, tek bir çekirdek ilkeler yoktur.

¹⁰ Sosyal bilimler listesi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Outline_of_social_science

¹¹ Moral bilimin iktisattaki karşılığı moral iktisattır. Moral iktisatında etik, adalet, rasyonellik, mutluluk, kimlik, altruizm, kendi çıkarını gözetmek, işbirliği, itimat, din, zihniyet, ahlak, işbirliği, karşılıklık, özgürlük gibi konular ele alınmaktadır. (Bkz.Rona ve Zsolnai, 2017) Moral iktisatı ve sosyal iktisat (Social economics) genellikle eş anlamlı kavramlardır. Örneğin L.Walras, her ikisini de kullanmaktadır. Moral iktisatında temel ilgi etik, değer yargılarıdır. Bu bizi aynı zamanda normatif iktisat kavramına götürmektedir. J.N.Keynes (1891) sonrası daha çok kullanılan kavram normatif iktisattır. Son yıllarda moral bilim ve moral iktisadi alanına artan bir ilgi gözlenmektedir.

BİLİM(LER) VE İKTİSAT

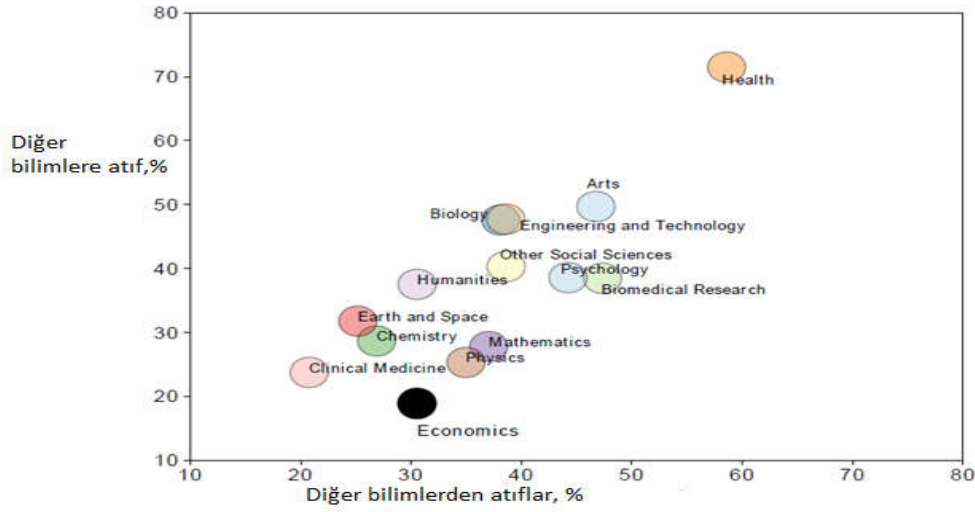
İktisat sosyolojisi, iktisadi antropoloji, politik iktisat gibi alanlar var, fakat fazla dikkat çekmezler, iktisat dergilerinde yayımlanmazlar. *Economics* 'in dışında kalırlar. İktisat teorisinde desosyalizasyon sonucu olarak; izole dünya, kendine yeterli bireyler, etkilenmeyen bireyler, gruplar, sınıflar, kurum içinde roller, pozisyonlar yoktur. İktisat teorisinde bireyler tercihleri ötesinde tanımlanmazlar. Tercihlerin oluşumu, tercihler arasındaki birbirine bağlılık, davranışlar üzerinde yapısal etkenler, kurumların oluşumu göz ardı edilmektedir.

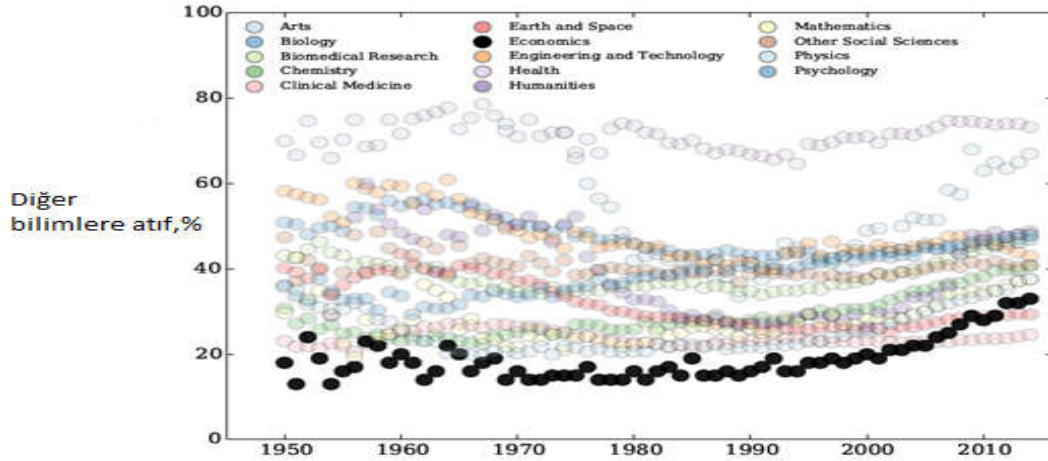
Şekil 1. Sosyal Bilimler (Bögenhold, 2014.)

İktisat teorisinde zaman ve zaman sınırlaması yoktur. İktisat teorisinde tarihsel durumlara ilgisizlik vardır ve her yerde aynı davranış geçerlidir (rasyonel iktisadi ajan). Matematikle birlikte desosyalizasyon arttırmıştır. Rasyonel, fayda maksimize eden bireysel davranış matematik vasıtasıyla derneştirilmektedir. Fakat diğer sosyal düzeyler göz ardı edildiği veya veri alındığından derneştirme doğru yapılmamaktadır. İnsanların kendisiyle ve diğer insanlarla ilişkisi göz ardı edilerek yapılan derneştirme, toplama anlamındadır. Hâlbuki mikro düzeyden makro düzeye giden süreç içinde meso (orta) düzey etkileme, etkilenme ve etkileşimleri içermektedir. Derneştirme ve belirim (emergence) iç içe kavramlardır.

Kısaca iktisat teorisinde kalkış noktası fizik veya mühendisliğe öykünme ve dil olarak matematiğe öykünme vardır. Doğal bilime öykünme, taklit etme çerçevesinde ampirizm ve rasyonellik iktisadi metodolojiyi domine etmektedir. İktisat teorisinde genel yaklaşım tarih, sosyoloji, psikolojinin gözardı edildiği, soyutlama düzeyinin yüksek olduğu, Jevons'ın "matematiksel iktisat bilim olur" yaklaşımıdır. Böylece pür iktisat, evrensel, genel, doğal bilim olabilecektir! (Bögenhold, 2014) İktisadın sosyal bilim yanın göz ardı edilmesi, kendi içine kapalı bir disiplinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşağıdaki şekillerdeki (Andrew G. Haldane and Arthur E Turrell, 2017) sonuçlar, iktisat için oldukça uyarıcıdır.

Şekil 2: Disiplinlerarası Atıflar.
Kaynak: Van Noorden (2015)

Şekil 3: Bir disiplinden diğer disipline atıf yüzdesi
Kaynak: Van Noorden (2015)

Genel olarak iktisatta ve özellikle anaakım iktisatta, 1980 sonrası ilginç gelişmeler yaşanmaya başlamış, hatta egemen olmaya başlamıştır. İktisat daha fazla disiplinlerarası, çok disiplinli bilim olmaya doğru gitmektedir; modellerde sınırlı rasyonellik, insanların sosyal varlıklar olduğu vurgulanmaya başlamıştır (Bögenhold, 2014). Bir anlamda Schumpeter¹², Weber gibi iktisadın sosyal bilim olduğunu vurgulayan sosyolog ve iktisatçılar tekrar hatırlanmaya başlamıştır.

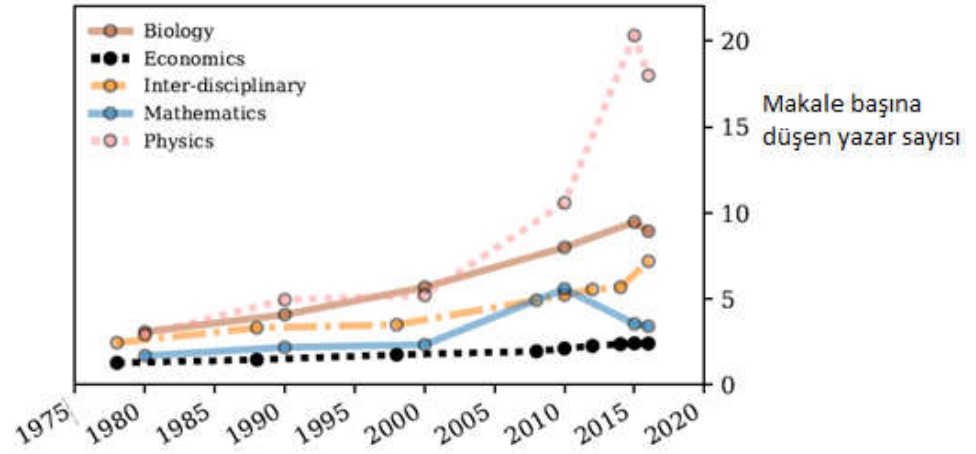
Hodgson'a (2007) göre 1980'lere gelindiğinde genel denge teorisinin tıkanması, yeni gelişmelere yardımcı olmuş, biyoloji, evrim, tarih, sosyoloji tekrar hatırlanmıştır.

Bögenhold (2017) genel senaryoya karşı gelişmeleri şu başlıklarda özetlemektedir;

1. Artan kurumsal yönelimler; kurumsal, evrimci ve kültürel ekonomik dinamikler.
2. İnsanın araştırılması.
3. Bireysel ve organizasyonel aktörler arasındaki ağ (network) .

Bütün bu gelişmeler sosyoloji, tarih, antropoloji ve psikolojiyi içermektedir.

¹² Schumpeter'e göre iktisat psikoloji, insan davranışı, sosyolojiyi, tarihi kapsayan disiplinler arası, sosyal bilimdir. (Bögenhold, 2014)

Şekil 4: 1975-2016 yılları arasında seçili alanlarda en çok atıf alan 20.000 makalede, makale başına düşen yazar sayısı

İktisatta yeniden bir sosyal-bilimleşme süreci yaşanmaktadır. İlginç olan nokta bu gelişmenin kaynağı, “tersine emperyalizm” yönündeki gelişmelerdir. Nörobilim, davranış bilimleri, (evrimci) oyun teorisi, çizge matematiği (ağ teorisi), kompleksite ve bilgisayar bilimindeki vb. gelişmeler iktisadın sosyal bilimleşmesine katkıda bulunmaktadır (Cetrini ve Fontana, 2017; Chafim, 2017; Davis, 2016; Granovetter, 2017; Marchionatti, 2017).

Bütün bu tartışmalardan hareketle iktisadın doğal bilimler tartışmalarında daha çok biyolojik bilimlere benzediği; yapayın bilimi olduğu, pür bilimden ziyade sanat yönünün öne çıktığı, sosyal bilim gerçeğinin kabul edildiği iktisat yaklaşımı mümkün müdür? Görüşümüzce özellikle bilgisayar bilimlerindeki gelişmeler soruya olumlu yanıt vermede oldukça yardımcı olmaktadır.

5. Ajan Bazlı Kompütasyonel İktisat

İktisatta modellemenin reel dünyaya yakın olması gerektiği açıktır. İktisadın sosyal bilim olduğu, insanın doğa, diğer insanlar ve kendisiyle ilişkisini göz ardı etmeyen modellemeye ihtiyaç vardır. Son yıllarda kompleksite yanında, bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yeni bir modelleme yöntemine olanak sağlamaktadır; kompütasyon.¹³

Kompütasyonda önemli olan “nasıl modelli”ğidir. Evrim, adaptasyon, heterojenlik, kendiliğinden organizyon, derneşik (agregasyon) → belirim, vb. özellikleri içeren modelleme mümkündür. L. Tesfatsion (2017) reel ekonomilerin beş temel özellik gösterdiğini ileri sürmektedir. Buna göre;

1. Ekonomiler; veri zamanda, farklı lokal durumları (data, nitelik, yöntem) ile karakterize edilen birbirini etkileyen heterojen katılımcılardan oluşmaktadır.
2. Reel ekonomiler açık uçlu dinamik sistemlerdir. Bu dinamiklik katılımcıların ardışık etkileşimleri ile yönlendirilir.
3. İnsan katılımcılar stratejik karar alıcıdırlar. Karar süreçlerinde diğer katılımcıların geçmiş ve gelecekteki potansiyel aksiyonlarını dikkate almaktadırlar.
4. Bütün katılımcılar lokal kurgulayıcıdırlar (locally constructive)¹⁴, yani veri zamanda kendi lokal durumları temelinde hareket etme kısıtı altındadırlar.

¹³ DSGD modelleri de bir kompütasyonu modellemesidir.

¹⁴ Locally constructive, ekonomik ajanların karar aldıklarında birbirlerini etkileyen ağlar, enformasyon, inançlar ve fiziksel durumları kısıtı altında karar vermeleridir.

5. Veri zamanda katılımcılar tarafından yapılan faaliyetler, gelecekteki lokal durumları etkilemekte ve bundan dolayı sistem döngeselliğini (relexivity) yaratmaktadır.

Bu beş temel özellik, gerçek dünya ekonomilerinin *lokal kurgulayıcı (locally-constructive) ardışık oyunlar* olduğuna işaret etmektedir.

Tesfatsion (2017), ajan bazlı kompüsyonel iktisat (ACE) ile reel dünyanın yapay bir modelinin çıkartılabileceğini ileri sürmektedir.

Buna göre ACE Modelleme ilkeleri şunlardır:

1. (MP1) Ajanın Tanımı: Bir ajan; kendi durumu, yani iç verileri, nitelikleri ve yöntemleri temelinde zamanla hareket edebilen kompüsyonel olarak oluşturulmuş dünyada bir yazılım (software) kimliğidir.
2. (MP2) Ajanın kapsamı: Ajanlar bireyleri, sosyal gruplaşmaları, kurumları, biyolojik varlıkları ve/veya fiziksel varlıkları temsil eder.
3. (MP3) Ajan lokal kurguculuğu (Agent Local Constructivity): Veri zamanda ajanın faaliyeti, o zamandaki ajanın kendi durumunun fonksiyonu olarak belirlenmektedir.
4. (MP4) Ajanın otonomisi: Ajan etkileşimlerinin koordinasyonu oynak (free floating, dalgalı) kısıtlama araçları ile dışardan dayatılamaz, yani ajanın kendi içindeki oluşum durumuna sınırlama (kısıtlama) yoktur.
5. (MP5) Sistem kurgusu (Sistem Constructivity): Veri zamanda modellenen sistem, o zamandaki ajan durumlarının bütünü tarafından belirlenmektedir.
6. (MP6) Sistem tarihselliği (Historicity): Modellenen sistemde veri başlangıç ajan durumlarından hareketle, bütün izleyen (ardıl, subsequent) olaylar yalnızca ajanların etkileşimleri ile belirlenmektedir.
7. (MP7) Kültür yansıtma deneyicisi olarak modelci (Modeler as Culture-Dish¹⁵ Experimenter): Modelcinin rolü ajanın başlangıç durumlarının düzenlenmesi ve aşırıya kaçmayan (non – Perturbational) gözlem ve model sonuçlarını rapor etmekle sınırlanmıştır.

Yukardaki ilkeler çerçevesinde modellenen ACE’de genel karakteristikleri şunlardır (Fagiolo ve Roventini, 2017).

1. Aşağıdan yukarıya (Bottom up) perspektif; Derneşik özellikler, mümkün olduğu kadar sınırlanmamış mikro dinamikler,
2. Heterojenlik,
3. Evrilen kompleks sistem (ECS); Ajanlar kompleks sistemlerde yaşar,
4. Doğrusal olmama,
5. Doğrudan (içsel) etkileşimler,
6. Adaptif beklentiler çerçevesinde sınırlı rasyonellik,
7. Öğrenmenin doğası. Değişen çevrede açık iç dinamikler,
8. “Gerçek” dinamiklik; Gerçek, tersinemez dinamiklik, patika bağımlılığı,
9. İçsel ve sürekli yenilik; Durağanlık yok, öğrenme-adaptasyon, gerçek belirsizlik,
10. Seleksiyon temelli piyasa mekanizmalarıdır.

ACE modellerinin bir avantajı indirgemeci olmayan metodolojik bireyselciliğe olanak sağlamasıdır (Di Iorio ve Chen, 2017). ACE ile,

1. Ajanların mikro özelliklerinden sistematik makro özelliklerin (niyetel olmayan) belirimi.
2. Mikro-makro nedensel sirkülasyonun mevcudiyeti,
3. Ajanların birbirini etkileme yapısı, özgürlükler sınırlaması sağlanmaktadır.

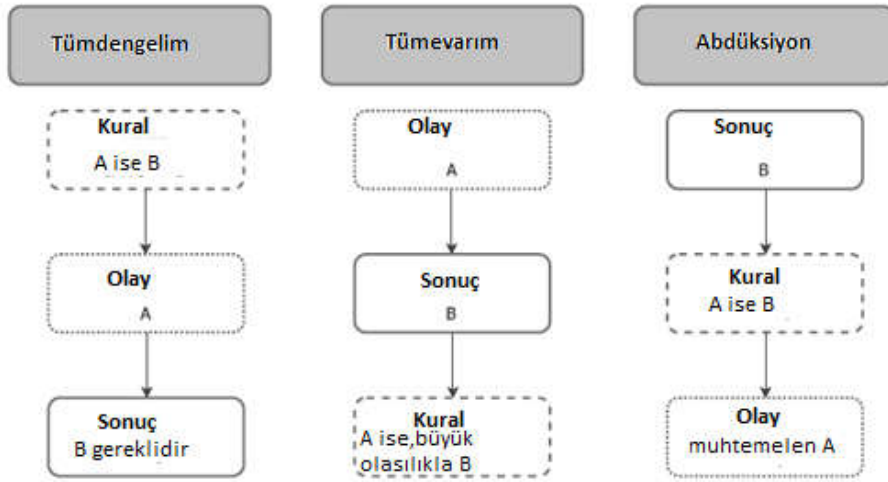
¹⁵ Dish, bilişimde parabolik yansıtıcı anlamına gelmektedir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde çok hızlı gelişmelerin sonucu olarak son yıllarda öne çıkan bir kavram, büyük veridir (big data). Büyük veri sayesinde, abdüksiyon¹⁶ yönteminde karşılık bulduğu, reel zamanlı ACE modelleri konusunda önemli gelişmeler beklenmektedir (D'orazio, 2017). Büyük verinin birçok sözlük tanımı olmakla birlikte en açıklayıcı tanım olarak¹⁷; “İnsanların her gün kullandığı sosyal medya hesapları, arama motorları, internet gezintileri sırasında arkalarında bıraktıkları izler ve tekil kullanıcıların internet ile olan tüm etkileşimlerinin bir araya getirildiği devasa veri yığını” kullanılabilir.

Büyük veri bileşenleri temel olarak 3 V ile tanımlanmaktadır;
Volume- Verinin büyüklüğü,
Variety- Veri setinde heterojenlik,
Velocity- Veri üretiminin büyüme oranıdır.

Büyük veriden iktisatla ilgili dört çeşit veri elde etmek mümkündür (D'orazio, 2017);

1. Kamu idaresi verisi,
2. Tüketici harcaması ve hassasiyeti (sentiment, duygu, his),
3. Çevrim içi, internet üzerinden (online) faaliyet, arama ve sorgulamalardan tercihler ve zevkler hakkında veri,
4. Finansal piyasalarda yüksek frekanslı veridir.

Şekil 6: Yöntemlerin Karşılaştırılması

Büyük veri araştırmaları standart deneylerden farklıdır, daha doğal deneysel ortamda çalışmak mümkündür. Buna göre (D'orazio, 2017),

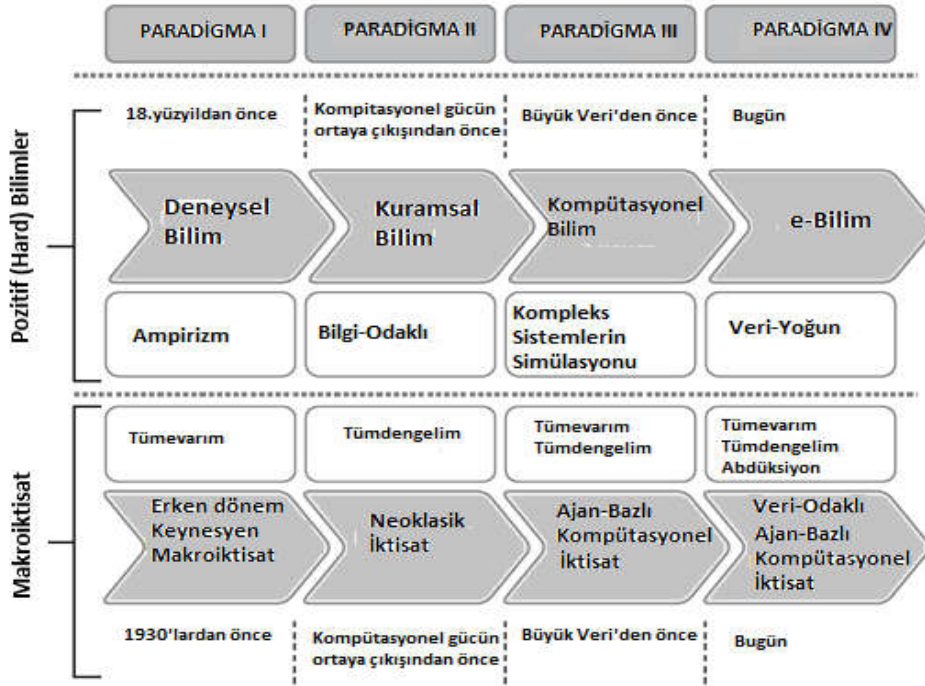
1. Doğrudan faaliyet (araştırma) ajanlardan gizlenir; bu potansiyel olarak çok önemlidir, çünkü ajanların doğrudan veya dolaylı (deneyin sonuçları hakkında) araştırmacının beklentilerini göz ardı etmeye yardım etmektedir.
2. Test edilebilir (standart deneylerde gerek duyulduğu üzere) hipotezlere ihtiyaç yoktur; araştırmacı veriyi gözler ve yinelenen kalıpların keşfinden sonra olası kuramsal anlayışları kavrar.

¹⁶ Heptengitmeli, geri çıkarım

¹⁷ <https://www.bilginc.com/tr/egitim-haber/buyuk-veri-big-data-nedir/31>

3. İskelet (kuruluş, framework) etkilerinin önemi yoktur, çünkü konularla ilgili doğrudan (örneğin tercihlerle ilgili) sorulara ihtiyaç yoktur; tercihler sadece veri içinde izlenir.
4. Örnek boyutu (sample size), örnek sapması ve temsiliyet artık endişe konusu değildir

Kısaca, büyük veri sayesinde derneşiklik, belirim, etkileşim, sürekli değişim, adaptasyon vb. alanlarda reel zamanlı modelleme konusunda sosyal bilimlere ve iktisada yeni olanaklar sunulmaktadır. Bu yöndeki literatürün hızla artması beklenmektedir.

Şekil 7: Paradigma Değişiklikleri

Son zamanlarda bir gelişme büyük veriden hareketle abdüksiyon yöntemi vasıtasıyla reel zamanlı ACE modellemesidir (Chen- Venkatachalar, 2017; D'orazio, 2017). (Şekil 6, 7)

6. Sonuçlar

İktisadın nasıl bir bilim olduğuna ilişkin ilk tespit, doğal bilim olarak iktisat yaklaşımının iki sorunla karşı karşıya olduğudur; evrensel yasalar ve öngörü (öndeyi) sorunları. İktisat doğal bilimler anlamında evrensel yasalara sahip değildir. İktisatta “data” doğal bilimlerden çok farklıdır, tepkiselliği içermektedir.

İktisat, H.Simon’ın işaret ettiği çerçevede doğal olarak oluşan olgular üzerine değil, **artefacts** üzerine kurgulanmıştır.

İktisatta, özellikle makro iktisatta öne çıkan noktalardan bir tanesi, sorunun tespiti ve sorunu çözmedir. Sorun çözme, uygulamalı iktisat ve sanat kavramlarını öne çıkartmaktadır. Bu konuda iktisadın daha çok sanat olduğunu düşünen Marshall ve Pigou’ya dikkat çekilmelidir. Ekonomik süreçleri, diğer sosyal süreçlerden ayırmak mümkün değildir. J. M. Keynes’in belirttiği gibi, iktisat temelde moral bilimidir.

İktisat dışı alanlardaki, özellikle bilgisayar bilimindeki gelişmeler iktisada “gerçekçi” modelleme konusunda yeni olanaklar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

AL-SUWAILEM, S., (2017) ” Is Economics a Science? A Godelian Perspective”, F. A. Doria(ed) **The Limits of Mathematical Modeling in the Social Sciences**, World Scientific, s.207-266

BACKHOUSE, R., E. AND JEFF BIDDLE, (2000) “The Concept of Applied Economics: A History of Ambiguity and Multiple Meanings”, **History of Political Economy**, 32, s. 1-24.
https://doi.org/10.1215/00182702-32-Suppl_1-1

BACKHOUSE, R., E. ve BÉATRICE CHERRIER, (2017) “ The age of the Applied Economist: The Transformation of Economics since the 1970s” , **History of Political Economy**, 49(59).

BEINHOCKER. E. (2013) “Reflexivity, Complexity, and the Nature of Social Science”, **Journal of Economic Methodology**, 20(4), s. 330-342

BÖGENHOLD, D., (2014)” Schumpeter’s Idea of a Universal Social Science”, **Atlantic Economic Journal**, 42, s.205–215

BÖGENHOLD, D., (2017) “Social-Scienciation of Economics and its Consequences: On a Relative Convergence between Economics and Sociology“, **Italian Association for the History of Political Economy**, WP 3 – 2017

CEDRINI. M., ve M. FONTANA, (2017)” Just another Niche in the Wall? How Specialization is Changing the Face of Mainstream Economics, **Cambridge Journal of Economics**, s.1-25

CHAFIM, F., (2016) “Disciplinary Division within Social Sciences. Methodological Issues in Economic Imperialism and Economic Pluralism”, **History of Economic Ideas**, 24, s.144-164.

CHANNELL DAVID F., (2009) ” The Emergence of the Engineering Sciences: An Historical Analysis”, Edited by, Anthonie Meijers, **Philosophy of Technology and Engineering Sciences**, Volume 9, Elsevier, s.117-154

SHU-HENG CHEN ve R. VENKATACHALAM, (2017) “Agent Based Modelling as a Foundation for Big Data”, **Journal of Economic Methodology**, 24(4).

COLANDER, D., (1995)” Is Milton Friedman an Artist or a Scientist?” **Journal of Economic Methodology**, 2(1), s.105-122

COLANDER, D.,, **The Lost Art of Economics**, Edward Elgar, 2001

COLANDER, D.,, (2004) “From Muddling Through to the Economics of Control: View of Applied Policy from J.N. Keynes to Abba Lerner, September” 2004, **Middlebury College Economics Discussion Paper**, No. 04-21

COLANDER, D.,, (2011) “Applied Policy, Welfare Economics, and Mill’s Half-Truths”, (Der.) John B. Davis, ve D. Wade Hands, **The Elgar Companion to Recent Economic Methodology**, Part II, Chapter 8, Edward Elgar, s. 173–87

COLANDER, D., (2015) “Framing the Economic Policy Debate”, **History of Political Economy**, 47(5), s. 253-266

COLANDER, D., “ (2016) Creating Humble Economists: A Code of Ethics for Economists”,(Der.) George F. DeMartino ve Deirdre N. McCloskey, **The Oxford Handbook of Professional Economic Ethics**, Part VIII, Chapter 36, Oxford University Press,s. 737–49

COLANDER, D., (2017) “Ignorance and Economics”, **Forum For Social Economics**, 46(2), s.139-144.

COLANDER, D., (2017b) **Microeconomics**, 10. Baskı, McGraw Hill.

COLANDER, D.,ve R.KUPERS, (2014) **Complexity and the Art of Public Policy: Solving Society's Problems from the Bottom Up**, Princeton University Press.

COLANDER, D., ve HUEI-CHUN SU, (2015) “ Making Sense of Economists’ Positive-Normative Distinction, **Journal of Economic Methodology**, 22(2).

COLANDER, D.,ve HUEI-CHUN SU, **How Economics Should Be Done Essays on the Art and Craft of Economics**, Edward Elgar, 2018

DEANE, D., COLANDER, D., ve J. WOOS, (1994) **The Art of Monetary Policy**, Routledge.
J.B. Davis, (2016) “ Economics Imperialism versus Multidisciplinarity”, **History of Economic Ideas**, 24, s. 77–94.

PAOLA D’ORAZIO, (2017) “Big Data and Complexity: Is Macroeconomics Heading toward a New Paradigm?”, **Journal of Economic Methodology**, 24(4), s.410-429,

DI IORIO, F., ve SHU-HENG CHEN, (2017) “Agent-Based Simulation as an Implementation of Methodological Individualism”, **The Center for the History of Political Economy Working Paper Series**, No. 2017-23, December.

EREN, E., (2011) “L. Walras’ın İktisadi Düşüncesi ve Yansımaları “Fransa’nın K. Marx’ı mı, Kapitalizmin Savunucusu mu?”, Der. O.İşler ve F.Yılmaz, **İktisadi Felsefeyle Düşünmek**, İletişim Yayınları, s. 137-155

FAGIOLO, :G., ve A. ROVENTINI, (2017) ”Macroeconomic Policy in DSGE and Agent- Based Models Redux: New Developments and Challenges Ahead”, **Journal of Artificial Societies and Social Simulation** 20(1) 1, Doi: 10.18564/jasss.3280 Url: <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/20/1/1.html>

FREY, B. S., (2017) “Reactivity in Economic Science”, **CESifo Working Paper** No. 6593,

GRANOVETTER, M. S. (2017) **Society and Economy: Framework and Principles**, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

GREGOR, S. (2010), “Building Theory in a Practical Science”, (eds) D. Hart ve S. Gregor **Information Systems Foundations: The Role of Design Science**, ANU ePress, Canberra, s. 51-74.

HALDANE A. G ve ARTHUR E TURRELL, (2017) “An Interdisciplinary Model for Macroeconomics Bank of England”, **Staff Working Paper** No. 696

HAMERMESH, D. S. (2013) “Six Decades of Top Economics Publishing: Who and How?”, **Journal of Economic Literature** , 51(1), 162–172

HANSSON, S. O. (2009) “Philosophy of Medical Technology”, (ed)Anthonie Meijers, **Philosophy of Technology and Engineering Sciences**, Volume 9, Elsevier, s.1275-1300

HODGSON G. M. (2007) ”Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream?”, **Evolutionary and Institutional Economics Review**, 4(1), s. 7–25

MARCHIONATTI , R. ve M. CEDRINI, (2017) **Economics as Social Science. Economics Imperialism and the Challenge of Interdisciplinary**, London: Routledge

MILONAKIS, D. ve BEN FINE, **From Political Economy to Economics Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory**, Routledge, 2009

RAWORTH K., (2018), **Doughnut Economics “Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist**, Chelsea Green Publishing; Reprint edition, (Ed) Peter Rona ve Laszlo Zsolnai, **Economics as a Moral Science**, Springer, 2017

ROOCHNIK, D., (2017) “Of Art and Wisdom: Plato's Understanding of Techne”, <http://www.psupress.org/books/titles/0-271-01841-0.html>

ROSENBERG , A. (2009) “ If Economics is a Science, What Kind of a Science Is It? “, (eds) Harold Kincaid, Don Ross **The Oxford Handbook Of Philosophy Of Economics**, Oxford University Press, s.55-67

SCHATZBERG , E., (2012) “Art to Applied Science”, **ISIS**,103(3), s. 555-563
<http://www.jstor.org/stable/10.1086/667979>

SIMON, H. A. (1969) **The Sciences of the Artificial**. M.I.T Press,

SOROS G. (2013) “Fallibility, Reflexivity, and the Human Uncertainty Principle”, **Journal of Economic Methodology**, 20(4) s. 309-329

Stanford Encyclopedia of Philosophy, (2014) “ Episteme and Techne”
<https://plato.stanford.edu/entries/episteme-techne/>

TESFATSION L. (2017) "Modeling Economic Systems as Locally Constructive Sequential Games", **Journal of Economic Methodology**, 24(4), s. 384-409

WILLIAM, A. J., (2013) "The Desocialising of Economic Theory", **International Journal of SocialEconomics**, Vol. 40 Issue: 9, s.809-825

FOUR HORSEMEN OF THE APOCALYPSE: MARX, WEBER, SCHUMPETER, AND POLANYI*

Hüseyin ÖZEL

Hacettepe University, Department of Economics, ozel@hacettepe.edu.tr.

Başvuru Tarihi/Application Date: 14.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Bu makale, kapitalizmin istikrarsız doğasını, Marx, Weber, Schumpeter ve Polanyi'nin çalışmaları üzerinden anlama amacını gütmektedir. Yazıda, bu dört düşünürün, kapitalizme ilişkin benzer vizyonlara sahip oldukları ve kapitalizmin işleyişinin kendi kurumsal yapısının altını oyduğuna inandıkları ileri sürülmektedir. Makale, üç tezi ileri sürmektedir. Bu düşünürler insanlık tarihinin hem kendi kendisini ortaya koyma hem de giderek artan rasyonelleşme ve yabancılaşma yüzünden özgürlük yitimi süreci olduğunu; kapitalizmin hem insanın kendini gerçekleştirme hem de rasyonelleşmesinin koşullarını yarattığını; kapitalizmin başarısızlığının asıl nedeninin onun başarısı olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Marx, Polanyi, Weber, Schumpeter, Yabancılaşma, Demir kafes, Yaratıcı yıkım*

ABSTRACT

This paper aims at understanding the unstable character of the capitalist society, by drawing upon some respective work of Marx, Weber, Schumpeter, and Polanyi. All four, it is argued, share similar visions towards capitalism and contend that the working of capitalism undermines its own institutional structure. The paper advances three theses: all four thinkers conceive human history as displaying both human self expression and the loss of freedom due to increasing rationalization and alienation; according to them capitalism creates both the preconditions of self-realization and rationalization at once; and they also believe that the very success of capitalism is the basic cause of its failure.

Keywords: *Marx, Polanyi, Weber, Schumpeter, Alienation, iron cage, creative destruction, double movement*

* An earlier version of this paper was presented to the The International Confederation of Associations for Pluralism in Economics (ICAPE) Conference: "Economic Pluralism for the 21st Century," June 1-3, 2007, The University of Utah, Salt Lake City, U.S.A. I would like to thank the participants for their comments and suggestions. All the remaining errors and omissions are, no doubt, mine.

1. Introduction

Karl Löwith, regarding the connections between Marx and Weber, argues that his comparison rests on three presuppositions (1960: 19-20): first, they are comparable; second, their objects of inquiry are identical in some respects, and different in others, and third, their goals are closely related to their idea of human beings, for they both try to understand “what it is that makes man ‘human’ within the capitalistic world” (Löwith 1960: 20). The present paper, which examines the affinities and overlaps among the works of four important thinkers, namely, Karl Marx, Max Weber, Joseph A. Schumpeter, and Karl Polanyi, also adopts these three presuppositions. It is argued in the paper that they all emphasize the tendency of instability of the capitalist reproduction process, albeit from different angles: Marx and Schumpeter find the source of instability in competition and capital accumulation processes, while Weber and Polanyi seek the basic problem in the tensions within the institutional structure of the capitalist society. Marx’s analyses of accumulation and fetishism, Weber’s notion of the “iron cage,” Schumpeter’s notion of the “creative destruction,” and Polanyi’s notion of the “double movement” are all indispensable for the thesis that the working of capitalism undermines its own institutional structure, and thus making the reproduction of the capitalist society a contradictory process.

The present paper focusses on two interrelated points of convergence among the four: First, they adopt similar philosophical presuppositions and thus can be seen as influenced by an essentially German tradition called “expressivism,” which sees human activity and history as the self-expression of humanity, within which freedom is given a primary role. Second, all four agree that capitalism is led to instability by its very institutional structure. This instability results from the resistance of human beings against the emphasis on individuality and “rationalization” imposed by capitalist relations, which takes the form of reclaiming human sociality against being reduced into a “cog,” or a functional unit, by the system. This struggle between the two important traits of human beings, individuality and sociality, manifests itself as the struggle between the economic and the political spheres in the capitalist system, which eventually causes the institutional separation of the economic sphere from the political one to disintegrate, as capitalism reproduces itself.

2. The General: Philosophical and Historical Vision

It can be argued that not only Marx and Weber but also Schumpeter and Polanyi tried to understand the “contemporary mode of being human” (Löwith 1960: 20). However, this also requires a general understanding of what it is like to be a human being in general, a question which was the starting point for all of them on the basis of a mainly German philosophical tradition called “expressivism” (Taylor 1975: 547-58; 1979: 50-51, 141-52; Berlin 1963: ch. 4). Expressivism, ranging from Leibniz’s “monadology” to the metaphysical historicism of Herder and Hegel (Berlin 1963: 37-39), was basically a reaction to the eighteenth century French and British Enlightenment tradition characterized by its heavy empiricist, mechanist, determinist, atomist and utilitarian leanings about nature and human life (Taylor 1975: 22). Against this naturalistic thought that human activity is guided by the “laws of nature” is the expressivist idea that human activity and history should be seen as human self-expression, within which human freedom is given a primary role as the authentic form of this expression. Expressivism emphasizes that human action and life is directed towards self-realization, in the sense of both the embodiment of the essence in reality, and the clarification of human purposes so that each individual can realize her own essence in a way different from her fellow human beings (Taylor 1975: 16). Thus, the Enlightenment dichotomy between meaning and being cannot be sustained in the human realm; life itself is guided by human values (Taylor 1975: 16-17). As opposed to the Enlightenment tradition that “divides soul from body, reason from feeling, reason from imagination, thought from senses, desire from calculation” (Taylor 1975: 23), expressivism sees human nature as a whole, as a “single stream of life, or on the model of a work of art, in which no part could be defined in abstraction from the others” (Taylor 1975: 23). Freedom, not simply in the

sense of being free from external constraints, but in the sense of authentic self-expression is a basic aspiration of expressivism (Taylor 1975: 24).

Therefore, expressivism has four demands: the unity of human being as forming an indivisible whole so that the separation of different levels (like life as against thought, sentience as against rationality, and knowledge as against will) is rejected; freedom; communion with human beings and nature (Taylor 1975; 28). From a social-theoretic point of view, these aspirations have four implications: First, expressivism entails a hermeneutic position emphasizing the importance of “meaning,” and thus of interpretive understanding (*verstehen*). Second, it sees the human realm as an indivisible whole, deriving from the “wholeness” of human essence, and adopts a broader, interdisciplinary perspective. Third, human life activity should be seen as continuous attempts at realizing human potential and freedom in different social and institutional settings. And fourth, history, as a constant struggle for human freedom, can be characterized by an all-pervasive interaction, if not struggle, between those social forces that drive humanity towards more freedom and those that limit human freedom.

However, expressivism has also some disturbing implications, as revealed by Hegel’s philosophy that sees history as an overall movement of the “Spirit” to realize itself through overcoming self-alienation, in a predetermined fashion (Taylor 1975, 1979). The emphases over such notions as “the cunning of reason” and “freedom as recognition of necessity,” make it hard to sustain the idea of human freedom, for individual human agency involving conscious, intentional activity becomes an illusion. Yet, it is exactly this problem, the relationship, or even contradiction between freedom and necessity, between teleology and causality, between subjectivity and objectivity, and between individuality and sociality, that haunted all the four aforementioned thinkers. It can be argued that they all tried to find acceptable answers to these contradictions without dismissing expressivist aspirations. The importance of those antinomies can be seen at best in the work of Marx, who also influenced the other three in significant ways.

One can argue, like Taylor and Berlin, that Marx’s whole enterprise can be seen as an attempt which is impossible by nature: reconciling Expressivist aspirations with the basic thrust of the radical Enlightenment view that for every question there is only one true answer and that, guided by their knowledge of the “laws of nature,” human beings come to shape nature and society to their purposes in accordance with those laws. This position of causality as encompassed within teleology (in the sense of human purposes), or freedom as encompassed within necessity, is a guiding theme especially in Marx’s early writings (e.g., Marx 1975). Throughout Marx’s work, the notion of essential human nature, as “the inherent development potential of every human being when that development proceeded in the natural or proper way” (Hunt 1986: 97), had always been central. He takes human essence as neither an absolute, frozen and unchanging entity, nor a “plastic” one that is molded merely by specific societies. Even if the human essence is what makes individuals human beings, and as such, it should remain constant, the ways in which this development potential is realized in quite different ways, depending on the historical and social settings at hand. Thus, Marx’s distinction between “human nature in general” and “human nature as historically modified in each epoch” (1976: 759n).

According to Marx, a human being is essentially a *species-being* both because of the nature of human faculties and human activity, and because of the social nature of human activity (Marx 1975: 327; Hunt 1986: 97-98). Human life activity, being an interaction with nature in a social setting (Hunt 1986: 99), is a social activity that is mediated through labor, and in this activity human beings transform both nature, their “inorganic body” (Marx 1975: 328), and themselves. In this free purposeful activity of *praxis*, human beings “*objectify*” their essences (Marx 1975: 329) through labor, which refers to the process through which human beings realize their own essence and within which “labor power,” as “the aggregate of those mental and physical capabilities existing in the physical form, the living personality, of a human being” (Marx 1976: 270) is expended. In other words, in Marx, there is no difference between “acting” and “thinking” because expending labor power implies both (Margolis, 1989).

Two implications would follow from this. First, Marx's "historical materialism" should be taken, not as a "historico-philosophic theory of the *marche générale* imposed by fate upon every people" (Marx 1877), but as a crude first approximation to the human life activity as embracing the material and mental, emotional and aesthetic aspects of human existence (Hunt 1979a: 291-92). Second, in respect of the role played by the actions of individuals in human societies, it should be stressed that historical materialism is actually a "fusion" between (material) causality and teleology; that is, teleology in the sense of purposive human action is encompassed in the causal framework (Colletti 1973: 212; Hunt 1979b: 115). That is to say, as Marx warns us, "men make their own history, but under circumstances directly encountered, given and transmitted from the past" (1963: 15). Human volition and freedom is always restricted by the "realm of necessity" (Marx 1981: 958-59).

For one thing, although human history is being continuously made by intentional actions of individuals, unintended effects of these actions is the reproduction of social structures, independent of individuals' purposes. Human purposive activity presupposes preexisting social relations for the coordination and integration of individual acts. These very social relations, as prerequisites of individual action, are themselves the end result of the collective activities of the individuals involved in the process. Therefore, social relations, which both enable and constrain individual intentional actions, are continuously created and recreated by individual actions (Hunt 1979a: 285). History, in short, can be comprehended as a whole series of the unintended consequences of intentional human action.¹

And for another, although the object that labor produces should be considered as the "objectification" of labor, under specific social relations this process also becomes a form of alienation, in the sense that "the object of that labour produces, its product, stands opposed to it as *something alien*, as a *power independent* of the producer" (Marx 1975: 324), which is a chief cause for the loss of freedom. Although Marx emphasizes alienation and fetishism predominantly with reference to capitalism, these notions also occupy a central place in Marx's understanding of history as well. The whole of human history, independent of some specific social and economic forms, can be seen as a constant interplay or a contradiction between the objectification and the alienation processes, or between freedom and the loss of freedom. As long as human beings' own products, as the specific forms of objectification of their essences, are appropriated by other individuals because of private property, this antinomy arises, and reaches its "climax" in capitalism.

Since the particular form in which this contradiction manifests itself depends on a particular institutional matrix, history becomes quite a dynamic, and even a turbulent process. This evolutionary "punctuated equilibrium" process, which is not a teleological one moving towards a predestined end, is full of bifurcations, leaps and "mutations" (Gould and Eldredge, 1977). Once a specific "path," i.e., specific "mode of production" is chosen, for a certain period, until the internal contradictions trigger a new change, a certain period of stability can be secured. What makes this process a dynamic one is the interplay and the conflict between relatively autonomous social forces and human purposes and intentions, which need not always create socially or humanly desirable consequences. Still, subscribing to the Expressivist aspirations, Marx considered human essence as an indivisible whole, and his work can be seen as an attempt to find out preconditions of realization the unity of human beings with society and nature in order for human beings to be free. Such a position implies essentially a "humanistic" and therefore an ethical position, which also requires a hermeneutic methodology along with causal explanation.

Of course, Marx is not the only thinker whose work is inspired by expressivism. Max Weber, the "bourgeois Marx" (Mommsen 1989: 53), also tried to develop a general outlook regarding both human history and capitalism, both of which presupposes a particular view of human beings (Löwith 1960). According to Schumpeter (1954: 818), Weber's historical and sociological theory rests on two notions: That of "ideal type" and of the "Meant Meaning," both of which requires interpretative

¹ Karl Popper, for whom Marx is an "enemy of the open society," says: "I owe the suggestion that it was Marx who first conceived social theory as the study of unwanted social repercussions of nearly all our actions to K. Polanyi who emphasized this aspect of Marxism in private discussions (1924)" (Popper 1950: 668, n. 11).

understanding. In this “interpretative sociology” (Shills and Finch 1949, Gerth and Mills 1946, Löwith 1969: 28-40, Manicas 1989: 127-40), ideal types are meant to apply only to limited segments of the social and historical reality, rather than presenting a general theory. For Weber, history from the standpoint of an observer is meaningless in itself and appears as chaotic. Only when ideal types are applied to these limited segments of reality, can history, or its specific portions, become meaningful (Mommsen 1989: 54-55).² Therefore, the importance of the category of meaning and the resulting hermeneutics, themselves inherited from expressivism, does not imply that causality and causal explanations have no place in history and the social science. Weber denies predictability as the goal of concrete science because of causal complexity. Whatever happens is made intelligible by the theory, after it happens. Thus, rather than aiming at causal explanation, a “comprehensible interpretation” is to be achieved (Manicas 1987: 135).

A most significant aspect of Weber’s work is his reconstruction of history, and his analysis of capitalism, on the basis of the distinction between “formal” and “substantive” rationality, or between instrumentally-rational behavior, and value-rational behavior (Mommsen 1989: 152-53). Whereas formal rationality refers to optimizing behavior that rests on “quantitative calculation or accounting which is technically possible and which is actually applied,” the substantive rationality applies to those actions that are “interpreted in terms of a given set of ultimate values no matter what they may be” (Weber 1947: 184-85), that is it is based on the social system of shared values and meanings, to which individual action are expected to conform, no matter how they seem as “irrational” from the standpoint of formal rationality. Whereas formal rationality refers to instrumental action that adapts to prevailing circumstances in terms of material self interest (Mommsen 1989: 152), substantive rationality refers to a “rationalization of life-conduct oriented by certain ‘ultimate’ or ‘otherworldly’ ideals” (Mommsen 1989: 161).

Although Weber’s own attitude towards rationality seems ambivalent (Mommsen 1989: 133), he seems to take history as characterized by an antinomy or a contradiction between formal and substantive rationality: according to him (Weber 1927), history moves in the direction of continuous increase in formal rationality, in a process of ever-lasting “disenchantment of the world,” or the “intellectualization” of world views, including religion and science (Gerth and Mills 1989: 51; Mommsen 1989: 157). However, this movement of the self interested adaptation of everyday life is also checked by a process dominated by value-attitudes derived from “non-everyday” beliefs that make life meaningful (Mommsen 1989: 152). This means that we have two distinct processes of social change in Weber (Mommsen 1989: 154): a value-rational change that involves “otherworldly” world-views, “ideal” interests, value-rational social action, on the one hand, and an instrumental-rational change that involves “innerworldly” world-views, material interests, formal-rational life-conduct, and instrumental-rational social action, on the other.

A direct implication of this is an antagonistic relationship between “charismatic innovations” (or the “creative forces of the charisma”) and rationalization leading to routinization and bureaucratization that restrict human spontaneity and freedom (Mommsen 1989: 112). For charisma is the basis of substantive rationality in the sense that some extraordinary individuals, like Nietzsche’s “superhumans,”³ and the accompanying innovative ideas are constitutive of “otherworldly” world views. Charisma is essential for the value-rational changes that pose challenges to given social order on the basis of otherworldly life-conducts, ranging from forms of ascetism to restless innerworldly activity (Mommsen 1989: 154). Although Weber does not dismiss the importance of autonomous social forces, he emphasizes the rise of charismatic leaders that create some enthusiasm which could change or at least threaten the existing social order (Gerth and Mills 1946: 52). Yet, this does not minimize the role of institutions for the “routinization of charisma” infuses a deterministic element into history (Gert and Mills 1946: 54). Charisma, when it becomes successful enough to have domination “hardens into lasting institutions, and becomes efficacious only in short-lived mass

² Weber thinks that Marx’s historical materialism is significant, not as a general theory of history, but as an ideal-type construction (Mommsen 1989: 55).

³ For Nietzsche’s influence on Weber, see Mommsen (1989: 26-27) and Reinert and Reinert (2006).

emotions of incalculable effects, as on elections and similar effects” (Gerth and Mills 1946: 262). Routinization of charisma gives rise to a new order with a new privileged social strata whose acquired rights are justified through some accompanying means of legitimization (Gerth and Mills 1946: 262).

Thus, history, as formed by periodic charismatic breaks or innovations that are followed by the routinization of charisma into new social strata and bureaucracy, moves in the direction in which almost all forms of individual activity will be progressively eliminated and in the end all social interactions become increasingly uniform and the incentives for innovations are gradually lost, and therefore “petrified” in a way that eventually precipitate its failure (Mommsen 1989: 116). History therefore moves not necessarily in a unilinear way, as the progressive rationalization and disenchantment process implies (Gerth and Mill 1946: 51), but as an eternal struggle between charismatic innovations and routinization, in a cyclical or a spiral fashion: a charismatic innovation, rationalization and routinization, even bureaucratization and petrification, and a new break formed by a new charismatic innovation: once again, a “punctuated equilibrium” perspective. This process, once again, need not lead to some kind of predetermined end such as complete freedom for all human beings, even if individuals’ aim as human beings is to reach self-realization. Such a vision also informs Schumpeter’s own understanding of history and “development.”

It is Schumpeter, another “bourgeois Marx” (Catephores 1994), and the most impressive follower of Weber (Mommsen 1989: 180), who emphasizes the notion of “novelty,” as subsequent interruptions in the existing states of affairs so as to create “*transition from one norm of the economic system to another norm in such a way that this transition cannot be decomposed into infinitesimal steps*” (Schumpeter 2005: 115). The notion of novelty and “development” implies that the notion of adaptation does not apply in cases of changes in the norms themselves, for “when starting from the old form, the new one must *not* be reachable by adaptation in small steps” (Schumpeter 2005: 113).

Schumpeter’s conception of development has two important implications: first, novelty gives rise to an element of indeterminacy, as in the example of an “artistic creation” that is unrelated to the “environmental elements” within which this creation occurs (Schumpeter 2005: 112-13); and second, the interaction between “mind” and “society” entails an interdisciplinary framework in which both causality and value systems play a role. On this perspective, social and historical evolution is seen as the subsequent processes of adaptation, to establish new “routines” to novelties, again a “punctuated equilibrium” conception. Evolution is taken as a non-linear and irreversible process of random mutations in a “one-to-many-mapping” fashion creating “bifurcations,” and has some emergent, indeterminate or unforeseen outcomes (Foster 2000; Foster and Metcalfe 2001; Faberberg 2003; Metcalfe and Foster 2004).

Corresponding to this process is Schumpeter’s distinction between a “hedonistic” individual who simply adapts to given conditions, and an “energetic” individual, who engages in dynamic, creative action (Shionoya 2004: 338; Dahms 1995: 3-6). Whereas the masses are usually formed by the first type of individual, energetic (or “charismatic,” to use Weber’s term) individual is a leader, an important example of whom is the capitalist entrepreneur (Shionoya 2004: 338). This distinction between the static-hedonistic action, and the dynamic creative action, or between the “adaptive response” and the “creative response,” forms the basis of Schumpeter’s understanding of history as an “innovation and response mechanism” (Shionoya 2004: 338; Schumpeter 1947).

For Schumpeter, historical evolution is also characterized by a “changing relationship between the economic and non-economic domains, or between ‘mind and society’” (Shionoya 2004: 338). That is to say, since the “material” and the “ideal” are in constant interaction with each other, social/historical study must consider both, in a dynamic framework. Even if Shionoya (2004: 335) argues that Schumpeter’s theory of evolution of “mind and society,” which is based both economic sociology and the sociology of science, is intended to replace Marx’s economic or “materialist” interpretation of history, it can also be argued, as Elliott (1980: 66), that this aspect of Schumpeter’s work displays an important similarity to that of Marx, who also tried to develop a framework that is not characterized by pure economics, but that places economics within a wider context, as to include

history and sociology.⁴ Therefore, history should be seen as a process of “overdetermination” of both determinacy and indeterminacy, or of both causality and hermeneutics. Interpretative understanding is an essential factor of the social scientific study, for it also forms the “prescientific vision” of the scientist herself (Schumpeter 1954: 41-42).

A similar conception emphasizing human values is given in Karl Polanyi’s work (Polanyi 1944; Polanyi *et al.* 1957; Polanyi 1977). This conception is influenced both by Marx (Özel 1997), and by Weber: Polanyi’s distinction between the *formal* and the *substantive* meanings of the term “*economic*” (Polanyi *et al.* 1957: 245-50; Polanyi 1977: 19-21) is derived from the latter’s distinction between formal and substantive rationality. According to Polanyi, the formal definition considers means-end relationship, whereas in the substantive definition, the term *economic* refers merely to the activity towards satisfying material wants. The substantive meaning considers the “economy” as “an institutionalized interaction” between human beings and nature (Polanyi 1977: 20). In this regard, he argues, three “forms of integration” of the economic activities, namely, *reciprocity*, *redistribution*, and *exchange*, and their corresponding institutional structures, can be used as “ideal types” that can help to explain “all the empirical economies of the past and present” (Polanyi *et al.* 1957: 244).⁵

TABLE 1: CONCEPTUAL AFFINITIES AMONG THE HORSEMEN

	<i>MARX</i>	<i>WEBER</i>	<i>SCHUMPETER</i>	<i>POLANYI</i>
<i>PHILOSOPHY</i>	Radical Enlightenment & Expressivism	Enlightenment & Expressivism	Enlightenment & Expressivism	Radical Enlightenment & Expressivism
<i>METHODOLOGY</i>	Fusion of Causal Explanation and Hermeneutics	Fusion of Causal Explanation and Hermeneutics	Fusion of Causal Explanation and Hermeneutics	Fusion of Causal Explanation and Hermeneutics
<i>ORDER AND CHANGE</i>	Unintended Consequences “Punctuated Equilibrium“	Unintended /Consequences/ Inefficient (due to antinomies)	“Development”/ “Punctuated Equilibrium”	Designed/ Inefficient (due to Unintended Consequences)
<i>SOURCE OF INSTABILITY</i>	Accumulation/ Crises & Socialization of production vs. Individual Appropriation	Charismatic innovation vs. Rationalization/ Bureaucratization	Creative Destruction vs Bureaucratization	Extension of the Market vs. Protective Countermovement

Substantive approach is based on the proposition that “man’s economy, as a rule, is submerged in his social relationships” (Polanyi 1944: 46), that is, human beings are essentially “political animals” who are characterized by their inner freedom and concerned with “good life” (Polanyi 1944: 114; Polanyi *et al.* 1957: 64-94; Polanyi 1977: 30-31). Just like Marx, Polanyi considers the human essence as formed by “the uniqueness of the individual and of the oneness of mankind” (Polanyi

⁴ In fact, Schumpeter himself thinks that the “whole of Max Weber’s facts and arguments fits perfectly into Marx’s system” (1943: 11).

⁵ Polanyi says: “Max Weber’s posthumous work would have achieved it if it hadn’t used types which were too complicated” (quoted in Litvan 1991: 266-67).

1944: 258A). Since he argues that social “institutions are embodiments of human meaning and purpose” (Polanyi 1944: 254), human society should be seen as “the transformation of external nature through human nature, which is the realization of freedom through the moral relations created by productive association” (Glasman (1994: 70). However, it should not be forgotten that institutions also impose constraints upon this freedom, because they both enable and at the same time constrain intentional actions of individuals. For this reason, Polanyi insists that it is “an illusion to assume a society shaped by man’s will and wish alone” (Polanyi 1944: 257-58).

This brief comparison, whose results are given in Table 1 below, reveals that there are some general methodological affinities among these four thinkers regarding human essence, freedom, causality, social theory and social change. First, they are all opposed to “scientism” in that they consider human beings as moral (i.e., social/political) beings, who is concerned with “good life,” in which human freedom and flourishing is achieved, a position that implies that both ethics and interpretative understanding should be considered appropriate for the social science. Second, they are opposed to reductionism in the sense of using single factor explanations of history. Third, they are all opposed to any “mechanistic” or “fatalistic” view in the sense that history can be explained as a unidirectional process moving towards a particular end-state. They all believe that history is a contradictory process that is guided by some important antinomies emanating from human essence. And last, but not the least, as a direct implication of these contradictory tendencies, it is “an illusion to assume a society shaped by man’s will and wish alone.” That is, not every intervention creates desirable consequences.

3. The Particular: Capitalism and the “Disenchantment” Process

With respect to capitalism, all four believed that that capitalism is both “self-reinforcing” and “self-undermining” at the same time (Hirschman 1982), and that the basic cause of its disintegration or collapse is its very institutional structure, which carries the seeds of its own destruction. Whereas Marx and Schumpeter focus on the inherent contradictions in the capital accumulation and competition processes, Weber and Polanyi adopt a more sociological position. However, as will be seen below, Marx and Schumpeter’s mechanisms of “collapse” too are more sociological than being economic.

Marx, of course, is famous for his crisis theories (Sweezy 1942: 96-100 and 156-186), claiming that capitalism is doomed to collapse because of periodic breaks in the capital accumulation process, a theory that is seen by Schumpeter as an example to a “vanishing investment opportunities” theory (1943: 111-120). Against this is of course, Schumpeter’s idea that “capitalism, ... is by nature a form or method of economic change and not only never is but never can be stationary” (1943: 82). In fact, both Schumpeter and Marx emphasizes the dynamic, and inherently unstable, aspect of the capitalist accumulation process (Elliott 1980; Catephores 1994). These structural instabilities, both contend, is not necessarily a weakness of the system; on the contrary, it is the existence of these instabilities in the economic sphere that makes the system as a dynamic one. In this regard, as Elliott (1980) argues, two forms of the “creative destruction” process, one regarding the working of competition with its dynamic elements, and the other regarding the institutional collapse, can be found in both Marx and Schumpeter.

On Schumpeter’s conception (1911, 1928, 1943, 1946, 1947), the process of competition and accumulation is a “creative destruction” process, that always requires finding new methods of production, new forms of industrial organization, new methods of transportation, and new markets, on the part of the entrepreneur (Schumpeter, 1942: 83; McDaniel 2005; Ebner 2006). In fact, in both Schumpeter and Marx, capitalist accumulation process can be seen as recurrent periods of routinization that are interrupted by some radical innovations, which occur mostly in times of hardship, when the full potential of the old innovation is used within the process of diffusion of this innovation throughout the economy (Keklik 2003). However, with the advance of capitalism, innovations are “institutionalized” through research and development activities within the oligopolistic, big corporation (Schumpeter 1946: 200). However, since capitalism’s dynamism comes

from the entrepreneur, not from the owners of the firm, or the industrialist or the capitalist, who is only a “static-hedonist,” or “unheroic” individual, this “bureaucratization” of innovations means the dismissal of these heroic individuals from the system (Bottomore 1985: 38). The fact that “The Stock Exchange is a poor substitute for the Holy Grail” (Schumpeter 1943: 137) is the basic cause of the disintegration of the system through the routinization of the creative destruction. “Thus, economic progress tends to become depersonalized and automatized. Bureau and committee work tends to replace individual action” (Schumpeter 1942: 133). That is to say, “the capitalist process also attacks its own institutional framework” (Schumpeter 1943: 141), due to rationalization and routinization that causes charismatic individuals to give way to the productive and administrative machinery. “This order is now bound,” argues Weber, “to the technical and economic conditions of machine production which to-day determines the lives of all the individuals who are born into this mechanism, not only those directly concerned with economic acquisition, with irresistible force. ... the fate decreed that the cloak should become an iron cage” (Weber 1930: 181).

TABLE 2: CAPITALISM AND THE APOCALYPSE

<i>CAPITALISM</i>	<i>MARX</i>	<i>WEBER</i>	<i>POLANYI</i>	<i>SCHUMPETER</i>
<i>Basic Feature</i>	Labor power as commodity	“Rational Capital Accounting”	Fictitious Commodities: Labor, Land, Money	The Entrepreneur & Creative Destruction
<i>Institutional Tendencies</i>	“Self-sufficient Monad’ vs. Impotent ‘citizen’ (Civil vs. Political Society)	“Disenchantment” & Formal Rationality Economic vs. Political (Society vs. Community)	“Disembedded Economy’ (Economic vs. Political)	Development of Formal Rationality Economic vs. Political (Heroism vs. the Iron Cage: “The Holy Grail vs. The Stock Exchange”)
<i>The Apocalypse</i>	Alienation vs. Reclaiming Humanity: Tendency for Social Breakdown	Increasing Formal rationality: “Iron Cage” Loss of freedom	Double Movement ↓ Disintegration of the Social Fabric	The “Iron Cage” & and Destruction of the “Creative Destruction

Nevertheless, the fact that human beings have the power to resist the “iron cage” introduces another source of instability in the capitalist society through disturbing the institutional separation between the “economic” sphere and the “political” sphere (Polanyi 1944: 71). As similar distinctions between the “civil” and the “political” society, in Hegel and Marx (1975: 90), or between “community” (*Gemeinschaft*) and “society” (*Gesellschaft*), in Tönnies (1988), and between “communal” (*Vergemeinschaftung*) and “associative” (*Vergesellschaftung*) social organizations, in Weber (1947: 136), all suggest, transition to capitalism is characterized by such a separation. Marx, for example, argues that whereas in the Middle Ages “every sphere of private activity had a political character, or was a political sphere” (1975: 90), in capitalism, the economic sphere has separated from the political one and has come to be defined on the basis of “private egoism.” In Hegel’s “civil society,” Marx argues, the individual lives an egoistic life, and she becomes an “isolated monad”

(1975: 229), while in the political sphere, she becomes an abstract “citizen” (1975: 220). This dual existence of individuals also gives rise to two different types of conduct, namely instrumentally-rational behavior in the market, and a value-rational behavior in the political sphere.

In the market, individual emancipates herself from the straightjacket of the communal controls over her life, for the market is “the exclusive realm of Freedom, Equality, Property and Bentham” (Marx 1976: 280). Since in the “complex society” (Polanyi 1944: 257) of capitalism is characterized by a progressive machinery of production, the market also makes us trust our own transformative power, or “efficacy”, we see the nature and also other individuals around us “as potentially raw material for our purposes” (Taylor, 1985: 266), thus developing an instrumental attitude towards nature and society. Yet, at the same time, increasing social character of production makes individual realize her dependence on other people. This “discovery of society,” characterized by a complex division of labor and an extended bureaucratic network both in the economic and the political realms, also make individual feel more and more powerless through “its paralyzing division of labor, standardization of life, supremacy of mechanism over organism, and organization over spontaneity” (Polanyi, 1947: 109). Therefore, while on the one hand emancipation from the ties that bind individual makes her more and more independent, self-reliant and critical, the process of rationalization towards an “iron cage” makes her more dependent, powerless, and isolated (Ertürk 1989). While rationalization is a precondition for individual self realization (Mommsen 1989: 133), it also poses a threat for human creative action. In other words, while the possibilities of realizing and developing the potentialities of the individual seem to increase in a market society, market system also destroys the very sociality of the human beings by depriving them of the direct, personal relationships with other individuals, and their social relations are mediated by exchange or money, which reduces them into abstract, functional units. This process of alienation and fetishism makes the individual to be reduced to a “cog” in this runaway machine. As we are drawn into exchange relations more and more, we yield our own individuality and efficacy to the machine and the commodities which endowed with the properties of the life to which they are supposed to serve (Marx, 1975; 1976: 165).

TABLE 3: COMMON ELEMENTS AMONG THE FOUR HORSEMEN

	<i>WEBER</i>	<i>POLANYI</i>	<i>SCHUMPETER</i>
<i>MARX</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Alienation • Rationalization • Economic vs. Political (Society vs. Community) 	<ul style="list-style-type: none"> • Alienation • Economic vs. Political • Social Disintegration (Double Movement) 	<ul style="list-style-type: none"> • Creative Destruction • That “Capitalism undermines its own foundations”
<i>WEBER</i>		<ul style="list-style-type: none"> • Economic vs. Political • Double Movement 	<ul style="list-style-type: none"> • Charismatic Individual (Entrepreneur) • “Routinization of Charisma” (Bureaucratization)
<i>POLANYI</i>			<ul style="list-style-type: none"> • Economic vs. Political • Double Movement

However, this process of “petrification” should create a reaction on the part of the society against being imprisoned in the “iron cage”. This process, as conceptualized by Polanyi’s “double movement” between the extension of the market into every sphere of life, and a protectionist countermovement against this extension (Polanyi 1944: 132-33), disturbs the institutional separation

between the market and the rest of the society. Since the double movement takes the form of the resistance of human spontaneity, creativity, and freedom against being imprisoned in the iron cage, that is, against the extension of the market as the locus of fetishism, rationalization and bureaucratization, it makes the reproduction of capitalist society a contradictory and an unstable process. This struggle between the two spheres and between two forms of rationality will eventually lead to the disintegration not only of the social fabric, but also the market institution itself for it will induce direct, political interventions into the working of the market system by different agents, including the state itself, and social classes, which will create tendencies for “hitches” (Schumpeter 1954: 565) in the accumulation process, if not for periodic crises. These tendencies are further aggravated by the tensions between social classes, which are in turn carried back and forth between the two spheres. Thus the whole process becomes a contradictory one that need not have a definite end, such as collapse or inevitable revolution, as Polanyi shows in the *Great Transformation* that the double movement led to fascism in the 1930s. Therefore, as shown in Table 2 above, all of the four thinkers has similar, and overlapping stories about the “apocalypse”: the more capitalism establish itself firmly, the closer it gets to the verge of the collapse, or at least disintegration.

4. Conclusion: Theses of “Apocalypse”

On the basis of the affinities among the “four horsemen,” as shown in Table 3 above, one can formulate three important theses: 1.) *Historicity*: Human history can be understood as displaying two antinomial tendencies at once: human self expression through creative action vs. the loss of freedom due to increasing rationalization, alienation, and domination; 2.) *Iron Cage*: Capitalism should be seen as a big leap towards more rationalization and therefore the loss of freedom, even if it creates the preconditions of the self-realization of the “species-being”; 3.) *Self-Destruction*: The very success of capitalism is the basic cause of its failure. (“Rationalization towards the irrational” (Löwith 1960: 48).

References

- BERLIN, I. (1963) **Karl Marx: His Life and Environment**, New York: Time Incorporated.
- BILLIG, M. S. (2000), “Institutions and Culture: Neo-Weberian Economic Anthropology,” **Journal of Economic Issues**, 34(4): 771-88.
- BOTTOMORE, T. (1985), **Theories of Modern Capitalism**, London: Unwin Hyman.
- CATEPHORES, G. (1994), “The Imperious Austrian: Schumpeter as Bourgeois Marxist,” **New Left Review**, 205: 3-30.
- COLLETTI, L. (1973), **Marxism and Hegel**, translated by L. Garner, London: New Left Books.
- DAHMS, H. F. (1995) “From Creative Action to the Social Rationalization of the Economy: Joseph A. Schumpeter’s Social Theory,” **Sociological Theory**, 13(1): 1-13.
- EBNER, A. (2006), “Schumpeterian Entrepreneurship Revisited: Historical Specificity and the Phases of Capitalist Development,” **Journal of the History of Economic Thought**, 28(3): 315-32.
- ELLIOTT, J. (1980), “Marx and Schumpeter on Capitalism’s Creative Destruction: A Comparative Restatement,” **The Quarterly Journal of Economics**, 95(3), August: 45-67.
- ERTÜRK, K. (1999). Marx, Postmodernity, and Transformation of the Individual. **Review of Radical Political Economics**, vol. 31, no. 2, 27-45.
- FABERBERG, J. (2003), “Schumpeter and the Revival of Evolutionary Economics: An Appraisal of the Literature,” **Journal of Evolutionary Economics**, 13: 125-59.

FOSTER, J. (2000), "Competitive Selection, Self-organization, and Joseph A. Schumpeter," **Journal of Evolutionary Economics**, 10: 311-328.

FOSTER, J. and J. S. METCALFE (2001), **Frontiers of Evolutionary Economics**, Cheltenham: Edward Elgar.

GERTH, H. H. and C. W. MILLS (1946), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York: Oxford University Press.

GLASMAN, M. (1994), "The Great Deformation: Polanyi, Poland and the Terrors of Planned Spontaneity," **New Left Review**, 205: 59-87.

GOULD, S. J. and N. ELDREDGE (1977), "Punctuated Equilibria: The Tempo and Mode of Evolution Reconsidered," **Paleobiology**, 3: 115-151.

HIRSCHMAN, A. O. (1982), "Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble?" **Journal of Economic Literature**, 20: 1463-84.

HUNT, E. K. (1979a). "Marx's Theory of Property and Alienation," in Parel and Flanagan, eds., **Theories of Property: Aristotle to the Present**, Ontario: Canada, Wilfred Laurier University Press, pp. 283-319.

HUNT, E. K. (1979b). "The Importance of Thorstein Veblen for Contemporary Marxism," **Journal of Economic Issues**, vol. 13, no. 1, March, pp. 112-40.

HUNT, E. K. (1986). "Philosophy and economics in the Writings of Karl Marx," in S. W. Helburn and D. F. Bramhall (eds.), **Marx, Schumpeter & Keynes: A Centenary of Dissent**, Armonk (NY): M.E. Sharpe.

KEKLIK, M. (2003), **Schumpeter, Innovation and Growth: Long-cycle Dynamics in the Post-WWII American Manufacturing**, Ashgate Publishing.

LITVAN, György (1991), "Democratic and Socialist Values in Karl Polanyi's Thought," in Mendell, Marguerite and Daniel Salée, **The Legacy of Karl Polanyi: Market, State and Society at the End of the Twentieth Century**, New York: St. Martin's Press, pp. 251-71.

LÖWITH, K. (1960), **Max Weber and Karl Marx**, London: George Allen & Unwin.

MANICAS, P. (1987), **A History and Philosophy of the Social Sciences**, Oxford: Basic Blackwell.

MARGOLIS, J. (1989), "The Novelty of Marx's Theory of Praxis," **Journal for the Theory of Social Behaviour**, vol. 19, no. 4, December, pp. 367-88.

MARX, K. (1877), "Letter from Marx to Editor of the **Otecestvenniye Zapisky** [Notes on the Fatherland], **Marx-Engels Correspondence**, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/11/russia.htm>.

MARX, K. (1975), **Early Writings**, translated by R. Livingstone, Harmondsworth: Penguin.

MARX, K. (1976), **Capital (vol. I)**, translated by B. Fowkes, Harmondsworth: Penguin.

MARX, Karl (1981), **Capital (vol. III)**, translated by D. Fernbach, Harmondsworth: Penguin.

McDANIEL, B. (2005), "A Contemporary View of Joseph A. Schumpeter's Theory of the Entrepreneur," **Journal of Economic Issues**, 39(2): 485-89.

METCALFE, J. S. and J. FOSTER (2004), **Evolution and Economic Complexity**, Cheltenham: Edward Elgar.

MOMMSEN, W. (1989), **The Political and Social Theory of Max Weber: Collected Essays**, Cambridge: Polity Press.

ÖZEL, H. (1997) "Reclaiming Humanity: The Social Theory Of Karl Polanyi" Ph. D. dissertation, University of Utah.

- POLANYI, K. (1944), **The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time**, New York: Rinehart & Co., 1944.
- POLANYI, K. (1947), “Our Obsolete Market Mentality: Civilization Must Find a New Thought Pattern” **Commentary**, vol. III, January-June, pp. 109-117.
- POLANYI, K. (1977), **The Livelihood of Man**, ed. by Harry W. Pearson, New York; Academic Press.
- POPPER, K.R. (1950), **The Open Society and Its Enemies**, Princeton: Princeton University Press.
- REINERT, H. and REINERT E. S. (2006), “Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter,” in Backhaus, J. and W. Drechsler (eds.), **Friedrich Nietzsche 1844-2000: Economy and Society, Series The European Heritage in Economics and the Social Sciences**, Springer: 55-86.
- SCHUMPETER, J. A. (1911), **The Theory of Economic Development**, (revised edition: 1926) Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934.
- SCHUMPETER, J. A. (1928), “The Instability of Capitalism”, **Economic Journal**, September, pp. 361-386, reprinted in Schumpeter, **Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism**, Richard Clemence (ed.), New Brunswick: Transaction Publishers, 1989, pp.47-72.
- SCHUMPETER, J. (1943), **Capitalism, Socialism and Democracy**, 5th ed., London: George Allen and Unwin, 1976.
- SCHUMPETER, J. (1946), “Capitalism”, Encyclopaedia Britannica, vol. IV, pp. 801-807, reprinted in Schumpeter, **Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism**, Richard Clemence (ed.), New Brunswick: Transaction Publishers, 1989, pp. 189-210.
- SCHUMPETER, J. (1947), “The Creative Response in Economic History”, **Journal of Economic History**, Nov., p. 149-159, reprinted in Schumpeter, **Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism**, Richard Clemence (ed.), New Brunswick: Transaction Publishers, 1989, pp. 221-231.
- SCHUMPETER, J. A. (1954), **History of Economic Analysis**, ed. by E. B. Schumpeter, New York: Oxford University Press.
- SCHUMPETER, J. A. (2005), “Development,” **Journal of Economic Literature**, 43: 108-120.
- SHILS, E. A. And H. A. FINCH (eds.) **The Methodology Of The Social Sciences** New York: The Free Press.
- SHIONOYA, Y. (2004), “Scope and Method of Schumpeter’s Universal Social Science: Economic Sociology, Instrumentalism, and Rhetoric,” **Journal of the History of Economic Thought**, 26(3): 331-47.
- SWEEZY, P. (1942), **The Theory of Capitalist Development**, New York: Monthly Review Press,
- TAYLOR, C. (1975). **Hegel**, Cambridge: Cambridge University Press.
- TAYLOR, C. (1979). **Hegel and the Modern Society**, Cambridge: Cambridge University Press.
- TAYLOR, C. (1985). **Human Agency and Language**, (vol. 1 of) Philosophical Papers, Cambridge: Cambridge University Press.
- TÖNNIES, F. (1988), **Community and Society** (Gemeinschaft und Gesellschaft), translated by Charles Loomis, New Brunswick: Transaction Publishers.
- WEBER, M. (1927), **General Economic History**, translated by Frank H. Knight, Mineola, New York: Dover Publications, 2003.

FOUR HORSEMEN OF THE APOCALYPSE: MARX, WEBER, SCHUMPETER, AND POLANYI

WEBER, M. (1930), **The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**, translated by T. Parsons, London: Harper Collins.

WEBER, M. (1947), **The Theory of Social and Economic Organization**, ed. by T. Parsons, New York: The Free Press.

L. LACHMANN, D. LAVOIE AND A CRITICAL LOOK TO THE AUSTRIAN SCHOOL'S REVIVAL: CAN HERMENEUTICS BE A SOLUTION TO THE AGENT-STRUCTURE PROBLEM?

Mine KARA

Bilkent University, Department of Economics,

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Bu makalede Avusturya okulunun yeniden canlandırılma çabaları ve bu bağlamda bazı üyelerinin yorumsamayı bir yöntem olarak benimsemeleri, birey - sosyal yapı ayrışması sorunu odağında incelenmektedir. Ana-akım Neoklasik iktisat okulu, benimsediği doğacı bilgi kuramı çerçevesinde, birey ve sosyal yapıyı birleştirmekten ziyade ayrıştırma yoluna gitmektedir. Avusturya okulu, Neoklasik akımı birey ile ilgili yaptığı bir çok "indirgemeci" varsayım açısından eleştirmekte, bu tür bir yaklaşımın birey - sosyal yapı ayrışmasına yol açtığına dikkat çekmektedir. Ancak Avusturya okulu bireyin eylemi çözümlemesinde, "bilişsel ve öznel bireyi" analiz birimi olarak kabul etmektedir. Bu yazıda Avusturya okulunun yeniden canlandırılması sürecinde, öznel bireycilik anlayışından vazgeçmeksizin yorumsama yöntemi ile insanın eylemi teorisini yeniden yapılandırmaya çalışması irdelenmekte ve bu çabaların epistemolojik ve metodolojik olarak bazı sorunları içerdiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Nitekim bu tür bir bakış açısı altında birey-sosyal yapı ikililiği giderilememektedir.

ABSTRACT

In this paper, Austrian school's revival and some of their members' U turn toward hermeneutics is questioned, regarding the agent-structure problem in social sciences. Rather than reconciling individual and social structure, the mainstream neoclassical school dichotomize these two constructs. Austrian economics criticize neoclassical economics due to its several reductionist assumptions related with its human agent. On the other hand Austrian school recognizes the significance of "cognitive and subjective individual" as a central unit of analysis related with its action theory. Here in this paper the idea of reconciliation of "subjective individual with hermeneutics" after the revival of Austrian economics is questioned and demonstrated that this attempt is not successful neither ontologically nor methodologically.

Anahtar Kelimeler: *Avusturya Okulu, Yorumsama, Ajan-Yapı*

Keywords: *Austrian School, Hermeneutics, Agent-Structure*

1. Introduction

Mainstream neoclassical economics lack of a proper human action theory. This doctrine relates human motivation to the "consensus universal", such as maximization of utility function and consequently creative element in human action mostly translated in to a causal outcome of "need tendencies". At the end of this process human being appears as a "cultural dope" or a "puppet" rather than as a knowing agent. The reason of this kind of approach to human action is inherently related with the main postulates of positivist epistemology, which perceives human beings as atoms react to exterior stimulus only. Ironically this approach is called as individualism. On the other hand, also in positivist tradition, holism stands as an opposing view to individualism, which gives the main accent to social structure by ignoring individual. This dichotomy or duality in between individual and society is called as agent-structure problem and it has been argued that none of these approaches seemed satisfactory to explain action theory. Rather, reconciling individual and social structure by emphasizing their interdependency and reciprocity exhibits a much more accurate methodology in social sciences (Giddens 1984: 44-47; Fay 1987: 59; Hodgson 1988: 137; Lawson 1997: 25).

Austrian economics criticized mainstream neoclassical economics for similar reasons, such as underestimating purposive human action, emphasizing rational action and being too formal in the name of "scientism" can be a few to count. Ekelund and Hebert explains this point as given below (1997: 508-509):

"The basic proposition Austrians assert in this connection is that individual choice is not the consequence of some mere gravitational pull toward utility. Rather individuals act with a purpose, even if that purpose is frequently frustrated by error or imperfect knowledge. In this regard Austrians are decidedly anti-Benthamite, for Bentham saw people passively pushed about by pleasure and pain."

On the other hand, if we continue to distinguish Austrian economics from mainstream neoclassical analysis, we run in to another feature, which is radical subjectivism. With this postulate, Austrian economics recognizes the significance of "cognitive individual" as a central unit of analysis regarding action theory, while disregards the role of the social factors in the determination of the cognitive processes. Such a conception of action theory can't come into terms with an accurate approach to agent and structure relationship. This outcome may create another problem for Austrian school which also gives a paramount importance to the institutional component of economics.

Along with the revival of the Austrian school after 1974, we observe a hermeneutical turn in Austrian school. This might be perceived as an establishment of a better channel for a much more fruitful solution to the agent-structure problem in Austrian economics. Therefore in this study we will question if hermeneutics is really a suitable methodology for Austrian school to solve the agent-structure problem along with the premise of radical subjectivism. In order to answer this question, in the first chapter we will look at the problems of action theory in economics. In chapter two we will consider the methodological problems of classical hermeneutics. In chapter three, we will question action theory of L. Lachmann, in the nexus of radical subjectivism and hermeneutics. In chapter four we will focus on if modern hermeneutics and Austrian school's important premises are really compatible. Finally in chapter five, we will question if hermeneutics is the best method for social sciences and what would be the solution if it isn't.

2. Problems of Action Theory in Economics

Orthodox neoclassical school's premises regarding human action are not satisfactory. At the microeconomic level human action mainly focuses on rational choice theory. On the other hand at the aggregated level social entities are explained by methodological individualism. Rational choice theory attributes strong assumptions on individual behavior, such as strong rationality and by that

way it avoids problem of uncertainty and thus most of the time, models become deterministic¹. All these assumptions are given outside the model and individual's behavior is redeemed to just a stimulus and response. Indeed most of the time individual is perceived as if an atom in the natural sciences (Harre and Secord 1973: 1st chapter) and behavior is not determined endogenously. Moreover in economics the explanation of the individual behavior seen as an "unnecessary" detail, which should be studied by sociology or other social sciences (Lucas 1987: 241; Yılmaz 2007: 2).

Methodological individualism has similar problems. The ontological thesis of methodological individualism holds that all social entities are reducible without remainder to logical compounds of individuals. On this account, social entities are nothing but ensembles of individuals in various relation to one another. This thesis is uncontroversial, but on the other hand it is open to misuse. Most of the time methodological individualism creates a basis that individual is taken as "obvious" (Giddens 1984: 220). Society's importance is undervalued and the basic element is announced as an abstract individual. As Hodgson stresses, the global effects of human purpose are regarded as all-important but the study of the formation of purposes themselves is dismissed as if it were secondary or even beyond the legitimate boundaries of social science itself (1988: 71).

An accurate approach to social action theory necessitates two integrated part of a society: active individual and social structure. We can't distinguish these two sides from each other. They both determine each other. Social structure is made up of individuals and at the same time it is effected and changed by individuals' behavior, while it precedes and determines individuals' behavior. This reciprocal relationship has a recursive and an evolutionary character. Both sides effect each other and at the same time they are effected from each other. Thus if we focus only one part then the analysis will be incomplete and wrong. To reflect this mutual dependency for the both part we have to have an inherently determined (endogenous) action theory. Nevertheless this type of action theory is missing in orthodox neoclassical economics. Paradoxically, free will and individual always accentuated in economics, yet because of a lack of an endogenous action model, which is determined within the society, the explanatory factor becomes the structure. For example, in determination of equilibrium, free markets play a crucial role and markets send the necessary signals to individuals. Individuals fulfill their role automatically just by looking at the signals and changing their demand and supply. In these kinds of explanations, social structures (such as markets) become very functional and important yet individuals remain very passive. As if without them individuals can't be guided properly and they become puppets of the structure. This kind of explanation does not only create naive holism (Lewis 2005: 300-303), but also it may invite functionalism².

Austrian school always concerned human action since its establishment. Purposeful human conduct specifically underlined by von Mises. Hayek correctly define the methodological individualism by stressing the individual as a being in society, who has relation with other individuals (Hayek 1948:6). Nevertheless Hayek in his later writings relied on "unintended consequences of intended action", or "spontaneous order" without giving a detailed action analysis. Mostly the earlier members of Austrian school insist on subjectivism as an explanatory force of individual action. Along

¹ Here we don't want to underestimate the immense area of research which is called as behavioral economics. This research program questions human behavior and rational choice in economics since 1950ies and by following Kao and Velupillai, (2015: 236-271) we can divide this program to two big categories: Classical and Modern. The former was pioneered by H. Simon (1953) and the latter by W. Edwards (1954). Simon departs from Neoclassical economic's hardcore by emphasizing the uncertainty and incompleteness of knowledge regarding decision making and he rejects the global maximization hypothesis and introduces bounded rationality. Although classical behavioral economics has been suggesting much more realistic notions and relaxing some of the strict assumptions (i.e., satisficing), ultimately it seems that there is no big change in orthodox economics in terms of rational choice theory, which is included in modern behavioral economics. In Modern behavioral economics, which is the main doctrine of contemporary neoclassical economics, even if some empirical findings have led to modifications of some hypothesis, the decision maker is still an optimizer and maximizer equipped with high computational capacity. In other words, we can say that the characterization of individual may be extended and some strict assumptions are relaxed but is not really changed.

² Especially explanations of institutions which invoke the efficiency enhancing effects of an institution might be subject to functionalist explanation. Here, what wanted to be explained is explained by its beneficial consequences occurring at a later stage. For a detailed explanation of functionalism, look at Giddens 1984: 368.

with the revival of the Austrian school after 1974, we observe a hermeneutical turn in Austrian school. L. Lachmann and D. Lavoie are the two leading names of this movement. In the next part of this article we will question if this change in methodology help to establish a proper action theory for Austrian economics. To do this, we will look at the transformation of hermeneutics first.

3. Hermeneutics in Retrospect

3.1. What is Hermeneutics?

Can societies be examined like nature? Knowledge theories have different answers to this question. These differences among knowledge theories stemmed from the differences of their ontologies and in this context, the answer to this question forms the polarization of two important trends in the literature of social sciences: naturalism and anti-naturalism. Naturalism defends that the natural and social sciences should gather around positivist principles. In other words, ontologically there is no difference between the subjects of natural and social sciences. On the other hand because of their different subject matter, anti-naturalist trend advocates that natural and social sciences should follow different paths while they are studying their areas.

With respect to hermeneutics, which belongs to the anti-naturalist camp, the essence of social sciences is the interpretation of value laden social action and institutions and therefore interpretation of human action, that stems in the world of symbols (Taylor 1985b: 16-26). According to this thought, ontologically human beings are different than natural beings, such that, they live in a society made up of values and meanings. Human behavior is transformed to meaningful human action if it is considered according to these values and meanings. Otherwise they cannot be taken any further than being a mere reflex or animal instinct. On the other hand natural sciences claim that knowledge can be obtained from the external world and embraces empiricism and causality as an analysis category (Bhaskar 1989a: 66). According to this point of view, knowledge is not abstract, it is tangible and it reflects the outer world exactly, as it is. However hermeneutics asserts in social sciences knowledge is conceptual and their analysis category is meaning (Bhaskar 1989a: 67).

3.2. Transformation of Hermeneutics

Hermeneutics is not a new movement. Even if it can be traced back to earlier ages historically, crucial difference in between naturalist and anti-naturalist camps has evolved at the end of the 19th century in Germany. The distinction between the causal explanation which is part of the physical world and hermeneutic understanding that is considered to be a part of the world of ideas, culture, history and art (*verstehen*³) made a peak at that time. This idealist line of thinking premiered by W. Dilthey, G. Simmel, M. Weber and H. Rickert is partly a protest against positivist social sciences of A. Comte and J. S. Mill and it is called as "traditional hermeneutics". Later, analytically more equipped hermeneutic intellectuals such as G. E. M. Anscombe, C. Taylor and P. Winch has emerged in Oxford in 1950ies. We can count the names of H. G. Gadamer and J. Habermas in Germany and P. Ricoeur in France at this period of time among the intellectuals that form the modern hermeneutic movement. These thinkers naturally have come under crossfire by K. Popper and his school (Bhaskar 1989b: 18).

3.3. Some Tensions of Classical Hermeneutics

Although classical hermeneutics situated themselves at a very different place from the naturalist line of thought, this school couldn't really depart from positivist methodology completely. Instead the members of this school combined some of the aspects of positivist method with the idealist "life

³ *Verstehen* refers to interpretive examination of social phenomena in German and it is also used as the method of social sciences as well.

philosophy". For example, Dilthey and Weber emphasized the subjective side of social sciences, yet they seek the "true" knowledge and they accepted positivist method as a criteria to reach to "truth". Similarly, according to Rickert, who had influenced Weber, the real issue in cultural sciences is to produce "true" knowledge about the historical and social facts that are objects related to values (Schumpeter 1968: 777).

Under the influence of positivism, these intellectuals were after empiric or objective realism as an approach rather than a subjective one. The reason of this tendency is explained by Outhwaite as: "Subjectivity in traditional hermeneutics means a random, and even an arbitrary condition, the empiric realistic approach in contrast connotes an educated, disciplined and a methodological understanding" (Outhwaite 1985: 25-26). Consequently, to establish the epistemology and the methodology of hermeneutics have played a crucial role for the members of classical hermeneutics. Especially for Dilthey, to place the life philosophy on a scientific ground and to suggest a method for human sciences was a very important goal (Dilthey 1989: 165-169).

Dilthey differentiates between natural sciences and human sciences explicitly: Natural sciences are concerned with incidents that are given from the outside and that occur one by one. Whereas human sciences are interested in unique inner experiences that take place in a social and historical frame. Therefore Dilthey asserted that we explain the nature but we understand the incidents related to life. But how this understanding comes about? Understanding in Dilthey requires an open minded and unbiased perspective. The foundation of understanding the human action or the cultural goods is the process of "re-enacting" and "re-experiencing" the inner experiences of others. In this context the one who wants to understand, tries to make his/her own the state of mind of the others' by "seeing with" them by so to say "entering" them (ibid., section 3). On the other hand Dilthey's ideas are not so clear as to incorporate the subjectivity and the reality. For instance is it so easy to relinquish our own experiences in order to understand someone else's experience? One can notice here, to try to understand the meaning on its own or to purify the meaning from any kind of bias is like trying to be objective.

While Dilthey contributes to the philosophical side of hermeneutics, Weber stressed the sociological side. Weber has also been affected by the positivist concepts. According to Weber as every unique incident finds its' meaning in a web of values, the underlying factor in social sciences is not the reality but the meaning that emerges in the context of that unique incident. Therefore the social scientist should be concerned with this meaning. But on the other hand, interpretation is not the only tool for knowledge for Weber. Weber thinks that understanding could be proven by the causal relations which could be generated by statistics.

In his book *Method of Social Science*, Weber suggests two concepts: *value judgment and value relevance* (Weber 1949: 1). According to Weber, social sciences' main concern is value. Value relevance is related with social scientist's choice of her area of work. Social scientist will choose a subject that she pays a special interest to. But at the same time according to Weber, social sciences should be stripped off value judgment. But could there be a social science that is stripped off value judgments? Or as Weber points out, can social science be objective in spite of the scientist's subjective choice? As Weber answers this question with a yes, he follows a positivist path and anticipates that the concepts of fact and value can be differentiated logically.

4. L. Lachmann, Human Action and Hermeneutics

In Austrian economics first we come across with hermeneutics in ideas of L. Lachmann. Lachmann, who is an important member of the Austrian economics, combines the Austrian individualism with phenomenology and hermeneutics (Addleson, 1995: 100). As an intellectual who criticize positivist -formalist orthodox economics, Lachmann is widely influenced from Max Weber's concept of "verstehen" and holds that verstehen should be the basis of the Austrian Economics (Lachmann 1971: 2-5).

If it is summarized, Lachmann uses hermeneutics in three ways related with action theory. First, Lachmann addresses hermeneutics as the most suitable methodology for economics. This is

because we live in a very complex and uncertain world, which requires continues study of human action. Formal method of natural sciences determines general laws to explain the events and predict the results. This kind of method doesn't suit to social sciences. Social sciences understand the reasoning behind the human action. Consequently, understanding economic agents' behavior such as establishing and managing a firm, borrowing or lending credits, buying or selling bonds etc. and finding the meanings of these plan guided actions in our very complex world, should be the main concern in economics. Lachmann summarizes these points as indicated below (ibid., 248):

"And while it remains true that in a kaleidic⁴ world the lessons of history are by no means self-evident, but require careful interpretation, an activity of the mind, it is no less true that any present state of affairs (though not indeed a 'state of nature') bears the mark of the historical processes that gave rise to it. In fact, our understanding of present depends upon our interpretation of our past."

As it was pointed by Prychitko, in this usage, Lachmann highlights the hermeneutics as a tool in understanding action thoroughly and from within. This kind of approach calls for “engaging in rational procedures to seek the meaning of action with greatest possible certainty”, and here by following Prychitko, it wouldn't be wrong to say Lachmann's Weberian rooted hermeneutics focusing on the plan is quite objectivistic (1994: 306-309).

Lachmann's second usage of hermeneutics is related with understanding the social behavior. Lachmann asserts that plans are not isolated, they are social. For example concepts like coordination and orientation calls for social action like cooperation. In the paragraph below, we can trace these kind of ideas (ibid., 49-50):

"In a complex society such as our own, in which the success of our plans indirectly depends on the actions of millions of other people, how can our orientation scheme provide us with firm guidance? The answer has to be sought in the existence, nature, and functions of institutions. ... An institution provides means of orientation to a large number of actors. It enables them to co-ordinate their actions by means of orientation to a common signpost. If the plan is a mental scheme in which the conditions of action are co-ordinated, we may regard institutions, as it were, as orientation schemes of the second order, to which planners orientate their plans as actors orientate their actions to a plan".

Lachmann uses orientation related with institutions and confirms that orientation is a process that comprehends means and purposes. This may explain that orientation is a social process, because it requires an adjustment with respect to other people's behavior. Lachmann elaborates this concept even further and relates with hermeneutics as (Lachmann 1994: 285):

"Institutions reduce uncertainty by circumscribing the range of action of different groups of actors, buyers and sellers, creditors and debtors employers and employees. We understand how they work by grasping the meaning of orientation of these groups toward them. For us orientation is a fundamental hermeneutic concept... It does not fit into a world of 'function-maximizing' agents."

In the second part above, Lachmann casts lights on the functions of institutions, which are already established or created intentionally and the usage of hermeneutics to understand them. On the other hand, for Austrian Economics rather than this kind of institutions, organic institutions has a special meaning (i.e., money and market). Moreover, organic institutions explain the formation of institutions. Lachmann like other Austrians, by following Menger emphasized the organic institutions, which are created by spontaneous order but didn't describe neither spontaneous order nor the formation of these institutions by using hermeneutics.

If we think in terms of the solution of agent-structure problem with the contributions of Lachmann's hermeneutics, here three important issues hampers the formation of an accurate action theory: First one is radical subjectivism of Lachmann, which is the acceptance of an action as a

⁴ Kaleidics is a term which is introduced by G. Shackle to economics. It mainly refers to the ever-changing shape and status of an economy. Uncertainty and indeterminacy are the primary properties of kaleidic factor.

concept belongs to the mind or thought of an actor. The contents of the human mind and decision making cannot be determined by outer factors (Addleson 1995: 113). Even if Lachmann confirms some sociological concepts such as the "role of human situation "or" condition on individual action", he did not establish an action theory which is socially embedded.

The second tenet is directly comes out of the first one that we summarized above. This problem is related with the radical subjectivism's rejection of the idea of sociality. According to radical subjectivist idea, because primary factor is individual in the society, the direction of determination is from individual to social structure not the other way around. Only human beings can determine the social entities, social structures can't determine the individuals' minds and behavior. This premise blocks the establishment of reciprocally related agent-structure approach.

The third problem is related with Lachmann's conception of organic institutions. In the formation of institutions "spontaneous order" considers "individual purposes and preferences as being exogenous to the system" (Hodgson 1988: 137). This kind of analysis is not complete because we don't know how the purposes and preferences are constituted and change socially. To overcome this kind of problem, we need an action theory such that both human subjects and and social institutions are in and change through recurrent practices (Hodgson 1988: 138). Thus, evolutionary conception of the emergence of social institutions can be analyzed. This kind of analysis make possible the formation of endogeneous institutions. This is how we can overcome the agency-structure duality. Lachmann accepts and acknowledges the importance of these points and mentions the importance of sociologically determined action theory (Lachmann 1994: 283). However as Oakley argues "he chose not to maintain his pursuit of these pregnant observations as the core of his later subjectivist meta-theory" (1999: 156).

Lachmann's contribution to Austrian economics is immense. He added not only new concepts but also a new method to this literature. On action theory he led the way for new research projects. Lots of members of Austrian school initiated new studies in this area⁵.

5. D. Lavoie and Contemporary Hermeneutics

Problems related with classical hermeneutics wanted to be improved after the revival of Austrian school. To attain that goal some of the radical subjectivists followed modern phenomenological hermeneutics rather than classical hermeneutics. D. Lavoie is the most important contributor of this group. Actually Lavoie himself introduced this modern path of hermeneutics to Lachmann. Lavoie summarizes this process in the paragraph given below (Lachmann 1994: 18):

"When Lachmann, whose exposure to the hermeneutical tradition came at an early stage with the influence of writers such as M. Weber, A. Schütz, and K. Mannheim, endorses "hermeneutics", there may be some question about whether he would be willing to follow out the more radical implications of contemporary hermeneutics, such as in the work of M. Heidegger or G. Gadamer. In some of my last correspondence with Professor Lachmann I had been asking him to consider Gadamer's work as perhaps a better basis for our effort to construct an interpretative economics that can be found in the traditional verstehen school."

Inspired by Heidegger's "hermeneutic phenomenology" intellectuals such as H. G. Gadamer in Germany and P. Ricoeur in France have taken the concept of "verstehen" from a more traditional line to a privileged point in contemporary theory (Outhwaite 1985: 21-41). In contemporary hermeneutics understanding is regarded not as a research method of social sciences but as the existential condition of social life (Outhwaite 1985: 35). Rather than relying on a psychological re-animating process, understanding is an issue of the language about conceptualizing the contents of familiar and foreign life forms. Hence understanding others is about having a dialogue with them

⁵ For these kind of contributions see, Lewis 2005b; Boettke and Store 2002;; Foss and Garzarelli 2007; Liljenberg 2005.

(Giddens 2000: 250). Therefore the concept of dialogue is of importance. This at the same time is an approach that is far from the unbiased view as in Dilthey and Weber. Gadamer holds that an unbiased view is not possible as these pre-thoughts we have, enables understanding. For example says Gadamer, understanding the Bible or the Communist Manifesto is not possible without knowing the role they played in our history (Outhwaite 1985: 25). Hence, understanding is not approaching to a written work by leaving aside the world of meanings that we live inside or introducing ourselves into a foreign society in such a manner. On the contrary, understanding is mixing up our world of meanings with them, joining them together. Consequently, the differentiation of reality and subjectivity present in the traditional way of thinking dissolves in Gadamer's approach (Outhwaite 1985: 30).

Previously we have mentioned the idea that hermeneutics in Dilthey was universal as a general method of human sciences. But for Gadamer the universality of hermeneutics means much more than this. As it finds its' expression in language, hermeneutics is the foundation of whole human consciousness and it comprises everything in it the humans have created including the knowledge of nature (Gadamer 1989: 12-13). Therefore it is not enough to see understanding as a method, understanding is the social reality that we live in (Outhwaite 1985: 40). In this respect the actions of the individual in this new line of thinking of *verstehen* are not disconnected from social foundations. Either natural or social knowledge that emerges in the context of understanding and interpretation is basically a social activity. Specifically in Heidegger, Gadamer and Ricoeur the most esteemed symbolic concept as a social activity is language (Gadamer 1989: 383-404). Understanding action necessitates the usage of linguistic categories that are implicitly regulated and that are accessible to everyone. This can be explained as such: The individual can understand herself only by using common concepts accessible to everyone. The tool that understands it is thus the language. As language is the basic condition of the consciousness of the individual, it must come before the consciousness of the individual (*ibid.*). Indeed Lavoie introduced analytically much more equipped type of hermeneutics to Austrian economics. As can be gathered from the above explanations, with its proper social action theory, modern hermeneutics overcome the problem such as agent-structure duality that couldn't be solved in traditional hermeneutics. Lavoie embraces and leans on this philosophically based action theory as a new path for Austrian school⁶. On the other hand we should admit that this type of action theory is in conflict with one of the main premises of Austrian school, which is radical subjectivism. When Gadamer talks about universality of hermeneutics by understanding, he means a kind of notion which is mutual or common to all human consciousness. Similarly, social foundation that Gadamer refers is related with something that is comprised and embraced by everybody as a social reality. All these concepts are in conflict with subjective valuations of human beings. To reach to the type of universal consciousness and understanding which is mentioned by Gadamer, individuals should be totally stripped off their individual particularities and subjective rationalities⁷ (*ibid.*, 13). This kind of idea is in conflict with over all subjectivism. As we mentioned in chapter 3, the other problem related with radical subjectivism is, its rejection of social determination of individuals. This line of thinking also in conflict with modern hermeneutics. It seems that Lavoie avoided to face with this problem and instead in his writings he tried to show that contemporary hermeneutic's action theory may fit in with main premises of Austrian school (Lavoie 2011: 116).

6. Boundaries of Hermeneutics and Is There a Way Out?

Positivist theory perceives itself as an equivalence theory based on its assumptions specific to the naturalist ontology. What is meant by equivalence theory is the viewpoint that, the positivist thinking reflects the facts related to the outside world in an exact maner? Positivist way of thinking

⁶ For a detailed discussion regarding the Austrian school and contemporary hermeneutical tradition see Lavoie (1986, 1994, 1990).

⁷ In this context, Gadamer refers to a concept that he took from Hegel, which is, "bildung". Bildung requires an immediate break of a man from the subjective, rational side of his nature to reach to universal condition of his existence. For a detailed discussion of this concept, see Gadamer 1989, p. 12-13.

treats the social reality just as it treats the natural reality and interprets the social reality as a part of the “outside world”. In this line of thinking, the individual that forms the society is disconnected from the society that it forms and this individual is passive. In this point of view the individual appears to be a mere observant. It observes the social facts and describes what these facts are. Therefore in positivist theories the individual seems to be a “fool” of the social structure that is defined by the social factors in a deterministic way and not as a person who is in control of his/her own fate and not as an acting individual with knowledge (Giddens 1995: 244).

In contrast to positivist theories, in hermeneutics and especially in critical hermeneutics the reflexivity and the actions of the individual are highlighted (Giddens 1995: 245; Taylor 1985a: 45-77). The individual is reflexive because to understand other’s actions and self in social life the individual constantly observes other individuals and tries to understand and interpret their actions. Meanwhile she thinks about herself and controls her actions accordingly. Therefore as Gadamer stressed, understanding and interpreting is the foundation of the social life. Moreover the individual is not passive. The social structure doesn’t only limit the individual but also creates possibilities for her and the individual as a human being who creates her “own history” even under restrictions, doesn’t give up such endeavors (Giddens 1984: 71). Therefore the individual is an acting being who is partly in control her own destiny and the society is a creation of such individuals. In relation to the things mentioned here the agent-structure relationship also finds its’ appropriate foundation. In this context both active individual and individual-social structure relationship is handled more appropriately in modern hermeneutics.

We reach all these conclusions stated above when we consider hermeneutics as the basis of existence of the social life. *Therefore both social knowledge and the knowledge of nature is the result of the individuals’ understanding, interpreting and partly shaping the outside world.* In short, *the scientific knowledge has to be an activity founded and created by the individual.* Otherwise when we don’t regard hermeneutics as the basis of existence of the social life, hermeneutics is destined to be a mere method that differentiates the natural sciences from the social sciences, as it happened in classical hermeneutics.

Interpreting accounts for much of the things that happen in the social world, and our belonging to the social world is only possible with the understanding of this interpreting process. But are all the things that exist and all the things that are thought to exist in the social world consists of these? The intellectuals especially belonging to the critical realist line of thinking answer this question with a “no” (Outhwaite 1985: 37). That is to say that *hermeneutics doesn’t show us all the possibilities in the social world.* For example according to the critical realists the deeper causes that are not visible are the main factors that the sciences should investigate. We think that the critical realists who don’t oppose to objective realism but who also don’t embrace only the idealist and anti-naturalist line of thinking need more of our attention.

The critical realism holds that ontologically the world is not only comprised of facts and conditions that we perceive through our experiences and senses. According to the critical realists, independent of our being aware of the situation or not, the world is consisted of complex things that have systems and complicated structures. For example according to Bhaskar, the reason of making an experiment is not to find the facts and the regularities between these facts as Hume and his followers suggest. The main reason of the experiments is to discover the structures, generative mechanisms forming the real basis of laws of causality that mostly appear to have no connection with visible facts (Bhaskar 1989a: 9). For example if we consider the question of “how plants grow”, an observer will notice that the plants will grow faster in hot weather than in cold weather. If we don’t notice the fact that a plant is exposed to sun rays longer in hot weather than in cold weather, we might tend to think that air temperature effects the growing of plants. Hence, what needs to be done here is to discover the growing process of the plants and finding out the mechanisms effective in this process through other experiments. Because only the discovery of these mechanisms will tell us how the plants grow. As a matter of fact, through investigating these mechanisms it was proven that the necessary factor in the growth of the plants was the light and consequently photosynthesis (Harré

1985: 39-40). In short, according to the critical realist thinking, we can talk about three kinds of realities. These realities are:

- a. Empirical, meaning the reality we experience through our experiences and our senses (empirical).
- b. The conditions that are actually present (actual).
- c. Real structures, mechanisms and inclinations (real).

According to the critical realists, these ontological distinctions can neither be reduced to each other, nor separable from each other. The example given above explain this situation. In fact, the process of photosynthesis is a mechanism that can't be sensed by mere observation but one that requires further experiments. Thus, the real subject of the science is to discover these deeper causes that are not visible clearly.

The critical realist movement believes that social sciences is not so different from natural sciences. In social world there are social structures just like in natural world. Social rules, relations, positions are examples of these social structures. These structures are re-created by individual actions but also at the same time they are the premises of these actions and they regulate these actions. These structures, just like in natural incidences, may not be discovered directly. Thus, according to the critical realists, in contrast to the hermeneutic movement, the main purpose of the social sciences is to unearth the structures that cannot be foreseen directly.

Another difference that takes critical realism a step further than hermeneutics is the fact that critical realism's openness to methodological plurality while, hermeneutic movement suggesting one single method for social sciences and leaves us with a methodological singularity like in naturalism.

7. Conclusion

It has been discussed above that if either classical or modern hermeneutics can be adopted to overcome some of the problems of Austrian economic's action theory. Lachmann differentiated himself from the traditional Austrian view by radicalizing the idea of subjectivity with more realist contributions and introducing hermeneutics as a method. However his insistence on the priority of cognitive individual in his action theory created an obstacle to attain some of his goals. Because of internal tensions that it bear, classical hermeneutics couldn't help to overcome these problems either. Later, introduction of modern hermeneutics seemed like to help to Austrian school regarding these problems, however subjectivity continued to create philosophical conflicts in modern hermeneutics. If Austrian radical subjectivists want to establish better theories to overcome the problems that we covered so far, they should discuss not only philosophical but also alternative sociological theories in action theory as well.

In this study it is claimed that contemporary hermeneutics have limits in its application to economics and social sciences, because it focuses only on interpreting and understanding processes in a society and it ignores other possibilities such as deeper causes, real structures, mechanisms and inclinations as well as objective realities that are not visible to human beings. Independent of our being aware of the situation or not, the world is consisted of complex things and systems or structures. Thus hermeneutics doesn't show us all the possibilities of the social world. Consequently, instead of going after a single method for social sciences like hermeneutics, incorporating critical realism, which embraces natural sciences may help us to create a solid ground to overcome methodological singularity problem as well.

References

ADDLESON, Mark. **Equilibrium Versus Understanding**, London, Routledge, 1995

BHASKAR, Roy. **Reclaiming Reality**, London, Verso, 1989a

- BHASKAR, Roy. **The Possibility of Naturalism**, England: Harvester Wheatsheaf, 1989b
- BOETTKE, P. J. and V. H. STORR. "Post-Classical Political Economy Polity, Society and Economy in Weber, Mises and Hayek." **American Journal of Economics and Sociology** 61(1): 2002: 161-191
- DILTHEY, Wilhelm. **Selected Works, Volume 1, Introduction to the Human Sciences**, New Jersey, Princeton University Press, 1989
- FAY, Brian. **Critical Social Science**, Ithaca, Cornell University Press, 1987
- FOSS J. N. and G. GARZARELLI. "Institutions as Knowledge Capital: Ludwig M. Lachmann's Interpretative Institutionalism". **SMG Working Paper** No: 16/2006
- GADAMER, Hans Georg. **Truth and Method**, New York, The Continuum Publishing, 1986
- GIDDENS, Anthony. **The Constitution Of Society**, University of California Press, 1984
- GIDDENS, Anthony. **Politics, Sociology and Social Theory**, Stanford University Press 1995.
- HARRE, Rom. **The Philosophies of Science**, England, Oxford, 1985
- HARRE, Rom and P.F SECORD. **The Explanation of Social Behavior**, New Jersey: Littlefield, Adams & Co, 1973
- HODGSON, M. Geoffrey. **Economics and Institutions**, Polity Press, Cambridge, 1988.
- LACHMANN, Ludwig. **The Legacy of Max Weber: Three Essays**, Berkeley, Glendessary Press, 1971
- LACHMANN, Ludwig. **Expectations and the Meaning of Institutions Essays in Economics by Ludwig Lachmann** Ed. D. Lavoie. London: Routledge, 1994
- LAVOIE, Don. (Ed.), **Economics and Hermeneutics**, London: Routledge, 1990
- LAVOIE, Don. "The Interpretive Dimension of Economics: Science, Hermeneutics and Praxeology." **Review of Austrian Economics**, 24, 2011: 91-128
- LAWSON, Tony. **Economics and Reality**, London: Routledge, 1997
- LEWIS, Paul. "Structure, Agency and Causality in Post-revival Austrian Economics: Tensions and Resolutions." **Review of Political Economy**, 17(2), 2005: 291-316
- OAKLEY, Allen. **The Revival of Modern Austrian Economics A Critical Assessment of its Subjective Origins**. Cheltenham: Edward Elgar. 1999
- OUTHWAITE, William. "Hans-Georg Gadamer." Q. SKINNER (Ed.), **The Return of Grand Theory** in the Human Sciences, Cambridge, Cambridge University Press, 1985: 21-41
- OUTHWAITE, William. **New Philosophies of Social Science**, England, Macmillan Press, 1987

CAN HERMENEUTICS BE A SOLUTION TO THE AGENT-STRUCTURE PROBLEM?

PRYCHITKO, David L. "Ludwig Lachmann and the Interpretive Turn in Economics: A Critical Inquiry into the Hermeneutics of Plan." **Advance in Austrian Economics**, Vol. 1, 1994: 303-319

SCHUMPETER, Joseph A. **History of Economic Analysis**, Oxford, Oxford University Press, 1968

TAYLOR, Charles. 1985a. "Self-Interpreting Animals." **Human Agency and Language, Philosophical Papers 1**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985a: 45-77.

TAYLOR, Charles. 1985b. "Interpretation and the Sciences of Man." **Human Agency and Language, Philosophical Papers 2**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985b: 15-58.

WEBER, Max. **The Methodology of the Social Sciences**, Glencoe, Free Press, 1949.

KOMPLEKSİTE İKTİSADI ÇERÇEVESİNDE KEYNES VE KEYNESYEN MAKRO İKTİSAT: METODOLOJİK BİR ANALİZ

Kaan ÖĞÜT

Bahçeşehir Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi, kaan.ogut@bahcesehir.edu.tr

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Ekonomiyi, lineer olmayan karşılıklı etkileşimler ve geri besleme süreçlerini de içeren kompleks bir sistem olarak analiz etmek gerektiği iddiasındaki *kompleksite iktisadı*, şimdilik ana akım iktisadın yerini alma iddiasında bulunmadan onunla etkileşim içinde ancak onun genelde göz ardı ettiği pek çok önemli kavramı yer yer ana akım iktisada da hatırlatarak gelişimini sürdürmektedir. İzlerini Schumpeter, Hayek, Keynes, Simon ve hatta Smith'e¹ kadar sürebileceğimiz *kompleksite iktisadı* 1980'lerden bu yana iktisatçıların fizikten, biyolojiye pek çok farklı disiplinden bilim insanları ile biraraya geldiği Santa Fe Enstitüsü gibi kurumlar sayesinde gittikçe daha çok taraftar bulmaktadır (Hommes, 2013, 1). Kompleksite iktisadının ele aldığı ekonomi dengede olmak zorunda değildir, bu yaklaşımda hesaplama ve modellere dayalı simülasyonlar, formel matematik kadar önemlidir, yine ekonomik dinamikler azalan getiriler kadar artan getiriler² de sergileyebilirler (Arthur, 2015, 2).

Anahtar Kelimeler: *Kompleksite İktisadı, Keynesyen Devrim, İktisatta Zaman ve Belirsizlik*

ABSTRACT

Complexity economics, which considers the economy as an evolving and adaptive complex system with nonlinear interactions and feedback loops, has developed besides mainstream economics and it has reminded us numerous important topics like uncertainty, heterogeneous expectations, bounded rationality, herd effect, that are generally ignored by the mainstream. Early traces of this approach can be followed from Schumpeter, Hayek, Keynes, Simon and also Smith (Hommes, 2013). Economic system, taken by *complexity economics* is not necessarily in equilibrium and agents change their actions in response to actions of others (Arthur, 2015). Purpose of this study is to demonstrate the similarity between the *Keynesian Revolution* as an example of Kuhnian paradigm shift and the *complexity economics* and also to call attention to potential contributions of *complexity economics* through its computation and simulation capacity to develop a new approach in economic theory.

Keywords: *Complexity, Keynesian Revolution, Time and Uncertainty in Economics*

¹ Hommes, Smith'i listesine dahil etmemiştir.

² Brian Arthur Eylül 1987'de Santa Fe Enstitüsü'nde iktisatçı ve fizikçilerden oluşan bir gruba yaptığı Ekonomide Kendi Kendisini Pekiştiren Mekanizmalar (Self-Reinforcing Mechanisms in Economics) başlıklı sunumunu ekonomideki nonlineerlikler üzerine kurmuştu. Sunumda bulunan bir diğer ünlü iktisatçı Arrow nonlînerlikle ne kastettiğini sorduğunda Arthur, ekonominin standart varsayımı olan azalan getirilerin, dengeye ve istikrara yönlendirici bir nonlineerlik örneği olduğunu ki aslında bu bir negatif geri bildirim sürecidir, kendisinin ise daha çok, ekonomideki bazı sektörlerin dengeden uzaklaşmasına neden olan ve mühendislerin pozitif geri bildirim olarak adlandırdıkları artan getirileri ifade ettiğini belirtmiştir (Waldrop, 1993, s. 137-138). Arthur'a (2015, s. 183) göre ekonomide pozitif geri bildirimler artan getirilerin sonucu olarak ortaya çıkıyordu.

1. Giriş

Bu çalışmada temel olarak Keynesyen devrim olarak nitelendirilen ve iktisatta Kuhncu anlamda bir paradigma değişikliğine karşılık geldiği kabul edilen ve Keynes'in ağırlıklı olarak *İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi*³ isimli kitabındaki görüşleri çerçevesinde şekillenen iktisat yaklaşımının, son otuz yıldır yükselen kompleksite iktisadı ile benzerliklerinden hareketle ve kompleksite iktisadının kullandığı yeni kampütasyon ve simülasyon teknikleri ile sunduğu olanaklarla birlikte, yeni bir iktisat paradigmasına yapabileceği katkıya dikkat çekilecektir.

Çalışmanın 2. bölümünde iktisadın formelleşme sürecinde Keynes ve Smith'in teorilerinin özel durumu ele alınacaktır. Teorilerini oluştururken sırasıyla Newton ve Einstein'dan etkilenmelerine rağmen formel matematiksel ifadeleri kullanmaktan uzak duran Smith ve Keynes'in teorilerinin de zaman içinde bir bakıma formelleşme sürecinden kurtulamayarak sonunda ana-akıma dahil edildikleri, bir genel denge modeline dönüştükleri süreç kısaca ele alınacaktır. 3. bölümde Smith ve Keynes'in yanı sıra Hayek'in fikirlerinin kompleksite iktisadı ile pek çok açıdan örtüştüğüne dikkat çekilecek ve benzerlikler ayrıntılandırılacaktır. 4. bölümde Joan Robinson'un İktisadi Felsefe kitabında Keynesyen devrim için yaptığı metodolojik yorumdan hareketle Keynesyen devrim ele alınacak ve Rodrik'in kompleksite iktisadı ile de uyumlu olan iktisadı, modeller üzerinden tanımlama yaklaşımının Keynes'in fikirleri ile de uyumlu olduğu iddia edilecektir. 5. bölümde çalışmada ulaşılan temel sonuçlar özetlenecektir.

2. İktisadın Formelleşme Sürecinde Keynes ve Smith.

İktisadın, bilimselleşme sürecinde, fiziğe benzeme çabasıyla matematiği kullanarak aksiyomatik, formel bir disiplin haline dönüşüm sürecinin hemen öncesinde, 20. yüzyılın ilk yarısında, aksiyomatikleşme ve özellikle de formelleşme⁴ süreci aslında matematiğin kendi içinde yaşanmış ve ardından bu yöntem yine matematikçiler ve fizikçiler tarafından ağırlıklı olarak kuantum teorisi aracılığıyla fiziğe uygulanmıştır. Dönemin matematik ve fizikteki gelişmelerini takip eden iktisatçılar da bu sürece kayıtsız kalamamışlardır (Öğüt, 2017c, s. 43).

Bununla birlikte iktisat tarihine baktığımızda teorilerini oluştururken sırasıyla Newton ve Einstein'dan etkilenmiş oldukları genel olarak kabul gören Smith ve Keynes teorilerini ortaya koyarken matematiksel formalizmden uzak durmuşlar ancak teorileri nihayetinde pek çok temel iddiaları budanarak ya da yok sayılarak ana-akım iktisadın kapsamına dahil edilmişlerdir. Bu süreci ele almadan önce Newton ile Smith ve Einstein ile Keynes ilişkisini kısaca ele alalım.

2.1. Newton, Smith, Walras, Arrow ve Debreu

Kuttner (2000), iktisat - fizik ilişkisini Smith'e kadar götürerek, iktisadın o zamandan beri fiziğin peşinden koştuğunu söyler⁵. Smith, 1795'te kaleme aldığı *Astronomi Tarihi*⁶ olarak bilinen risalesinde, özellikle bilim teorisi üzerine fikirlerini başka hiçbir yerde olmadığı kadar açıklıkla ortaya koymuştur ve aslında Smith'in astronomi tarihine olan ilgisi, yaşadığı dönemin doğal bir sonucudur. 18. yüzyılın sadece doğa bilimlerinin değil sosyal bilimlerin de sınırlarını çizen Newtoncu doğa felsefesine dayanan entelektüel devrimin dışında kalmak mümkün değildir. Smith'e göre Newton, doğa yasalarını doğru bir şekilde açıklamıştı ve artık sıra benzer açıklamanın toplum yasaları

³ Bundan sonra kısaca *Genel Teori* olarak kullanılacaktır.

⁴ Düppe (2007), aksiyomatik metodu matematikten alıp ekonomiye getirenin Debreu olduğunu ifade eder. Bu bir anlamda aksiyomatik metodun Bourbaki'den, Smith'e getirilmesidir. Bourbaki; Ecole Normale kökenli genç Fransız matematikçilerin kurduğu, küme teorisinden, topolojiye matematiğin bir dizi alanında kitaplar yayınlamayı amaçlayan bir oluşumun ismidir (Borel, 1998). Bourbaki, aynı Hilbert gibi ve onun formalizminden etkilenerek az sayıda iyi seçilmiş aksiyomla matematiğin büyük bölümünün mantıklı ve verimli bir şekilde türetilbileceğini savunuyordu. 1941 yılında Ecole Normale'den kabul alan Debreu'nun akıl yürütme tarzı kaçınılmaz bir biçimde Bourbaki tarafından belirlenmişti (Çakır, 2010: 269-278). Debreu'nun yaklaşımı kökleri Euclides'e dayanan ve zirve noktasına Hilbert'in geliştirdiği aksiyomatik programla ulaşan formalist yaklaşımla ulaşan geleneğe aittir (Boylan ve O'Gorman, 2008).

⁵ Smith'in çalışmalarında Newtoncu metodu kullandığı iktisatçılar arasında genel olarak kabul görür. Newton sisteminde kütle çekiminin üstlendiği rolü Smith'de fiyatlar üstlenmiştir (Redman, 1993). Bir anlamda Smith Newton'un hareketin genel yasalarını keşfetmede eriştiği başarıdan ilham alarak ekonominin genel yasalarını bulmak için çabalamıştır (Hetherington, 1983). Smith'in *History of Astronomy* eserinde Newton'dan etkilendiği görülmekle birlikte belirsizlik fikrini de dışlamadığını söylemektedir.

⁶ *The Principles Which Lead and Direct Philosophical Enquiries; Illustrated by the History of Astronomy* isimli bu kapsamlı eserinde Antik Yunan'dan Newton'a uzanan bir süreçte astronomi alanındaki gelişmeleri detayları ile anlatır. Öyle ki bu kitapçıkta yerçekimi teorisinde kütlelerin oynadığı rolden hareketle Jüpiter ve Satürn'ün yoğunluklarının (öz kütlelerinin) dünya ile aynı olması durumunda uydularının dönüş periyodlarının gözlenenlerden daha kısa olması gerektiğini bunun da dünyanın yoğunluğunun Jüpiter ve Satürn'den büyük olduğunu gösterdiğini söyler (Smith, 1980: 104, IV.76).

için yapılmasına gelmişti (Çakır, 1998: 95-98). Smith “The Theory of Moral Sentiments” ve “The Wealth of Nations” kitaplarında Newtoncu yöntemi, önce ahlak sonra da ekonomiye uygulamış (Blaug, 1992: 52) bir anlamda Newton’un fiziksel dünya için yaptığının aynısını ekonomi çerçevesinde sosyal dünya için yapmaya çalışmıştır. Newton ve Smith her ikisi de fiziksel ya da sosyal dünyadaki olayların bilim ile anlaşılabilirliğine ve açıklanabilirliğine inanıyorlardı (Siegfried, 2006: 13).

18. yüzyılın politik iktisadının esin kaynağı Newton’un yaklaşımı olurken, 19. yüzyıl sonu iktisadının bağımsız bir kuramsal yapı olarak ortaya çıkmasındaki temel etken enerjinin korunumu yasası, termodinamik ve alan teorileri ile karakterize olan 19. yüzyıl fiziğidir (Çakır, 1994). Newton’dan etkilenen Smith, evrendeki uyumlu düzene koşut toplumsal düzeni kurmayı sağlayacak birleştirici ilkeleri belirlemeye çalışırken, 19. yüzyıl sonu iktisatçıları fizik biliminin ulaştığı kesinlik ve elde ettiği saygınlığa öykünerek, iktisadi fiziğin ulaştığı kesinlik düzeyine ulaştırmaya çabalıyorlardı. Fiziğin kesinliğe ulaşmasında büyük rolü olan matematiksel yöntemlerin kullanılışı bu amaçla iktisada geçmiş oluyordu. Jevons, Menger, Walras gibi iktisatçıların öncülüğünde gelişen marjinal analiz, hanehalkı ve firmaların fayda ve kârlarını maksimize etmeye çabaladıkları bir model kullanıyordu (Landreth, 1976: 195). Bu iktisatçılar bir anlamda Smith’in serbest rekabet modeli ile marjinal değer teorisini birleştirmişlerdi (Skousen, 2007: 108). Walras aynı zamanda Marshall’ın her bir mal piyasasının denge durumunu diğerlerinden bağımsız olarak analiz ettiği kısmi denge yaklaşımı yerine ekonomideki mal ve hizmetlerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerini de dikkate alarak iktisadi birimlerin bağımsız kararlarının tüm piyasaların eş zamanlı olarak dengeye getirebileceği iddiası ile bir anlamda Smith’in fiyatın bir görünmez el gibi arz ve talep arasında bir denge kurduğu yolundaki görüşünü matematiksel bir ifadeye dönüştürme yolundaki yeni bir yaklaşımın yani Genel Denge Teorisi’nin ilk adımını atmıştır. Genel Denge Kuramı’nın öncülüğünün Walras ve Pareto’ya ait olduğu, teorinin matematiksel yeniden doğuşunun Wald, ve Von Neumann ile 1920’lerde başlayan süreçte gerçekleştiği, 1930’larda Lange, Hicks, ve Samuelson’un çalışmaları ile (Keynes’in pek çok önemli vurgusunu göz ardı ederek içerecek şekilde) ortodoks ekonominin ana-akımı haline geldiği ve sonunda Arrow, Debreu ve Hahn’ın çalışmalarıyla savaş sonrası formülasyonuna kavuştuğu söylenebilmektedir (Blaug, 1997, 168).

Smith’in merkezi olmayan bireysel kararların görünmeyen bir el aracılığıyla uyumlanacağı düşüncesi, insanların kendi çıkarlarının peşinde koşarlarken hepsi için iyi olacak bir sonuca ulaşılabilmesine izin veriyordu. Ancak yine de Smith’in modeli teorinin nasıl çalışacağını açıklayan bir mekanizmaya sahip değildi işte Walras 1874’te genel ekonomik denge teorisinin ilk matematiksel formülasyonunu sunarak bu boşluğu doldurma yolunda bir adım atmıştır⁷ (Shojai, 1989: 44). Aslında Walras bir anlamda Adam Smith’in görünmeyen elin fiyat olduğu, ya da dengeleyici etken olarak arz ve talep arasında bir denge kurduğu yolundaki görüşünü matematiksel bir yapıya dönüştürme yolunda kapsamlı bir girişimin öncülüğünü yapmış olmaktadır. (Casti, 2000, 56). Walras’ın kurduğu model incelendiğinde başlangıç donanımları birbirine yakın olan bir ekonomiyi ele almakta ve ekonomideki bireylerin arz ve taleplerine göre denge fiyatını belirleyen bir müzayedeci (tallal) olarak tanımladığı tatonnement sistemi ile de aslında güdümlü, yönetilen ve eşitlikçi bir ekonomi tasvir etmektedir. Dengeye yönelmeyi sağlayan müzayede varsayımı ve varsayımsal bir tallalın varlığıdır (Akyüz, 1980, 134). Walras’ın amacı, piyasaların fiyat ayarlamaları ile otomatik olarak talep fazlalıklarını nasıl temizleyeceğini, kısaca dengeye nasıl varılacağını göstermek olmasına karşın Arrow-Debreu modelinde amaçlanan tüm piyasaları eşanlı olarak temizleyebilen fiyat ve miktar kümesinin varlığının matematiksel olarak kanıtlanmasıdır. Arrow ve Debreu dengenin varlığını kanıtlamak için dışbükeylik analizini, klasik topolojiyi ve sabit nokta teoremlerini kullanmışlardır. Topolojide bir uzayın belirli sınıf dönüşümler altında bir sabit noktasının var olması dengenin varlığının ispatını garantilemiştir. Arrow – Debreu modeli bir tüketici ve bir üretici kümesi tanımlayarak bu kümelerle ilgili bazı varsayımlarda bulunarak sabit nokta teoremi sayesinde dengenin varlığını ispat ederler. Bu teori öncelikle üretim ve tüketim kümeleri ile ilgili katı varsayımlara dayanır. Başka bir şekilde ifade

⁷ Skousen’e göre iktisada matematiksel yöntemleri dahil ederek Smith’in temel tezi olan rekabetin görünmez elinin kişisel çıkarları otomatik olarak ortak yarara dönüştüreceği düşüncesinin geçerliliğini matematiksel olarak gösterme çabasında Walras yalnız değildi. Pareto ve Edgeworth da aynı amaçla çalışıyorlardı (Skousen: 2001: 214-15).

etmek gerekirse varsayımlar ispatlanmak istenen amaca uygun olarak seçilmişlerdir (Öğüt, 2017c). Debreu (1984) da genel denge kuramının başlıca teorisyenlerinden birisi olarak Walras'ın fikirleri ile Smith'inkiler arasındaki ilişkiye değinmiştir. Smith'in düşüncesi ekonomideki pek çok ajanın birbirlerinden bağımsız kararlar vererek kaosa neden olmadan, sosyal optimuma ulaşılmasına katkı verebilecekleri üzerinedir. Debreu'ya göre genel denge teorisi Smith'in iddiasının matematiksel ispatıydı ancak sonraki kuşaklar Artan şekilde Smith'in yazdıklarından habersiz sadece genel dengenin varlığının ispatını öğrenir oldular. Smith'in görünmeyen el kavramının tarihin en önemli ve etkili fikirlerinden birisi olarak tanımlayan Tobin bunun Millletlerin Zenginliği'nde ispat edilmemiş bir iddia olarak kaldığını ve ancak 200 yüzyıl sonra Arrow ve Debreu tarafından ispatlandığını söyler. Bununla birlikte Smith'in sezgisel olarak önemini kavradığı pek çok önemli nokta Arrow – Debreu modelinde yer almaz. Örneğin Smith uzmanlaşma ve işbölümünü verimliliğin kaynağı olarak görürken, genel denge teorisi dengenin varlığını matematiksel olarak garantileyen dışbükeylik varsayımı bozduğu için bu kavramları dışarda bırakmıştır (Tobin, 2005: 125).

2.2. Einstein, Keynes, Hicks ve Samuelson

Keynes ile Einstein arasındaki ilişki örnek almaktan çok benzer şekilde düşünmek, dönemin hakim paradigmasına meydan okumak şeklinde değerlendirilebilir. Newton fiziğindeki zamanın uzaydan mutlak olarak ayrılmasına benzer bir şekilde neoklasik iktisatta da para mutlak olarak piyasadan (reel ekonomiden) ayrılmış, zaman gibi para da değişmez bir standart olarak tanımlanmıştır.

Einstein ışığın hızını yeni bir evrensel sabit olarak tanımlayarak zaman uzay ayrımını anlamsız hale getirmiş⁸ ve Euclides geometrisi yerine Riemann geometrisini kullanarak Newton'un çekim yasasını yanlışlamıştır. Keynes ise para politikasındaki değişimin reel sonuçları olabileceğini göstererek ekonomideki klasik dikotominin yanlışlığını ortaya koymuş bir anlamda fiziktekine benzer bir şekilde para-piyasa (reel ekonomi) ayrımını ortadan kaldırmıştır (Galbraith, 1994). Aslında Keynes'in kendisi de böyle bir çaba içinde olduğunu vurgulamaktadır. Klasik iktisatçıları Euclidean olmayan bir bir dünyadaki Euclides geometricilerine benzeten Keynes, yapılması gerekenin Euclidean olmayan bir geometri üzerinde çalışmak olduğunu, benzer şekilde ekonomide de gönülsüz işsizliğin mümkün olduğu bir sistem kurulması gerektiğini belirtir (Keynes, 1936, [1964: 16]). Ona göre klasik ekonominin önermeleri ancak özel durumlarda uygulanabilir. Keynes, kendi teorisinin klasik teoriyi özel bir durum olarak içerdiğini de vurgular (Keynes, 1936, [1964]: 16). Benzer bir ifadeyi Einstein da kendi teorisi için kullanmış, eski (Newtoncu) teorisinin, kendi teorisinin bir özel durumu olduğunu söylemiştir.

Keynes, (1936, [1964: vii]) ekonominin işleyişindeki temel ve önemli rolüne rağmen, parasal detayların arka planda kaldığını söyleyerek bir parasal ekonomide, gelecekle ilgili beklentilerde olabilecek değişimlere bağlı olarak, istihdamın bugünkü hacminin etkilenebileceğini belirtmiştir. Genel Teori'nin daha önsözündeki ifadesiyle Keynes bir parasal ekonomi analizine giriştiğinin ve gelecekle ilgili beklentilerin reel değişkenler üzerinde etkili olduğunun ip uçlarını vermektedir. Paranın önemi şimdiki zamanla gelecek zaman arasında bir ilişki kurmasıdır (Keynes, 1936, [1964: 293]). Para miktarının efektif talep ve bunun üzerinden istihdamı etkileyebilme gücü, paranın bir peçe olduğu, paranın nötr olduğu ve reel değişkenleri etkilemediği şeklindeki dönemin hakim ekonomik görüşüne tamamen zıttır. Keynes para miktarındaki artışın sadece fiyatları arttıracığına dönük neoklasik yaklaşımı reddederken, tam istihdama ulaşıncaya kadar para miktarındaki artışın istihdamı arttıracığını ancak tam istihdam gerçekleşikten sonra para miktarı ile beraber fiyatların artacağını söylemiştir. Paranın reel dünyayı etkilemesi efektif talep düzeyi üzerindeki etkisine

⁸ Einstein (1916, [2001:27-29]), biri sabit bir noktada duran diğeri ise bir tren vagonu üzerinde hareket eden iki gözlemcinin, iki yıldırımın eşzamanlı düşüp düşmediğini belirlemeye çalıştıkları bir düşünsel deneyin sonucunda, yerdeki gözlemciye göre aynı anda olan olayların, trende bulunan gözlemciye göre aynı anda olmadığını anlatır ve bunu eşzamanlılığın göreliliği olarak adlandırır. Buna göre her referans sisteminin kendine özgü bir zamanı vardır. Einstein, görelilik teorisinden önce, fizikte, zaman ifadesinin, referans sisteminin hareketinden bağımsız olarak mutlak bir anlama sahip olduğunun varsayıldığını söyler. Einstein, Newton'un kendiliğinden ve hiç bir dış etkinden etkilenmeden aynı şekilde akan mutlak zamanını reddedince, aslında daha önce Maxwell'in elektromanyetizma kuramının bir özelliği olan ışık hızının sabitliğini bir varsayım olarak kabul edebilmiştir. Artık zaman ve hatta kütle hızın bir fonksiyonudur. 1970'lerde Einstein'ın hem özel görelilik hem de kütle çekimi etkisi ile öngörülerini deneylerle desteklenmiştir (Bernstein, 2001: 59-61, 73). Einstein (1954, [2001:30-32]), Lorentz dönüşümleri aracılığıyla, Minkowski'nin zamanı dördüncü boyut olarak dahil ettiği dört boyutlu uzay kavramını kullanarak zamanı içselleştirmiştir.

bağlıdır ve bu da faiz oranlarındaki değişim aracılığı ile gerçekleşir. Öte yandan paranın reel değişkenler üzerindeki ölçülebilir etkisi, faiz oranlarına, sermayenin marjinal verimlilik eğrisine ve efektif talebi arttıracak yatırım artış miktarına bağlıdır. (Keynes, 1936, [1964: 298]) Bu kavramların tümü de bireylerin beklentileri tarafından ve psikolojik faktörlerin etkisi altında belirlenir (Keynes, 1936, [1964: 246]).

Togati, Keynes ile Einstein arasındaki ilişkiye vurgu yapmanın Popper'in önerdiğinden pek de farklı olmayan bir şekilde, Keynes'in gerçekçiliğinin ve akılcılığının modern formunu yansıtmaya ile ilişkilendirir. Popper'e göre Einstein, Kant felsefesinin akılcılığını, Newton fiziğinin önemli bir bölümünü, Euclidean geometriyi ve a priori olarak kabul edilen ifadelere dayanan nedenselliği ciddi anlamda tahrir etmiştir. Einstein'dan sonra bilim artık kesin bilgiyi değil ancak yanılabilir bilgiyi ele alabilecektir. Togati (1998) bu yaklaşımın Keynes'in teorisine uyarlanabileceğini, Genel Teori'nin ekonomik analizin evriminde ileri bir aşama olduğunu söylemektedir.

Keynes sermaye malları endüstrisindeki bir genişlemenin sonuçlarının, bir zaman gecikmesi ile kademeli bir şekilde elde edileceğini vurgulayarak (Keynes, 1936, [1964]: 122) ekonomide statik analizden dinamik analize bir adım atmıştır. Zaman gecikmesinin analize dahil edilmesi beraberinde belirsizlik⁹ ve beklenti kavramlarını da önemli kılmıştır. Zaman kavramının Keynes'in analizinde belirleyici bir rol oynaması Keynes'in, ekonomide Einstein'ın fizikte yaptığına benzer bir devrim yaptığı şeklinde de yorumlanmış (Togati, 2001), Einstein ile arasında paralellikler kurulmuştur (Backhouse, 2006, s. 33). Aslında bu benzerliğe ilk dikkat çeken de daha 1936'da ünlü iktisatçı Pigou (1936) olmuştur. Garrison (1995), Einstein, Newton ilişkisi ile Keynes – Marshall ilişkisinin eşdeğer olduğunu iddia ederek Newton'u da bu denkleme katmıştır. Ona göre Einstein'ın ünlü makalesini yazmasından 30 yıl önce 1887'de Michelson ve Morley, düzenledikleri deney ile ışığın hızının, ışık kaynağının veya gözlemcinin hareketinden bağımsız olduğunu göstermişlerdi. Einstein'ın teorisinin Newton'un teorisini kendi özel bir durumu konumuna indirgemesinde, ışığın 1887'de açıklanan bu özelliği etkili olmuştu. Benzer şekilde Keynes'in, teorisinin Marshall'inkine üstünlük kazanmasının temelinde de Büyük Bunalım sırasında yaşananlar, anahtar bir rol oynamaktadır.

Keynes (1936, [1964: 122-123]), tarafından zaman gecikmesinin analize dahil edilmesi beraberinde belirsizlik¹⁰ ve beklenti kavramlarını da önemli kılmıştır. Keynes (1936, [1964: 161]) beklentilerle ilgili olarak; (ekonomide ortaya çıkan) kararsızlıkların spekülasyonlar dışında insan doğasının karakteristiğinden kaynaklanan nedenleri de olduğunu, pozitif eylemlerimizin büyük bir oranının matematiksel beklentilerden çok kendiliğinden (spontane) bir iyimserliğe bağlı olduğunu, bu noktada karar alırken “hayvani içgüdülerinin” devreye girdiğini söyler. Keynes piyasaların geleceğinin tahmin edilebilirliği konusunda da şüphelidir. Keynes'de zaman gecikmesinin neden olduğu gelecek hakkındaki belirsizlik beklentileri etkiler. Ekonomik değişkenlerin gelecek değerleri ile ilgili beklentiler ise psikolojik faktörlere bağlıdır ve subjektif bir karakterdedir. Bu noktada para, belirsizliklere karşı satın alma gücünü geleceğe taşır ve ekonomik birimler gelecekteki belirsizliklere karşı ellerinde para tutarlar. Likit para tutmanın nedenlerinden birisi de gelecek dönemdeki faiz oranları hakkındaki belirsizliklerin varlığıdır. Sermayenin marjinal etkinliğinin kollektif bir eğilimle piyasanın değerlendirmesi ile belirlenmesi gibi, faiz oranının geleceği ile ilgili kamuoyunda biçimlenen tahminler de likidite tercihinde etkili olmaktadır (Keynes, 1936, [1964: 169]). Para miktarındaki değişim, beklentileri nasıl değiştireceğine bağlı olarak reel değişkenler üzerinde etkili olabilir. Ancak yine Keynes'e göre kimi durumlarda para miktarındaki artışın faiz üzerindeki etkisi sınırlı da olabilir. Para miktarındaki güçlü bir artış gelecek hakkında çok fazla belirsizliğe¹¹ neden

⁹ Chick (1998) Keynes'in kesinsizlik ile karşılaştığında informal, sözel açıklamalara başvurmayı tercih ettiğini ve bu tür durumlarda sembolik matematiksel metodların kullanımının büyük hata olduğunu savunduğunu iddia eder. Genel olarak Keynes'in iktisatta matematik kullanımını hakkında büyük kuşkuları olduğu kabul edilmektedir (Backhouse & Bateman, 211, s. 445). Keynes daha 1921'te kaleme aldığı *Olasılık Üzerine Bir Deneme* başlıklı kitabında matematiksel yaklaşımın ahlak bilimlerine ve psikolojiye uygulanmasındaki zorluğa dikkat çekmiştir (Carabelli, 1988, s. 152).

¹⁰ Hayvani içgüdü kavramı Keynes tarafından ekonomik aktivitelerin iyimserlik ya da kötümserlik dalgaları tarafından yönlendirilebileceğini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Keynes ve Keynesyenlerin çoğu için yatırım dalgalanmaları piyasa psikolojisindeki dalgalanmalarla veya kapitalistlerin hayvani içgüdüleri ile veya daha genel olarak dışsal belirsizliklerle ilişkilidir. Aslında Keynesyenleri aktif maliye ve para politikaları uygulanmasını savunmalarının altında da bu belirsizlikler yatar.

¹¹ Keynes'in (1937) belirsizlik kavramı ile ilgili olarak en önemli vurgusu Knight'a benzer bir şekilde belirsizliği, olasılıksal olarak hesaplanabilir olan riskten ayırması olmasıdır. Keynes Avrupa'da çıkacak bir savaş beklentisinin, bakır fiyatlarının veya faiz oranlarının şu andan itibaren 20 yıl sonraki fiyatlarının, yeni bir icadın modasının geçip geçmeyeceğinin, belirsiz olduğunu, bu tür olaylar için hesaplanabilir bir olasılığın bilimsel bir temelini olmadığını belirterek basitçe bilmiyoruz demektir (Keynes, 1937). Benzer vurgu frekans (tekrar) oranlarından türetilen olasılıkların, gerçek

olabilir ve bunun sonucunda ihtiyat güdüsünden kaynaklanan likidite tercihi şiddetlenebilir. Keynes'e göre sistemin kararlılığı ve para miktarındaki değişkenliğe karşı duyarlılığı neyin belirsiz olduğu hakkındaki farklı görüşlerin varlığına bağlıdır. Bu yüzden para miktarını değiştirerek ekonomik sistemin aktivitelerini kontrol etmek gerekiyorsa fikirlerin farklı olabileceği göz önünde tutulmalıdır (Keynes, 1936, [1964: 172]). Bu şekilde beklentilerin subjektifliği vurgulanmış olmaktadır. Keynes'te önemli bir yer tutan spekülasyon¹² kavramı da yine belirsizliğin varlığı ile ilişkilidir. Faiz oranının gelecekte alacağı değerler konusundaki belirsizlik spekülasyon güdüsünden kaynaklanan likidite talebinin en mantıklı açıklamasıdır. Ancak burada önemli olan faiz oranının mutlak değeri değil, olasılık hesapları sonucunda güvenli olduğu kabul edilen değerden sapma derecesidir (Keynes, 1936, [1964: 201]). Faiz oranı belirli bir seviyeye düştüğünde hemen herkes likit tutmayı tercih eder ki bu durumda para otoritesi faiz oranı üzerindeki etkin kontrolünü kaybeder (Keynes, 1936, [1964: 207]).

Son 20 yılda bazı değişimler gözlemlenmekle birlikte lisans düzeyindeki makro iktisat eğitimi hala büyük oranda, Keynes'in 1936'da yazdığı İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi başlıklı kitabında ortaya koyduğu düşünceler temel alınarak şekillendirildiği kabul gören, IS – LM Modeli üzerine bina edilmiştir (Öğüt, 2017a), (Öğüt, 2017b) . Bu model Hicks tarafından 1937'de yazılan Bay Keynes ve Klasikler başlıklı makale ile ortaya konmuş, daha sonra da başta Modigliani, Hansen ve Samuelson olmak üzere bir dizi iktisatçının katkıları ile (Snowdon ve Vane, 2005, s. 102) bu gün ders kitaplarında okutulan formuna kavuşmuştur. İktisat camiasının ekseriyeti Keynes'in özellikle de belirsizlik ve beklentiler ile ilgili düşüncelerinin, bu kavramlara yer vermeyen Hicks'in IS – LM modeline indirgenemeyeceğini farkında olsalar da (Crabelli ve Cedrini, 2013) pek çok iktisatçıya göre de Hicks bir anlamda Genel Teori'yi, matematiksel bir sisteme tercüme etmiş (Vroey ve Hoover, 2004) ve Keynes'in bu kitapta ortaya koyduğu teorinin özünü (çekirdeğini) yorumlamak için bir yol önermiştir (Howells, 2009; Nevile, 2016, 50). Bununla birlikte IS-LM modelini Keynes'in fikirlerinin çarpıtılması veya yozlaştırılması olarak görenler de az değildir (Snowdon ve Vane, 2005, s. 113). Mesela Keen (2011, s. 205, 229-230) açıkça IS-LM modelini Hicks'in icat ettiğini¹³, Keynes'in teorisinin bundan çok daha farklı olduğunu ve Post Keynesyenler dışında kalan iktisatçıların Keynes'in Genel Teorisi'ni göz ardı edip Hicks'in yaptığı özeti dikkate aldıklarını söylemektedir. Benzer şekilde Davidson (2009, 176-186) da Hicks'in Keynes'in analitik yaklaşımını açıklama iddiasındaki IS-LM modelini geliştirirken Walrasçı genel denge yaklaşımını kullandığını ancak bu analizin Keynes'in Genel Teoride çizdiği çerçeveyi temsil etmediğini ve aslında Hicks'in de 1981'de bunu itiraf ettiğini iddia eder. Hicks'in Keynes'in Genel Teori'sini bir bunalım ekonomisi olarak isimlendirerek ve sadece o da pek sık görülme ihtimali olmayan likidite tuzağı durumunda anlam kazanan bir teori olarak, klasik teorinin özel bir durumuna indirgediğini ifade eder. Tabb (1999) özellikle Barışın Ekonomik Sonuçları başlıkla çalışmasında Keynes'in ekonomik aktörlerin subjektivistliğine vurgu yaparken toplum sosyolojisini de göz önüne aldığını belirtir. Sraffa,

belirsizlikle ilişkisi olmadığını belirten Shackle'da (1968, 26) da vardır. Shackle, psikolojik durumların yorumlanması ve açıklanmasında bu tür olasılıkların anlamsızlığını vurgular. Belirsizlik risk ayrımı genel denge analizine dayanan neoklasik iktisatın bilgi ve zamanla ilgili temel varsayımlarından bir kopuş anlamındadır. Debreu (1959) "Değer Teorisi" kitabının belirsizlik bölümünde bir anlamda genel denge modeline belirsizlik kavramını katmıştır. Buradaki yaklaşım gelecekle ilgili olası durumların ve bunların gerçekleşme olasılıklarının bilindiği ama hangi durumun gerçekleşeceğinin bilinmediğidir. Buna göre, Bayesgil bir yaklaşımla bir beklenen değer hesabı ile belirsizlik problemi çözülür ve genel denge sözde belirsizlik olduğu durumlarda bile işlerliğini sürdürmüş olur. Belirsizlik kavramının tanımı açısından da Keynes'in, Debreu'dan çok farklı düşündüğü açıktır. Drakopoulos'a (1994) göre de kuantum fizikinin indirgenemez belirsizliği ile ekonomideki belirsizlik yaklaşımı arasında ilişki kurmak mümkündür. Knight'ın yaklaşımında; belirsizlik (uncertainty) belirlenemezliğin (indeterminacy) kaynağıdır. Ölçülebilirlik temelindeki belirsizlik – risk ayrımı Knight'ın 1921 yılında yayınlanan "Risk Belirsizlik ve Kar" isimli kitabına dayandırılabilir. Birlikte belirsizlik kavramının analizi Smith'e kadar götürülebilmektedir (Alada, 2000: 68-69)

¹²Spekülasyonu, piyasa psikolojisini tahmin etme çabası olarak tanımlayan Keynes, sermayenin beklenen getirisini tahmin etme çabasını ise girişim olarak adlandırarak (Keynes, 1936, [1964: 158]) bu iki kavramı birbirinden ayırır. Yatırım piyasaları geliştikçe spekülasyonun girişime göre baskın hale gelme riski de artacaktır. Keynes'e göre spekülasyonlar, girişimin düzenli akımı üzerindeki kabacıklar gibi zararsız olabilirler. Ancak girişim, spekülasyon kasırgası üzerindeki kabarcıklar durumuna gelirse durum ciddileşmiş demektir. Keynes Amerika'da spekülasyonun girişim üzerinde baskın bir konuma sahip olduğunu vurgulayarak, tüm işlemlerin üzerine bir transfer vergisi konmasını önerir (Keynes, 1936, [1964: 160]). Yükselişin (boom) ileri aşamaları iyimser beklentiler tarafından karakterize edilir. Örgütlenmiş yatırım (mali) piyasaların doğası; genelde ne satın aldıklarını çok iyi bilmeyen alıcıların ve sermaye varlıklarının gelecek getirilerini tahmin etmekten daha çok piyasa algılamalarındaki bir sonraki kaymayı tahmin etmeye konsantre olan spekülasyonların etkisi altındadır. Bu yüzden aşırı iyimser beklentilerin ve aşırı satın almaların gerçekleştiği bu piyasalarda ortaya çıkacak bir hayal kırıklığı beraberinde ani düşüşler getirir. Dahası sermayenin marjinal etkinliğindeki düşüşe eşlik eden gelecek hakkındaki kaygı ve belirsizlik, likidite tercihinde ortaya çıkacak keskin bir artışı hızlandırır ve buna bağlı olarak faiz oranları da artar. (Keynes, 1936, [1964:315])

¹³ Ancak Dimand tarafından gündeme getirilen ilginç bir nokta Keynes'in 1933 yılındaki ders notlarında IS-LM modeline benzer bir sisteme başvurduğu yönündedir (Snowdon ve Vane, 2005, s. 113).

Robinson, Kahn gibi iktisatçıların yer aldığı Cambridge geleneğinin bir bakıma bu çizgiyi izlediğini, ekonomik sistemi dengesizlik temelinde analiz ettiğini ancak savaş sonrasında Amerikan iktisadı anaakım haline gelirken, formel belirlenimcilik, neoklasik doğruluk ve mekanik bir ekonomi anlayışı yeniden güçlenmeye başladığını ifade eder. Keynes'in Büyük Bunalım'ı analizi ile verilen aradan sonra, Samuelson'un neoklasik sentezi ile Walras'ın genel denge yaklaşımı geri dönmüş oldu. Artık depresyon geçmişte görülmüş bir kavram gibi algılanmaya başlamış, böylece analizini dengesizlik temelinde oluşturan Cambridge Keynesçiliğine karşı, genel dengeli bir Amerikan Keynesçiliği ortaya çıkmıştır. Robinson bunu Keynes'in, Walras çorbasına atılması olarak tanımlıyordu. Genel olarak Hicks ve Samuelson'un neoklasik sentez yaklaşımını paylaşan Tobin (1981), Keynes'in Genel Teori'sinin Hicks tarafından yapılan matematiksel formalizasyonu ile makroekonomik teorinin eşzamanlı denklemlerden oluşan bir genel denge sistemi haline geldiğini ifade eder. Bununla birlikte Keynes'in teorisinin aslında bir dengesizlik analizi olduğunu iddia eden iktisatçılar da vardır. Clower ve Leijonhufvud, Keynes'in teorisini Walrasçı genel denge modelini temel alarak ve dengesizlik yönünü ön plana çıkararak incelemişlerdir. Böylece Keynes'in yaklaşımının klasiklerden en önemli farkını oluşturan ancak neoklasik sentezin gözardı ettiği dengesizlik ve eşgüdüm sorunu yeniden gündeme gelmiştir, neoklasik sentez Keynes'in, Walras'ta müzayedeci olarak adlandırılan koordinasyon mekanizmasını reddetmeyi sağlayan mantığını göz ardı etmiştir (Snowdon ve Vane, 2005, s. 72-73). Clower ve Leijonhufvud, Walras'ın analizindeki gerçekçi bir varsayım olmayan müzayedeciyi kaldırmışlardır. Leijonhufvud'a (1967) göre müzayedecinin kaldırılması Walras'ın dünyasından Keynes'in dünyasına geçmek için yeterlidir. Müzayedecinin olmadığı durumda artık ekonomideki tüm ajanların maliyetsiz olarak tam bilgiye ulaşabilecekleri varsayımı anlamını yitirmektedir. Karar vermenin merkezi olmadığı bir sistemde ekonomik faaliyetleri koordine edebilmek için toplanması gereken bilginin zaman alacağı ve maliyetli olacağı anlamına gelir. Dengesizlik analizinde kararlar, elde edilebilen bilgi ile oluşturulan beklentiler üzerine alınır. Bilgi maliyetli ve eksik olunca üstelik diğer ajanların kararları ve beklentilerinden de etkilenince bireyler geleceği tam olarak göremezler. Keynesçi iktisatta genel olarak belirsizlik, içseldir ve sistemin doğasından kaynaklanır. Bu durum krizlerin nedeni ve dolayısıyla ekonomiye müdahalenin de gerekçesidir. Clower, (1960) Keynesyen yaklaşım ekonominin depresyonda olmasının nadir görülen bir durum değil ekonominin genel durumu olduğunu ve bu yüzden emek piyasasında da gönülsüz işsizliğin var olduğunu iddia eder¹⁴. Dengesizlik durumunun ortaya çıkma olasılığının tam istihdam dengesinin ortaya çıkma olasılığından daha yüksektir (Leijonhufvud & Clower, 1975).

3. Smith, Keynes ve Hayek'in Görüşlerinde Kompleksite İktisadının İzleri.

Ekonomik sistemin ve bu sistemde yer alan ajanların (iktisadi birimlerin) karşılıklı etkileşim içinde aldıkları kararların kompleks dinamiklere neden olduğu en azından Adam Smith'den bu yana bilinmektedir (Hodgson, 2013). Bunun da ötesinde aslında Smith'in ekonomiyi doğal olarak kendi kendine organize olabilen kompleks adaptif bir sistem olarak tanımladığı iddialarının yanı sıra kompleks adaptif sistemlerin analizi için geliştirilen yöntemlerin¹⁵, Smith'in görünmez el metaforunun anlaşılması için Walrasçı Arrow - Debreu, genel denge yaklaşımına bir alternatif olabileceği de tartışılmaktadır (Kochugovindan & Vriend, 1998).

Disiplinlerarası bir kavram olarak gelişen kompleksitenin iktisada girmesi ile özellikle ekonominin karşılıklı etkileşim içindeki ajanlarının karar alma süreçlerinde diğer ajanların davranışlarını da tahmin etmeye çalışmalarını ele alan analizler yeni bir boyut kazanmışlardır (Velupillai, 2012, s. 154). Kompleksite iktisadının kurucularından Brian Arthur bir fizikçi kendisine iktisat fiziğe göre çok daha kolay değil mi diye sorduğunda ekonominin parçacıkları olan insanların fiziktekinin aksine akıllı olduklarını bir karar alacakları zaman diğer parçacıkların ne tepki vereceğini öngörmeye çalıştıklarını, bununla iktisadı zorlaştırdığını söylemiştir (Waldrop, 1993, s. 141). Benzer

¹⁴ Romer (2001), Walrasgil olmayan modellerde koordinasyon eksikliği sonucu ortaya çıkan çoklu denge durumlarına ve reel rijitliklerle çoklu denge arasındaki ilişkilere dikkat çeker. Koordinasyon hatası olasılığının ekonominin bir eksik istihdam dengesine sıkışmış olabileceği anlamına gelebileceğini vurgular.

¹⁵ Kompleksite iktisadının analiz yaklaşımlarından birisi olarak tanımlanabilecek *sistem dinamiğinin* önemli isimleri Serman (2000) ve Meadows (2008) Smith'in kendiliğinden dengeye yönelme yaklaşımını iktisadi birimler arasındaki negatif geri bildirim döngüleri ile ekonomik büyümeyi ise sermaye ve yatırım arasındaki pozitif geri bildirim döngüleri ile ifade ederler (Şahin, 2017).

şekilde Hayek (1967) de toplum ile ilgili pek çok kavramın fiziksel dünyanın kavramlarından daha kompleks olduğunu doğa bilimlerinde istenilen hassaslıkta tahminler yapılırken bunun ekonomide mümkün olmadığını iddia etmiştir¹⁶. Hayek'in kendiliğinden düzen teorisinin, kompleksite iktisadının önemli öncüllerinden birisi olduğu da genel kabul görmektedir (Colander, 2008).

Bu noktada Keynes'in Genel Teori'de hisse senedi piyasaları ile bir güzellik yarışması arasında kurduğu benzerlikle tam da bunu anlatmak istediği açıktır. Keynes hisse senedi değerinin, değer ne olabileceğine dair ortalama görüşe bağlı olduğunu ifade etmiştir. Spekülatörlerin kendi tahminlerini, diğer spekülatörlerin olası tahminlerini de göz önüne alarak oluşturduklarından hareket eden Keynes'e (1936, [1964: 154]) göre profesyonel spekülatörler, yatırımın gerçek değerinden çok kolektif psikolojinin etkisi ile onun gelecekte alacağı değeri tahmin etmeye çalışırlar¹⁷. Benzer bir ifadeyi yine Hayek de dile getirmiş, ekonomide her bireyin planlarının diğer bireylerin yapmayı planladıkları eylemler ile ilişkili beklentilere dayanması gerektiğini belirtmiştir (Hayek, 1937)

Bu noktada diğer yatırımcıların kararlarını tahmin edebilmek önem kazanır. Nitekim Arthur (1995) Keynes'ten esinlenerek, bireylerin gelecekte elde edecekleri kar payları ve gelecekteki fiyatları ile ilgili beklentiler tarafından belirlenen hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek için bir simülasyon modeli kurmuştur. Keynes'in, Hayek'in eksik ve farklılaşmış bilginin ekonomideki bireyler tarafından subjektif bir şekilde yorumlandığı ve iktisadi kararların bu süreçte alındığı, düşüncesine yakın olduğu söylenebilir. Arthur, Keynes ve Hayek tarafından paylaşılan bu ortak yaklaşım kompleksite iktisadının en önemli noktalarından birisidir (Öğüt, 2011, s. 105). İlginç bir şekilde Hayek gönülsüz işsizlik kavramında da Keynes ile anlaşmakla beraber onun çözüm olarak sunduğu talep destekleyici politikaları sorunun kaynağı olarak görmektedir. Paranın yansız olmadığını savunan Hayek ve Keynes'in¹⁸, bilgi, belirsizlik ve denge konularındaki benzer yaklaşımları onların metodolojik açıdan ortak fikirlerden hareketle farklı çözüm önerilerine ulaştıklarını göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Hayek ve Keynes'in belirsizliğe yer vermeyen, paranın yansızlığını savunan, denge bağımlı ana-akım iktisat içinde kendilerine yer bulamamış olmaları anlaşılabilir.

Kompleksite iktisadının temel yaklaşımlarından birisi de patika bağımlılığı ve sınırlı rasyonellik (Öğüt, 2011). Kompleksite ve sınırlı rasyonellik kavramları birbirleri ile sıkı ilişki içindedir (Rosser, 2008). 1950'lerin sonlarında Simon (1991) sınırlı rasyonellik hipotezini geliştirerek bireylerin kompleks çevre koşullarında karar alırken kullanmak üzere hesaplama yapma yeteneklerinin bir sınırı olduğunu ifade etmiştir. Böylece neoklasik teorisinin rasyonel insanı ile gerçek insan arasındaki uyumsuzluğu vurgulamıştır. Bir anlamda karar verme probleminin kompleks yapısından kaynaklanan araştırma maliyetleri rasyonelliği sınırlamış olur (Diasakos, 2007). Simon'a (1986) göre sınırlı rasyonellik teorisi aynı zamanda karar verme işleminin öğrenme süreçlerine duyarlı olduğunu da iddia eder. Sınırlı rasyonellik öğrenme olanakları ile birlikte insan davranışının evrimine de izin vermelidir (Sahakyan, 2003). Ekonomik sistemdeki birimlerin (ajanların) geçmiş deneyimlerinden öğrendikleri ile davranışlarını uyarlamaları kompleks ve nonlineer dinamik bir sisteme yol açar (Hommes, 2013, 7).¹⁹

Her ne kadar Dequech (2001) Keynes'teki rasyonellik kavramını Simon'un sınırlı rasyonellik kavramına yakın olduğunu iddia etse de bu o kadar açık değildir. Nitekim Keynes'in görüşlerini rasyonel beklentiler ile ilişkilendiren iktisatçılar da vardır. Bu farklı yorumların temelinde Keynes'in beklentileri uzun ve kısa dönemli beklentiler olarak ikiye ayırmış olması yatar. Keynes'in uzun ve kısa dönemli beklentiler arasında koyduğu ayırım, bazı tür beklentilerin objektif durumlardan elde

¹⁶ Hayek kompleks kavramların analizi için en uygun yöntemin Darwin'in Evrim teorisi olduğunu ancak bunun tahmin ve kontrole dayanan bilimsel metodun Ortodoks kriterlerine uygun bulunmadığını ifade eder (Hayek, 1967, s. 24-31).

¹⁷ Keynes, hisse senedi piyasalarındaki profesyonel yatırımcıların davranışları ile, yarışmacıların 100 bayan resmi içinden en güzel altı tanesini seçecekleri, ve ortalama tercihe en fazla yaklaşımın kazanacağı bir yarışma arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Bu tür bir yarışmada kişisel tercihlerin yanı sıra diğerlerinin ne tercih edeceklerini kestirmek de önem kazanır (Keynes, 1936, [1964: 156]).

¹⁸ Paranın yansız olmadığına ilişkin Hayek ve Keynes para ve kredi miktarlarındaki değişimlerin etkilerini yorumlarken farklılaşırlar. Keynes kredi enjeksiyonu ile dalgalanmalardan kaçınılabileceğini savunurken Hayek sisteme sokulacak yeni paranın her durumda yıkıcı etkileri olacağını iddia etmektedir.

¹⁹ Sterman'ın (2000, 15) iddiasına göre öğrenme de bir geri bildirim sürecidir. Fizik ve mühendislik kökenli olan geri bildirim konsepti 1940'larda psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve ekonomi de kullanılmaya başlamıştır. Öğrenme ve karar alma süreçleri geri bildirim konteksti içinde ele alınabilirler. Ekonomideki ajanların beklentilerini oluştururken farklı beklenti normlarına sahip olmaları da olasıdır. Aynı bilgiden farklı öngörülere ulaşılması beklentilerin heterojen olması ile tanımlanır ki bu farklı tipteki ajanların etkileşimleri çevrimsel dinamiklere de neden olabilir. (Hommes, 2013, 10)

edilebilirken bazılarının elde edilemediğini ifade eder. Beklentiler oluşturulurken kullanılan bilgiler tüm ekonomik birimler arasında yayılmıştır ki iktisatçılar tarafından da bir bütün olarak bilinemezler (Hoogduin & Van Der Feltz, 1988). Keynes'e göre farklı insanların beklentilerinin karşılıklı etkileşimi grup dinamiklerinde ani ve beklenmeyen değişikliklere neden olabilir. Keynes'e göre bireyler ellerindeki bilgi kısıtı altında rasyonel seçim yaparlar. Bu yüzden tahminleri kaçınılmaz olarak sınırlıdır. Bireyler beklentilerini, öngörmeleri muhtemel olan olayların bir ağırlıklandırılması üzerine kurarlar. Bu algılayışlar büyük oranda diğer bireylerin beklentilerine bağlıdır. Beklentiler aniden değişebildikleri için uzun dönemli beklentiler temel olarak belirsizdir (Bryant, 1983). Keynes'e göre belirsizlik ve sınırlı bilgi altında insanlar konvansiyonel davranışa dayanma eğilimindedirler. Çünkü dünyanın geri kalanının daha iyi bilgiye sahip olduğuna inanırlar.

4. Keynes ile İktisadın Teolojiden Bilime Doğru Yolculuğu: Zaman ve Sınanabilirlik Kavramları Çerçevesinde

Joan Robinson (1962, s. 8,26) İktisadi Felsefe isimli kitabının ideolojiyi bilimden nasıl ayırt edebiliriz sorusunu sorduğu Metafizik Ahlak ve Bilim başlıklı birinci bölümünde metafiziksel önermelerin temel göstergelerinin sınanamamaları (test edilme yeterliliğine sahip olmamaları) olduğunu ifade eder ve Popper'in Bilimsel Keşfin Mantığı isimli eserinde ortaya koyduğu ölçüte referans vererek deneysel bilimlerde ortaya atılan önermelerin kanıtlarla yanlışlanabilme kapasitesine sahip olduğunu vurgular ve bilimsel sürecin Popper'in iddia ettiği gibi kuramların geçersizliğinin kanıtlamaya dayandığını ifade eder.

Herhangi bir zamanda bir bilimin ana çatısını henüz yanlış olduğu ispatlanmamış teoriler oluşturur. Bununla birlikte Robinson'a göre sosyal bilimlerdeki en büyük zorluk herhangi bir hipotezin nasıl çürütüleceğine dair bir standart üzerinde anlaşılammış olmasıdır. Kontrollü deneyler²⁰ yapma olanağının yokluğunda gözlemlerin yorumlanmasına güvenilmek durumunda kalınır ki yorumlar bu yorumu yapan kişinin yargılarından bağımsız değildir. Ancak Robinson'a göre bu durumdan çıkmanın yolu problemleri tamamıyla nesnel bir zihin ile ele almayı savunmak değildir. Robinson "size hiçbir önyargısı olmadığını söyleyen bir kişi ya kendisini kandırıyor ya da sizi kandırmaya çalışıyor" diyerek konuyu yine Popper'e bağlar ve Popper'in sosyal bilimcilerin tarafsızlığına dayanan bir tartışma metodu fikrini eleştirdiğini, bilimin objektifliğinin bireysel tarafsızlıktan değil bilim adamlarının sürekli olarak birbirlerinin teorilerini test etmelerinden kaynaklandığını iddia ettiğini söyler²¹ ve Popper'in Açık Toplum ve Düşmanları kitabından şu alıntıya yer verir. "... bilim adamları teorilerini test edilebilecek (sınanabilecek) bir formda ifade etmeye çalışırlar" (Robinson, 1962, s. 26). Bu alıntının kaynağına gittiğimizde Popper'in söz konusu paragrafta okuyucuya doğa bilimlerinden söz ettiğini özellikle hatırlattığını ancak modern ekonominin de bir bölümünün buna dahil olduğunu söylediğini görürüz. Popper'e göre doğa bilimlerinde deneyimler (sınamalar anlamında olsa gerek) tartışmanın tarafsız hakemleri olarak kabul edilirler. Ancak Popper burada genel nitelikli ve tekrarlanabilir gözlem ve deneylerden söz ettiğini de vurgular (Popper, 1966, s. 403)

Robinson (1962) aynı kitapta Keynes'in zaman kavramını iktisat kuramına geri getirerek iktisadın teolojiden bilime doğru büyük mesafe kat etmesini sağladığını, bu sayede yaşadığımız dünya ile ilgili varsayımları en azından ilkesel olarak sınanabilir bir biçimde belirleme olanağına sahip olduğumuzu vurgular. Robinson'un biraz iddialı olarak nitelendirilebilecek bu yorumunda zaman ve sınanabilirlik kavramları ön plana çıkmaktadır ve kitap boyunca Popper'e yapılan atıflar

²⁰ Chick ve Dow (2001) diğer bazı bilimlerin ekonomiden farklı olarak deneyleri yönetebilmeleri gibi şansları olduğunu, böylece deneyin bir hipotezi teoriyi doğrulayabileceğini ya da yanlışlayabileceğini belirtiyorlar. İktisatçılar kendi teorilerini test ederken söz edilen bu deneysel koşulları sağlayamayacaklarını farkında olduklarından, teorilerinin değerlendirilmesi açısından deneysel kanıtların tek kriter olmasına da haklı olarak şüpheyle bakarlar. Bu durumda teorilerinin değerlendirilmesindeki ana ölçüt içsel tutarlılık olur. Eğer deneysel olarak kapalı bir sistem yaratamıyorsak, teorik açıdan kapalı bir sisteme dayanmak durumunda kalırız. Ancak bu durum kapalı teorik sistemin düşünsel deneyi ile gerçeklik kavramımız arasında sorunlara neden olur. Kapalı modellerin kullanımındaki artış, mantıksal tutarlılığı bir kuramın değerinin belirlenmesindeki rolünü öncelikli bir konuma taşımıştır.

²¹ Benzer şekilde Klant (1985) da bilimin nesnellüğünü bilim adamının nesnellğine bağlı olmadığını Popper'e referans vererek savunur. Popper bilimin nesnellüğünü kullanan metod ile ilişkilendirmiş ve nesnel ve değer bağımsız bilim adamının ideal bilim adamı olmadığını söylemiştir. Klant buradan hareketle sosyal bilimlerin değer bağımsız olmadıklarını vurgular.

sınanabilirlik kavramının Popperci anlamda kullanıldığı izlenimi yaratmaktadır. Robinson'dan hareketle 1960'larda popüler olan metodolojik tartışmaları kısaca hatırlamak yerinde olacaktır.

4.1. Popper'den Kuhn ve Lakatos'a İktisadın Metodolojik Analizinde Sınanabilirlik Kavramının Rolü Üzerine.

Blaug (1975) 1950 ve 1960'larda iktisatçıların kendi disiplinlerinin metodolojilerini Popper'den öğrendiklerini ancak pek çoğunun Popper'in yazdıkları yerine Friedman'ın (1966) makalesini okuduklarını ve ancak çok azının Friedman'ın Popper'in yaklaşımını iktisada tamamen ters bir şekilde uyguladığını farkına vardıklarını söyler.

Sınanabilirlik kavramı hem iktisat metodolojisi hem de genel olarak bilim felsefesi tartışmalarında merkezi bir role sahip olmuştur. Popper (1974) bilim ile bilim olmayan arasındaki sınır çekme problemini, ampirik içerik ve sınanabilirlik (test edilebilirlik) kavramları ile ilişkili olarak ele almıştır. Popper; Galileo, Kepler, Newton, Einstein, Bohr gibi büyük bilim adamlarının, cüretkar fikirleri olduğunu ancak onların kendi fikirlerine karşı oldukça eleştirel yaklaştıklarını, çalışma süreçlerinde önce cesur kestirimlerde bulunup sonra da bu tahminlerini çürütmeye kalkıştıklarını vurgulamıştır. Popper'e (1991) göre bir kuramın potansiyel olarak yanlışlanabilirlik derecesi ile bilimselliği arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Bilimsel olduğu iddiasındaki bir kuram bu yüzden daha baştan hangi koşullarda yanlışlanacağını da ortaya koymalıdır. Popper'in bilim felsefesine katkı yaptığı uzun yıllar içinde, kendi düşüncelerinde de önemli değişimler olmuştur²². Bir kuramın en azından dayandığı varsayımların sınanmaya açık olması bir bilimsellik kriteri olması açısından önemlidir. Ancak bu kavramın öneminin kabul edilmesi Popperci yanlışlamacılığın, iktisadi düşüncenin evrilmesindeki temel dinamik olarak benimsenmesini gerektirmez. Lakatos yanlışlanabilirlik kavramını alt dallara ayırarak ve sert çekirdek kavramını ortaya atarak iktisatçıları için daha kullanılabilir bir metodolojik çerçeve sunmuştur. Öte yandan iktisadın yanlışlanan teorilerin çöpe atılmasından daha çok bir paradigmalara savaşı biçiminde, kimi paradigmalara zaman zaman daha popüler hale geldikleri ancak diğerlerinin de varlıklarını hakim paradigma ile karşılıklı etkileşim içinde sürdürdükleri bir süreç içinde ilerlediği de düşünülebilir.

Belli bir bilim dalının belli bir zamanda tarihsel olarak incelenmesi, çeşitli kuramların deney veya gözlem açısından nasıl uygulandığını gösteren yarı standartlaşmış ve tekrar eden bir dizi örnek gösterecektir. Bunlar bilimsel topluluğun paradigmasını oluşturur (Kuhn, 2000, 103). Olağan bilim dönemlerinde, bilimsel ilerleme bu paradigma içinde bir nevi bulmaca çözme etkinliğine benzeyen bir yapı kazanır. Eğer giderek artan sayıda anomaliye paradigma çerçevesinde cevap bulunamaz ise paradigma içerden veya dışarıdan sorgulanmaya başlar ve yeni bir paradigma eskisinin yerini alır.

²² Fox'a (1997, 68) göre Popper 1963'de "Varsayımlar ve Çürütmeler" kitabı ile yanlışlamayı terk etmemiş olsa da bulunduğu pozisyonu "eleştirel akılcılık" olarak revize etmiştir. Caldwell (1991) yanlışlamacı Popper'in yanlışlanabilirlik kavramı ile metafizik ile bilimsel olan arasında sınır çizmek için bir ölçüt olarak kullandığını. Deneysel olarak desteklenen teorilerle yani yanlışlama girişimi karşısında ayakta kalabilen teorilerle sadece ad hoc düzenlemelerle ayakta kalabilen teoriler arasında da bir ayrım yaptığını bunun yanında *eleştirel akılcı Popper'in* ise daha çok teoriler arasındaki benzerliklerle ilgilendiğini bütün teorileri problemleri çözme girişimleri olarak değerlendirdiğini söyler. Caldwell'e göre yanlışlamacılıkta amaç sınır çizmekten eleştirel akılcılığa amaç devam eden eleştirel süreci korumak, optimal miktarda eleştirinin gelişebileceği bir ortam, bir eleştirel araştırma çerçevesi inşa etmektir. Eleştirel süreç ancak ve ancak bir teori tamamen eleştirelemez olduğunda veya tarafları eleştirel olmayan bir tavır benimsediklerinde sona erer. Popper, (2004) "Varsayımlar ve Çürütmeler" kitabının "Bilim: Varsayımlar ve Çürütmeler" başlıklı bölümünde, bu değişim sürecini anlatır. Bir teorisin bilimsellik kriteri üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda ulaştığı sonuçları özetler. Yapılan bir gözlem, kuramın öngördüğü etkinin meydana gelmediğini kesin olarak gösterirse kuramın çürütülmüş olacağını söyleyen Popper, tasarlanabilecek bir olayla çürütülebilir olmayan kuramların bilim dışı olduğunu, sınanamayan bir kuramın anlamsız olduğunu söyler. Sınama bir kuramın yanlışlanması ya da çürütülmesi için yapılan bir girişimdir. Sınanabilir bir kuram potansiyel olarak çürütmeye açıktır. Çürütmeye daha açık kuramlar daha fazla risk alırlar ve bilimsel anlamda daha değerlidirler. Sınanabilir bir kuramın taraftarları bu kuram yanlışlandıktan sonra da ad hoc olarak yeniden yorumlayabilirler. Böylece kuramın tamamından vazgeçilmemiş revize edilmiş olur. Ancak Popper bu durumda kuramın taraftarlarının bilimsellik derecesinin düştüğünü kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Popper (1963) ilerleyen sayfalarda dogmatik ve eleştirel tutum kavramlarını ortaya atar. Dogmatik tutumu kanunlarımızı, çürütmeleri göz ardı ederek uygulayıp, onaylayarak doğrulama eğilimi olarak tanımlar. Bununla birlikte Popper (1975) zaman içinde dogmatik tutumun da değerini anladığını, birilerinin kuramı eleştiriye karşı savunması gerektiğini yoksa kuramın bilimin büyümesine katkısını yapmadan yok olup gidebileceğini ifade eder. Bu anlamda belki dogmatizm bir yere kadar gereklidir ancak önemli olan eleştirel tutumdur. Eleştirel tutum kuşkuçudur ve sınamalara açıktır, teorileri geliştirebilmek için onların zayıf yönlerini bulmak amacıyla onları tartışmaya açar. Popper'e (2004) göre amacımız mümkün olduğunca teoriler yardımıyla dünyayı açıklamak ise deneme ve yanılma veya eleştirel yaklaşımın gereği, varsayımında bulunma ve çürütme yönteminden başka rasyonel bir süreç yoktur. Bu nedenle cesur varsayımlarda bulunup sonra da bunların yanlış olduğunu göstermeye çabalamalıyız. Eleştirel tutum yanlış bir varsayımın elenmesi ile bilim adamının kuramını yenilemesinde de şans tanyabilir. Eleştirel çabamızda başarısız olursak teorilerimizi deneme niteliğinde kabul edebiliriz. Dogmatik tutum ile eleştirel tutum arasındaki fark da yanılmalar karşısında gösterilen eleştirel ve yapıcı tutumda yatar. Gözlemlenmiş gibi Popper zaman içinde yanlışlamacılığa yaptığı vurguyu azaltmıştır. Bunun nedeni sınır çizme probleminin ve kendisinin bu probleme getirdiği çözümün biraz formel olduğunu düşünmesi ve gerçekçi bulmamasıdır. Herhangi bir teorisin eleştirilere karşı bağışık kılınmasının, onun ampirik çürütmelerden uzak tutmanın her zaman mümkün olduğunu anlatan Popper (1975) böylece teorilere çürütmelere karşı bağışıklık kazandırmaya çabalamaktan uzak duracak eleştirel bir yaklaşım geliştirmeye kalkışmıştır.

Parsons (1985), Kuhn'un yaklaşımının ekonomi ve diğer sosyal bilimleri, doğa bilimlerine oranla daha fazla etkilemiş olduğunu belirtir.

Kuhn'a referans veren Dow (2000, 2001, 2010, 2011), iktisadi düşünce okullarının metodolojik düzeyde birer paradigma olarak tanımlanması gerektiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte Kuhn'un bilimin bir paradigmadan diğerine ardışık bir şekilde ilerlediği görüşünün de aslında sosyal bilimlere uygun olmadığını, kendisinin Kuhn'un konseptini farklı bir bağlamda, içlerinden birinin baskın olduğu bir paradigmalardan dizisinin birlikte yaşadıkları bir sistem olarak tanımlar ki bu farklı iktisat okullarının birlikte var oluşunu da açıklar.

Pek çok iktisatçı Keynesyen Devrim ile birlikte iktisatta yaşanan dönüşümün, Kuhn'un bilimsel sürecin paradigmalardan savaşı üzerinden gerçekleştiği hipotezini desteklediğine vurgu yapmışlardır. Örneğin Ward (1972, s. 34) Keynes'ten önceki hakim paradigmadaki paranın ekonomidaki rolü ile ilgili anomalilerin Keynes tarafından giderildiğini iddia eder. Ward'a göre de Keynesyen devrim, Kuhn'cu anlamda bir paradigma dönüşümünün örneğidir. Benzer şekilde Stanfield (1974) da Keynes'in gönülsüz işsizlik önermesinin Kuhn'cu paradigma yaklaşımına uygun bir şekilde kendisinden önceki dönemin Say Kanunu'nu temel alan tam istihdamın kendiliğinden sağlanacağı inancının yerini aldığı ifade eder.

4.2. Keynes'in Metodolojisi ve Rodrik'in Modelleri

Colander (2010) Keynes'in çalışmalarının J. S. Mill, J. N. Keynes ve A. Marshall'ın metodolojik geleneğine dahil edilebileceğini iddia eder ve Keynes'in 1938 yılında Roy Harrod'a yazdığı mektupta kendi metodunu özetlediğini söyler. Bu mektupta Keynes (2013, s. 295-300) iktisadın güncel dünyaya en uygun modelleri seçme sanatı ve modeller üzerinden düşünme bilimi olduğunu söyler ve doğa bilimlerinin aksine analiz ettiği birimlerin çok yönlü olduğuna ve zaman içinde homojen olmadığına dikkat çeker. Ona göre bir ahlak bilimi olan iktisat, içsel gözlem (içsel çözümlenme) ve değer yargılarını kullanır. Ayrıca beklentiler ve psikolojik belirsizlikler de önemlidir. Bir bilim olarak iktisadın dikey olarak yeni modellerin eskilerinin yerini alması ile değil yatay olarak modellerin çoğalması yoluyla ilerlediğini iddia ederek Kuhn'dan farklı düşündüğünü ifade eden Rodrik (2015, s. 64) dolaylı olarak Keynes'in metodolojik yaklaşımı ile paralellik kurmuş olur. Bu makale açısından Rodrik'in kitabının önemli bir rol oynamasının birinci nedeni Keynes'in mektubunda ifade ettiği gibi iktisadi modeller üzerinden tanımlama iddiası ise ikincisi de ekonomik sistemin kompleks bir yapıya sahip olduğunu üstelik tam da kompleksite iktisadın kavramları ile açıklıyor oluşudur. Matematikçi ve sosyolog Duncan Watts'a referansla ekonominin doğrusal olmayan etkileşimlerde bulunan birbirleriyle bağlantılı pek çok bileşeni içerdiği için kompleks bir yapı olduğunu ifade eden Rodrik (2015, s. 39) bu kompleks yapıların üretecekleri çıktılarını ön görmek için kurulan kapsamlı modellerin ise genelde verimsiz olduğunu söylüyor. 1960'larda ve 1970'lerde ABD ekonomisi için kurulmuş Keynesyen (aslında kastettiği neoklasik sentez) esasları temel alan kapsamlı modellerin 1980'lerin stagflasyon koşullarında başarısız performans göstermeleri ile bu kez rasyonel beklentileri, fiyat esnekliklerini temel alan yeni klasik modeller kullanılmaya başlanmıştır ancak bu modellerin hemen hiç biri dolu dizgin 2007 krizine doğru gittiğimizi öngörememiştir. İşte Rodrik, her şeyi içermeye iddiasında olan kapsamlı modeller yerine, birden fazla, küçük yeni klasik ve Keynesyen modelleri bir arada tutup bunların arasında ne zaman geçiş yapacağımızı bilmenin daha iyi olacağını ifade etmektedir.

5. Sonuç

İktisat tarihinde Popperci anlamda yanlışlanabilir ampirik bulgular, bir paradigmanın terk edilmesi için genellikle yeterli görülmezler. Örneğin; gönülsüz işsizliği yok sayan bir paradigma yüksek oranlı işsizliği, yüksek oranlı gönüllü işsizliğin kanıtı olarak yorumlama eğiliminde olabilir. Çünkü pazarın temizlenmesi üzerine bir uyuşumu temel alıyordur (Dow, 2001, s. 13). Kuhn'un paradigma yaklaşımı, Dow'un uyarladığı şekli ile ortodoks hakim paradigma ile aynı anda varlığını sürdüren diğer paradigmalardan varlığını açıklamaktadır ve son 20 yıldır özellikle makro iktisatta paradigmalardan arasındaki alış veriş de artmaktadır. Kriz sonrasında ortodoks paradigmanın akademisyenleri eskisine oranla daha cesur, daha sorgulayıcı davranarak, modellerine belirsizlik ve

sınırlı rasyonellik gibi kavramları da dahil etmeye başlamışlardır. Bu süreçte kompleksite iktisadi, denge bağımlı yaklaşım yerine süreci, iktisadi birimlerin karşılıklı etkileşimlerini de göz önüne alarak analiz edebilen sistem dinamiği gibi ajan temelli kompütasyon modelleri gibi simülasyon teknikleri ile sınırlı rasyonellikten, heterojen beklentilere, öğrenme ve adaptasyona kadar daha önce modellerin hesaplama kapasitesini zorlayan pek çok varsayımın iktisadi modellere dahil edilmesine izin vererek paradigmalar arası etkileşimi de desteklemektedir. Dow'un önerdiği paradigmaların birlikte yaşadığını savunan metodolojik yapı, Rodrik'in kompleks dinamiklerin hakim olduğu ekonomik sistemin modeller aracılığı ile analiz edilmesi önerisi ile birlikte ele alınabilir. Bununla birlikte özellikle makro iktisatta paradigmalar arasındaki alış veriş ve paradigmanın dışardan gelen eleştirilerden çok kendi içinden evrilerek geliyor olduğu da göz önüne alınmalıdır (Eren & Ögüt, 2009).

Kaynaklar

- AKYÜZ, Y. (1977). **Sermaye Bölüşüm Büyüme**. Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ALADA, D. (2000). **İktisat Felsefesi ve Belirsizlik**. Bağlam Yayınları.
- ARTHUR, W. B. (1995). **Complexity in Economic and Financial Market**. Complexity.
- ARTHUR, W. B. (2015). **Complexity and the Economy**. Oxford University Press.
- BACKHOUSE, R. E. (2006). **The Keynesian Revolution**. R. E. Backhouse, & B. W. Bateman içinde, The Cambridge Companion to Keynes . Cambridge University Press,.
- BACKHOUSE, R. E., & BATEMAN, B. W. (2006). **A cunning purchase: the life and work of Maynard Keynes**. R. E. Backhouse, & B. W. Bateman içinde, The Cambridge Companion to Keynes.
- BACKHOUSE, R. E., & BATEMAN, W. B. (2011). **Methodological Issues in Keynesian Macroeconomics**. J. B. Davis, & D. W. Hands içinde, The Elgar Companion to Recent Economic Methodology (s. 437-451). Edward Elgar.
- BERNSTEIN, J. (200). **Einstein**, Çev:Yasemin Uzunefe Yazgan, Tübitak Yayınları.
- BLAUG, M. (1975). Kuhn Versus Lakatos, or Paradigms Versus Research Programmes in the History of Economics. **History of Political Economy** , 7 (4).
- BLAUG, M. (1992). **The Methodology of Economics**. Cambridge University Press.
- Boland, L. A. (2003). Dealing with Popper in Economic Methodology. **Philosophy of the Social Sciences**, 33(4), 479–498. <https://doi.org/10.1177/0048393103257992>
- BOREL, A. (1998). Twenty Five Years with Nicholas Bourbaki 1949-1973, **Notices of American Mathematical Society**.
- BOYLAN, T. A. ve O’Gorman, P. F. (2007). Axiomatization and Formalism in Economics. **Journal of Economic Surveys**. 21(3).
- BOYLAN, T. A. ve O’GORMAN, P. F. (2008). Kaldor on Debreu:The Critique of General Equilibrium Reconsidered. **Working Paper No. 0138 National University of Ireland**, Galway.
- BRYANT, J. (1983). A Simple Rational Expectations Keynes-type Model . **The Quarterly Journal of Economics**, 98 (3), 525-529.
- CALDWELL, B. (1991). Clarifying Popper, **Journal of Economic Litreture**. Vol. 29, No.1. Cambridge University Press
- CARABELLI, A. M. (1988). **On Keynes's Method**. Palgrave Macmillan.
- CASTI, J. L. (2000). **Beş Altın Kural: 20 Yüzyıl Matematığının Önemli Teorileri**, Nermin Arık (Çev.). Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- CHICK, V. (1998). On Knowing One's Place: The Role of Formalism in Economics. **Economic Journal** , 108 (451), 1859-1869.

- CHICK, V., & DOW, S. C. (2001). Formalism, Logic and Reality: A Keynesian Analysis. **Cambridge Journal of Economics**, , 25 (6).
- CLOWER, R. (1960). Keynes and the Classics: A Dynamical Perspective. **The Quarterly Journal of Economics** , 74 (2).
- COLANDER, D. (2008). Complexity and the History of Economic Thought. **Middlebury College Economics Discussion Paper**.
- COLANDER, D. (2010). The Keynesian Method, Complexity and the Training of Economics. **Middlebury College Economics Discussion Paper**.
- CRABELLI, A., & CEDRINI, M. (2013). **Keynes's General Theory, Treatise on Money and Tract on Monetary Reform: Different Theories, Same Methodological Approach?** Department of Economics and Statistics: Cognetti de Martiis
- ÇAKIR, N (1998). **Physics and Economics**, SPK Yayını, Yayın No: 114.
- ÇAKIR, N. (1994). Matematiksel Formalizm ve İktisat, Dünü ve Bugünüyle **Toplum ve Ekonomi**, Sayı:6 İstanbul.
- ÇAKIR, N., (2010). **Gerard Debreu. Nobelin İzinde İktisat Kuramının Gelişimi**, İTO Yayınları, 2010
- DAVIDSON, P. (2009). **John Maynard Keynes**. Palgrave Macmillan.
- DEBREU, G. (1959). **Theory of Value**. Yale University Press. USA.
- DEBREU, G. (1984). Economic Theory in the Mathematical Mode, **The American Economic Review**, Vol. 74, No. 3. (1984):267-278.
- DEQUECH, D. (2001). Bounded Rationality, Institutions, and Uncertainty. **Journal of Economic Issues** , 35 (4), 911-929.
- DIASAKOS, T. (2007). Complexity and Bounded Rationality. <https://ideas.repec.org/p/san/wpecon/1314.html>. adresinden alınmıştır
- DOW, S. C. (2000). Prospects for the progress in heterodox economics. **Journal of the History of Economic Thought**. Vol.22, No.2, 157 – 170
- DOW, S. C. (2001). **Post Keynesian methodology**. R. Holt, & S. Pressman içinde, A New Guide to Post Keynesian Economics. Routledge.
- DOW, S. C. (2010). **Was There a Methodological Keynesian Revolution**. R. Dimand, R. Mundell, & A. Vercelli içinde, Keynes's General Theory After Seventy Years.
- DOW, S. C. (2011). **A Future of Schools of Thought and Pluralism in Heterodox Economics**. J. T. Harvey, & G. R. F. içinde, Future Directions for Heterodoks Economics. The University of Michigan Press.
- DRAKOPOULOS, S. (1994) Some implications of the new physics for economic methodology. **South African Journal of Economics**, 62(4), pp. 198–209.
- DÜPPE, T. (2007). **Gerard Debreu from Nicolas Bourbaki to Adam Smith**. European Conference on the history of Economics.
- EINSTEIN, A. (2001). **Relativity**, Routledge, (orjinal basım yılı 1916).
- EINSTEIN, A. (2001). **The Meaning of Relativity**, ElecBook, (orjinal basım yılı 1954).
- EREN, E. (1994). **İktisatta Yöntem**. Ezgi Kitabevi.
- EREN, E., & ÖĞÜT, K. (2009). **Matematik ve Fizik ile Etkileşimi Çerçevesinde Yerleşik İktisat ve "Yeni İktisat"**. D. Dileyici (Dü.), YEBKO Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı. içinde
- FAYERABEND, P. (1992). **Uzlaşma Taraftarı için Teselliler. Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimi ile İlgili Teorilerin eleştirisi**. Ed. Lakatos, I., Musgrave A. Çev. Arslan, H. Paradigma Yayınevi. İstanbul
- FOX, G. (1997). **Reason and Reality in the Methodologies of Economics, An Introduction**. Edward Elgar.
- FRIEDMAN, M. (1966). **The Methodology of Positive Economics**. In Essays In Positive Economics (s. 3-43). içinde Univ. of Chicago Press.

- GALBRAITH, J. K. (1994). Keynes Einstein and Scientific Revolution. **The American Prospect**, Winter.
- GARRISON, R. W. (1995). **The Persistence of Keynesian Myths**. R. Ebeling (Ed.). Economics Education: What Should We Learn About the Free Market? Hillsdale College Press.
- GIGERENZER, G., & SELTEN, R. (1999). **Rethinking Rationality**. In G. Gigerenzer, & R. Selten, Bounded Rationality the Adaptive Toolbox (pp. 1-12). Cambridge: MIT Press.
- HART, J. S. (2003), Terence Hutchison's 1938 Essay: Towards a Reappraisal', **Journal of Economic Methodology**, 10, 353-73.
- HAUSMAN, D. (1989). Economic Methodology in a Nutshell. **The Journal of Economic Perspectives**. Vol.3, No.2.
- HAUSMAN, D. M. (1992). **Essays on Philosophy and Economic Methodology**. Cambridge University Press.
- HAYEK, F. A. (1937). **Economics and Knowledge**. *Economia New Series* , 4 (13), 33-54.
- HAYEK, F. A. (1967). **Studies in Philosophy, Politics and Economics**. The University of Chicago Press.
- HEISENBERG, W. (1990). **Parça ve Bütün**, Ayşe Atalay (Çev.). Düzlem Yayınları. İstanbul.
- HEISENBERG, W. (1993). **Fizik ve Felsefe**. Yılmaz Öner (Çev.)
- HETHERINGTON, N. (1983). Isac Newton's Influence on Adam Smith's Natural Laws in Economics, **Journal of the History of Ideas**, 44 (3), 497 – 505.
- HODGSON, G. M. (2013). On the Complexity of Economic Reality. **Filosofia de la Economia** , 1 (1), 125-148.
- HOMMES, C. (2013). **Behavioral Rationality and Heterogeneous Expectations in Complex Economic System**. Cambridge University Press.
- HOOUDIN, W., & VAN DER FELTZ, L. H. (1988). Rational formation of Expectations.. **Metroeconomica**, 39 (2), 105-119.
- HOWELLS, P. (2010). The Money Supply in Macroeconomics. C. N. Miguel-Ángel Galindo Martín içinde, **Issues in Economic Thought** (s. 161- 184).
- HUTCHISON, T. W. (1965). **The Significance and Postulates of Economic Theory**. A.M. Kelley, Bookseller
- KAYMAKÇI, Ö. B. (2013). **Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisi**. Ötüken Neşriyat.
- KEEN, S. (2011). **Debunking Economics**, Zed Books.
- KEYDER, Ç. (1979). **İktisadın Metodları, İktisatta Kapsam ve Yöntem** (s. 1-16). içinde Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- KEYNES, J. M. (1937), "The General Theory of Employment", **The Quarterly Journal of Economics**, 51 (2), 209-223.
- KEYNES, J. M. (1964). **The General Theory of Employment, Interest and Money**, A Harvest/HBJ Book. (İlk baskı 1936).
- KEYNES, J. M. (2013). **The Collected Writings of John Maynard Keynes** (Cilt 14). (D. Moggridge, Dü.) Cambridge University Press.
- KLANT, J. J. (1985). **The Rules of the Game**. Cambridge University Press.
- KOCHUGOVINDAN, S., & VRIEND, N. J. (1998). Is the Study of Complex Adaptive Systems Going to Solve the Mystery of Adam Smith's "Invisible Hand"? **The Independent Review**, 3 (1), 53-66.
- KUHN, T. (2000). **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, Çev: Kuyaş, N. Alan Yayınevi
- KUTTNER, R. (2000). **İktisadın Sefaleti**, E. Özvar (Çev.). Devlet Rekabet Mülkiyet ve İktisat, Ömer Demir (Der.). Değişim Yayınları.
- LAKATOS, I. (1980). **The Methodology of Scientific Research Programmes**. Cambridge University Press.

- LAKATOS, I. (1982): **Yanılısıma ve Bilimsel Arastırma Programlarının Metodolojisi**. I.Lakatos ve A. Musgrave (edts): Bilginin Gelisimi. Paradigma Yayınevi. İstanbul
- LANDRETH, H. (1976). **History of Economic Theory**, Houghton Mifflin Company.
- LATSIS, S. (1972). Situational Determinism in Economics, **British Journal for the Philosophy of Science**, 207-45.
- LEIJONHUFVUD, A. (1967). **Keynes and the Keynesians: A Suggested Interpretation** (Cilt 57).
- LEIJONHUFVUD, A., & CLOWER, R. (1975). The Coordination of Economic Activities: A Keynesian Perspective. **The American Economic Review** , 65 (2), 182-188.
- MEADOWS, M. D. (2008). **Thinking in Systems**. Chelsea Green Publishing.
- MINI, P. V. (1991). **Keynes, Bloomsbury and The General Theory**. Macmillan.
- O'DONNELL, R. M. (1989). **Keynes: Philisophy, Economics and Politics**. Palgrave Macmillan.
- ÖĞÜT, K. (2011). Tersinmez Zaman Kompleksite ve İktisat. **İktisadı Felsefeyle Düşünmek** (s. 93-111). içinde İletişim.
- ÖĞÜT, K. (2017a). IS LM Modeli ve Keynes in Genel Teori'sinin Lisans Düzeyi Makro İktisat Eğitimindeki Yeri Üzerine. **İktisat ve Toplum** (79).
- ÖĞÜT, K. (2017b). Lisans Düzeyi Makro İktisat Eğitimi Çerçevesinde, Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Altında Para Arzının İçselliği. **Post Keynesyen Yaklaşım: Alternatif Parasal İktisat** (s. 89-117). içinde
- ÖĞÜT, K. (2017c). Kuantum Teorisi – Matematiksel Formalizm ve Genel Denge İktisadı. **İktisat ve Diğer Bilimler** (s. 43-94). İletişim Yayınevi.
- PARSONS, D. W. (1985). Was Keynes Kuhnian? Keynes and the Idea of Theoretical Revolutions . **British Journal of Political Science** , 15 (4), 451-471.
- PIGOU, A. C. (1936). Mr J. M. Keynes' General Theory of Employment, Interest and Money, **Economica**, New Series, 3(10), 115-132
- POPPER, K. R. (1966). **The Open Society and Its Enemies**. Princeton University Press.
- POPPER, K. R. (1974). **The Problem of Demarcation**. D. Miller içinde, Popper's Selection. Princeton University Press.
- POPPER, K. R. (1975). **Objective Knowledge**. Oxford University Press.
- POPPER, K. R. (1991). **Bilim Felsefesi: Kişisel Bir Bildiri, Bilim Felsefesi**, içinde. Cemal Yıldırım (Çev.). Remzi Kitabevi.
- POPPER, K. R. (1998). **The Open Universe**, Routledge.
- POPPER, K. R. (2004). **Conjectures and Refutations; The Growth of Scientific Knowledge**. Routledge.
- REDMAN, D. (1993). Adam Smith and Isaac Newton, **Scottish Journal of Political Economy**. 40(2).
- ROBINSON, J. (1962). **Economic Philosophy**. Pelican Book.
- RODRIK, D. (2015). **Economics Rules**. Oxford University Press.
- ROMER, D. (2000). **Keynesian Macroeconomics Without the LM Curve**. NBER Working Paper Series (7461).
- ROSSER, J. B. (2008). **Econophysics and Economic Complexity**. <http://cob.jmu.edu/rosserjb>. adresinden alınmıştır
- RUNDE J. (1997), **Keynesian Methodology**. A Second Edition of the General Theory. Harcourt, G.C., Riach, P. A Vol.2, London, Routledge, 222-243.
- SAHAKYAN, V. (2003). **Complexity, Bounded Rationality and Decision Making**.
- SAMUELSON, P. A. (1952). Economic Theory and Mathematics – An Appraisal, **The American Economic Review**, Vol. 42, No. 2, (May, 1952), 56-66.

- SAMUELSON, P.(1998). How Foundations Came to Be”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 36, No. 3.
- SHACKLE G.L.S. (1968), **Uncertainty in Economics and other Reflections**, Cambridge University Press.
- SHOJAI, S. (1989). **Gerard Debreu. Nobel Laureates in Economic Sciences**. Bernard Katz (Der.).
- SIEGFRIED, T. (2006). **A Beautiful Math**. Joseph Henry Press.
- SIMON, H. A. (1991). Bounded Rationality and Organizational Learning. **Organization Science**, 2 (1).
- SIMON, R. A. (1986). **Rationality in Psychology and Economics**. 59 (4).
- SKOUSEN, M. (2001). **The Making of Modern Economics**, M. E. Sharpe.
- SKOUSEN, M. (2007). **The Big Three in Economics**, M. E. Sharpe.
- SMITH, A. (1980). **The Principles Which Lead and Direct Philosophical Enquiries; Illustrated by the History of Astronomy**. Adam Smith Essays on Philosophical Subject. Oxford University Press. (Orijinal Basım Yılı 1795).
- SNOWDON, B., & VANE, H. R. (2005). **Modern Macroeconomics**. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- STANFIELD, R. (1974). Kuhnian Scientific Revolutions and the Keynesian Revolution. **Journal of Economic Issues**, 8 (1), 97-109.
- STERMAN, J. D. (2000). **Business Dynamics**. McGraw Hills.
- STIGLITZ, J. E. (1991). Another Century of Economic Science. **The Economic Journal**, 134-141.
- ŞAHİN, S. (2017). **Sistem Yaklaşımı ve İktisat**. E. Eren, & S. Şahin içinde, Kompleksite ve İktisat. Efil Yayınevi.
- TABB, W. (1999). **Reconstructing Political**. Routledge.
- TOBIN, J. (1981). **Money and finance in the Macro-Economic Process**. Cowles Foundation for Research in Economics.
- TOBIN, J. (2005). **The Invisible Hand in Modern Macroeconomics**. Adam Smith Legacy. Michael Fry (Der.).
- TOGATI, T. D. (2001). Keynes as the Einstein of Economic Theory. **History of Political Economy**, 33(1), 117-138
- VELUPILLAI, K. (2012). Non-Linear Dynamics, Complexity and Randomness: Algorithmic Foundations. S. Z. George içinde, **Nonlinearity, Complexity and Randomness in Economics** (s. 151-172). Wiley-Blackwell.
- VROEY, M., & HOOWER, K. D. (2004). Introduction: Seven Decades of the IS - LM Model. **History of Political Economy**, 36(Annual Supplement), 1-11.
- WALDROP. (1993). **Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos**.
- WARD, B. (1972). **What's Wrong with Economics?** Macmillan.

n \geq 30 vs. n=all: BÜYÜK VERİ, VERİ OBEZİTESİ VE KAYBOLAN NEDENSELLİKLER

Altuğ YALÇINTAŞ

Ankara Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü, altug.yalcintas@politics.ankara.edu.tr

Başvuru Tarihi/Application Date: 15.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

İktisat bilimi, gerçekçi olmayan varsayımlar (ya da varsanımlar) üzerine kurulu olmasından ötürü eleştirilmektedir. Büyük veri analizleri sayesinde, iktisat biliminin bu eleştiriye karşı bir çözüme kavuştuğu düşünülebilir. Ben bu yazıda bu tezin doğru olmadığını savunuyorum. Büyük veri analizleri, $n=all$ olacak şekilde her türlü veriyi aynı anda işleme tabi tutan modellerinde, aslında, değişkenler arasında nedensellik değil, bir tür korelasyonel ilişki aramaktadır. Büyük veri analistleri, en işe yarar sonuçlara ulaşmak için mümkün olan en büyük veriye, tercihen tüm veriye ihtiyaç duyduklarında, bu, analistleri sadece birer veri obezi haline getirmez; aynı zamanda, nedenselliklere kör bir amprisizmin yaygınlaşmasına ve yerleşmesine de neden olur. Büyük veri analistleri, her ne kadar, örneklemeler üzerinden yapılan araştırmaların kısıtlayıcı doğasını aşıyor gibi görünse de, bu süreçte, gerçek nedenlerin peşine düşmeyi bırakmış olurlar. Başka bir ifadeyle, büyük veri analizlerinde “sebepler,” bir anlamda, ortadan kaybolmuştur. Büyük veri analistleri için önemli olan, bir olayın niçin meydana geldiği sorusu değil, hangi olayların meydana geldiği sorusudur.

Anahtar kelimeler: *iktisatta büyük veri, veri obezitesi, korelasyon, nedensellik*

ABSTRACT

Economists have long been criticized based on the fact that the assumptions of the theoretical models in economics are not always realistic. Big data analysis can be an opportunity for economists to fix this problem. I disagree. While big data analysts, to a large extent, need all available data (i.e. $n=all$) for the models to reach useful conclusions, I argue, they are not always interested in explaining causes and causal relations among variables. Instead, big data analysts strive for revealing correlations among events. Big data models that require $n=all$ to produce useful conclusions lead to data obesity in economics where researchers turn into blind empiricists who look for correlations, rather than causations, within massive data sets. As a result of big data analyses, causes and causal effects may soon disappear from the scientific discourse. Big data analyses can cause economics to replace why-questions with what-questions.

Keywords: *big data in economics, data obesity, correlation, causation*

Bilimciler, nedenselliğin korelasyon olmadığını ve X ile Y arasındaki korelasyonel ilişkiyi (ki bu ilişki tesadüfi olabilir) kestirme sonuçlar çıkarılmaması gerektiğini tespit etmek üzere eğitim görmüşlerdir ... Ancak kocaman veri setleriyle karşı karşıya kalındığında, bilime yönelik bu yaklaşım – yani, hipotez haline getir, modelle ve test et [yaklaşımı] – geçersiz hale gelmiş oluyor. Artık daha iyi bir yol var. Petabitler sayesinde artık şunu söyleyebiliyoruz: “Korelasyon kâfi.” Artık modeller peşinde koşmayı bırakmalıyız. Verileri, bu verilerin ne gösterdiğine ilişkin hipotezler oluşturmadan analiz edebiliriz. Rakamları, dünyanın bugüne kadar görebildiği en büyük bilgisayar kümelerine yollayarak, bilimin yapamadığını istatistiksel algoritmaların yapmasını sağlayabiliriz.

Chris Anderson, Wired dergisinin baş-editörü (2001-2012), “The End of Theory” (2008)

1. Giriş

Dijitalleşme ve internet teknolojileri, sadece günlük hayatımızda değil akademik hayatımızda da büyük değişimlere neden oldu. Bu değişikliklerden biri, bilgi üretim süreçlerinde büyük veri hesaplamalarına dayalı teknolojilerin yaygınlaşmasıdır.¹

Büyük veri, hacmi, çeşitliliği ve faydası (ya da değeri) tüketicilerde artan bilgidir. Epostalar, epostalara yapılan ekler (fotoğraflar, metin, ses ve hareketli görüntü kayıtları vs.), *blog*'larda yapılan yorumlar, akıllı telefon uygulamaları (örneğin, birçok Android telefonda bulunan “Konum” özelliği) ve Web 2.0 platformlarında paylaşılan her türlü veri (“tıklamalar” ve *like*'lar gibi) büyük verinin farklı formları ya da büyük verinin birer parçasıdır. Bugün, herhangi bir Pazartesi günü saat 09:30'da Kızılay'daki araç trafiği hakkında bilgiyi “özgürce ve bedava” elde edebiliyoruz.² Aynı zamanda, YouTube üzerinden müzik dinlerken, daha önce hiç duymadığımız ya da kariyerine yeni başlamış bir grup hakkında bilgiyi büyük veri sayesinde elde ediyoruz. Ucuz uçak biletleri ve seyahat paketleri satan siteleri büyük veri sayesinde kullanabiliyoruz. Ekşi Sözlük'teki *entry*'ler ve Twitter'ın sunduğu *trend topic*'ler yardımıyla Türkiye'nin ve dünyanın gündemini takip edebiliyoruz; bunu mümkün hale getiren, büyük veridir.

Bugün büyük veri, yaygın olarak, büyük internet korporasyonlarının sevk ve idaresinde bireysel kullanıcılara sunulmaktadır. Bunu mümkün hale getiren, son birkaç on yıldır süren dijitalleşme sürecinin, büyük veriyi internette faaliyet gösteren korporasyonların ferdi mülkiyetine tabi hale getirmesidir. Örneğin, Google Arama Motoru'nu her kullandığımızda, Google Inc.'nin sağladığı hizmeti “bedava” tüketiyor gibi görünsek de, aslında, bu korporasyona bedelsiz bir hizmet sağlamış oluruz.³ Google için her kullanıcı bir bilgi üreticisidir. Facebook, Twitter, Instagram, YouTube gibi Web 2.0 platformları da, kullanıcılara, kendilerinin ferdi mülkiyetinde olan herhangi bir içerik sağlamazlar. İçerik, kullanıcılar tarafından sağlanır ve bu korporasyonların sahipliğine verilir. Sağlanan içeriğin ortak özelliği, bu platformlarda “bedava” sunulan verilerin (örneğin videoların ya da mesajların) faydasının ve miktarının tüketicilerde artmasıdır. Başka bir ifadeyle, Web 2.0 platformlarının kullanıcıları, terimin en yaygın anlamıyla, birer tüketici değil, aslında, birer üreticidir⁴. Örneğin, dünyada amazon.com ve walmart.com, Türkiye'de ise hepsiburada.com,

¹ Altuğ Yalçıntaş. 2018. *Bırakınız Kopyalasınlar, Bırakınız Paylaşsınlar: Dijitalleşme ve İnternet Çağında Fikri Mülkiyet İlişkileri*. Birinci Edisyon (EPUB). Open Science Framework. <https://osf.io/as8pc/> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

² Cory Doctorow. 2014 [2017]. *Özgür ve Bedava: İnternet Çağında Bilgi*. Çev.: Berkan M. Şimşek. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

³ Orçun Kasap ve Altuğ Yalçıntaş. 2018. “Commodification 2.0: How Spotify Provides Its Services for Free” *Whatever Has Happened to Political Economy?* başlıklı 15th STOREP Annual Conference'ta sunulan bildiri. Genova, 28-30 Haziran.

⁴ “Üketim” ve “üketici” kavramları için bkz.: Georg Ritzer ve Nathan Jurgenson. 2010. “Production, Consumption, Prosumption: The Nature of Capitalism in the Age of the Digital ‘Prosumer’” *Journal of Consumer Culture* 10 (1): 13-36 ve Michael A. Peters ve Ergin Bulut (Der.) 2014. *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim ve Dijital Emek*. Ankara: NotaBene Yayınları.

gittigidiyor.com ve idefix.com.tr gibi perakende devleri, web sitelerindeki satış faaliyetlerinin sonuçlarını kullanarak, tüketicilerin tercihlerine ilişkin veriler üretir. Bu veriyi pazarlama stratejisini belirlemek için kullanan korporasyonlar, kullanıcıların tercihlerine ilişkin veriler üzerinden aşırı kârlarla faaliyetlerini sürdürürler. Elif Şafak'ın kitaplarını arattığınızda, Orhan Pamuk'un kitapları "Size Özel Fırsatlar" ya da "Haftanın İndirimi" başlıkları altında sunulur. Eğer Google Chrome kullanıyorsanız, bu aramaları yaptığınız bilgisayarınızdan Instagram hesabınıza girince, karşınıza bir kitap fuarı reklamı çıkar. Bunun sebebi, Google Chrome'un, yaptığınız aramaları kullanarak tercihlerinize ilişkin bir tahmin yapmasıdır. Benzer şekilde, bedavaya kullandığınızı sandığınız WhatsApp ve Skype türü uygulamalar üzerinden yaptığınız mesajlaşmalar ve konuşmalar neticesinde, Facebook profilinizde ya da Google Ads kullanan bir web sitesinde, tercihlerinize hitap eden reklamlarla karşılaşabilirsiniz. Eğer daha önce hiç ziyaret etmediğiniz bir web sitesi, sitede gezinebilmek için üyelik girişi yapmanızı istiyor ve bunun için Google ya da Facebook hesabınızı kullanabileceğinizi söylüyorsa, dikkat edin: Bu teklifi kabul ettiğiniz anda, o web sitesinin adres defterinizdeki kişilere ve hatta bazı yazışmalarınıza erişim imkânı veriyorsunuzdur. Söz konusu web sitesi bu bilgiyi sizinle ilgili bilgi toplamak için kullanıyordur. Bugün, büyük veri analizlerine dayanan teknolojiler, nesnelere internetinden bulut hesaplamalarına, yapay zekâdan *robotics*'e, güvenlikten finansa, sağlıktan akademiye kadar hemen hemen her alanda kullanılmaktadır.

Yukarıda vermiş olduğum büyük veri tanımı, literatürde yapılan birçok tanıma benzer özellikler taşısa da, ilgili literatürde sunulan bazı tanımların işaret ettiği özellikleri tam olarak kapsamıyor olabilir.⁵ İşin doğrusu şu ki, büyük veri konusundaki literatür sürekli gelişmekte ve tanımlar da bu gelişmeye paralel olarak değişim göstermektedir. Bu çalışmada odaklandığım konu dikkate alındığında, verdiğim tanımın yeterince açıklayıcı olacağı kanaatindeyim çünkü, bu çalışmada, büyük verinin analizinde bilim etiği açısından ortaya çıkan bir sorun üzerine gitmek istiyorum.⁶

Büyük verinin önemli özelliklerinden biri, geleneksel depolama araçlarıyla saklanamayacak kadar büyük olması ve bu verinin analizi için geleneksel istatistik yöntemlerinin ve yaygın olarak kullanılan yazılımların dışında yöntemlerin ve yazılımların kullanılmasının gerekmesidir. Öyle ki, geleneksel istatistik yöntemlerinde anlamlı sonuçlar üretebilmek için bir örneklem ($n \geq 30$ olmak şartıyla, evreni temsil ettiği kabul edilen ve "belli sayıda" sayıda veri) üzerinden analiz yapıyorken, büyük veriyi analiz ederken, bir örneklem üzerinden değil, evrenin tamamı üzerinden ($n = all$) hareket edilir. Örneğin, Twitter üzerinden gönderilen mesajlara ilişkin bir *trend topic* analizi yapılabilmesi için, her gün atılan yüz milyonlarca *twit*'in, analize, aynı anda dahil edilmesi gerekir. Benzer şekilde Google, Yandex ya da buna benzer bir arama motorunun en doğru (daha doğrusu, en işe yarar) sonuçları verebilmesi için, bu platformlardaki algoritmaların, o ana kadar yapılan tüm arama sonuçlarını işleyebilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, büyük veri analizlerinde, eldeki verinin en iyi sonucu üretebilmesi için, verinin bir bölümü değil tamamı analize dahil edilmelidir. Böylece, büyük veri analizleriyle birlikte, örneklem üzerinden çalışmanın taşıdığı handikaplar (seçilen örneklemin,

⁵ Büyük veri tanımları arasında karşılaştırma ve konuyla ilgili genel okumalar için bkz: Viktor Mayer-Schönberger ve Kenneth Cukier. 2013. *Big Data: A Revolution that will Transform How We Live, Work, and Think*. Boston ve New York: Mariner Books. İktisatta büyük veri kullanımı ile ilgili olarak bkz.: Liran Einav ve Jonathan Levin. 2014. "Economics in the Age of Big Data" *Science* 36 DOI: 10.1126/science.1243089; Hal R. Varian. 2014. "Big Data: New Tricks for Econometrics" *Journal of Economic Perspectives* 28 (2): 3-28; John B. Davis ve Wade Hands. 2017. "Symposium on Big Data: An Introduction" *Journal of Economic Methodology* 24 (4): 359-360 (ve derginin bu sayısında yer alan diğer yazılar); Myron P. Gutmann, Emily Klancher Merchant ve Evan Roberts. 2018. "'Big Data' in Economic History" *Journal of Economic History* 78 (1): 268-299.

⁶ Büyük veri konusunda Türkçe'de yapılan akademik dergilerde yayımlanan iktisat makalelerinin sayısı ve kalitesi, geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde, dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. Örneğin bkz.: Ebru Çağlayan Akay. 2018. "Ekonometride Yeni Bir Ufuk: Büyük Veri ve Makine Öğrenmesi" *Social Sciences Research Journal* 7 (2): 41-53; Ergün Uzgören ve İlhan Korkmaz. 2015. "Sosyal Medya Ekonomisinin Mikro İktisadi Temelleri Üzerine Bir İnceleme" *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 2 (1): 63-73; Remzi Altunışık. 2015. "Büyük Veri: Fırsatlar Kaynağı mı Yoksa Yeni Sorunlar Yumağı mı?" *Yıldız Social Science Review* 1 (1): 45-76. Buna paralel olarak, büyük veri analizi sırasında kullanılan yöntemleri konu edinen birçok kitap da yayınlanmıştır. Örneğin bkz.: Ercan Eren ve Serçin Şahin (Der.) 2017. *Kompleksite ve İktisat*. Ankara: Efil Yay.; Ester Ruben vd. (Der.) 2015. *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*. Ankara: İmge Kitabevi.

evrenin tamamını temsil edip etmemesi gibi) ortadan kalkmış olur. Ancak bu durum beraberinde başka bir soruna yol açar: korelasyonel ilişkilerin nedensel ilişkileri ikamesi.

2. Nedensellik ve Korelasyon

Büyük veri, sağladığını düşündüğümüz faydalarına rağmen, bilim etiği açısından kusurlu olduğu çok uzun zamandır bilinen bir kabulü⁷ pekiştirmektedir. Bu hatalı kabul, büyük veriyle uğraşan bilimlerin, nedensellikten ziyade, korelasyonla yetiniyor olmasıdır.⁸ Oysa giriş düzeyindeki istatistik ve ekonometri derslerinde dahi sıkça tekrar edildiği gibi, korelasyon nedensellik demek değildir. Ancak korelasyonun nedensellik olmadığına dair temel ayırım, büyük veri analizinde, önemsiz hale gelmekte ve hatta korelasyon nedenselliği ikame etmektedir.

Olaylar arasındaki korelasyonel ilişkiler, bilim insanları tarafından çok sıkça kullanılır. Korelasyon, toplumu ve doğayı nedensellik bağlamı *dışında* anlamamızı sağlayan birçok imkân sunar. Ancak korelasyonel ilişkisellikleri kullanan bilim insanı için kural, korelasyonel ilişkiyi nedensel bir ilişkiymiş gibi sunmamaktır. Korelasyonu nedensellik olarak kabul etmek bir bilimsel suistimal vakasıdır ve fikir mülkiyet alanındaki yaygın suistimallerden biri de tam olarak budur.

Bir örnekle açıklayayım. Televizyondan haber izlerken, yaz tatiliniz geçirdiğiniz bir beldede orman yangını çıktığı haberine denk geldiniz. Verilen haberde, itfaiyenin yangına en hızlı şekilde müdahale ettiği belirtiliyordu. Daha sonra, bu bölgede daha yaşanmış bir yangın vakası olup olmadığını incelemeye başladınız. Geçmişe dönük olarak, internet üzerinden, yapılan haberlere ilişkin bir araştırma yaptınız. Okuduğunuz haberlerde, itfaiyenin, çıkan yangınlara en hızlı şekilde müdahale ettiğinin belirtildiğini gördünüz. Başka bir ifadeyle, çıkan yangınlar ile itfaiyenin müdahalesi arasında bir ilişki olduğunu gözlemlediniz. Bu gayet doğal çünkü yangınlara müdahale etmek konusunda itfaiye birincil olarak görevli kurumdur. Peki, bu gözleminizden hareketle, itfaiye görevlilerinin yangına sebep olduğu sonucunu çıkarır mısınız? Tabii ki çıkarmazsınız çünkü sebep sonuç ilişkisi içerisinde, itfaiye, olayın gerçekleştiği yere, yangından sonra intikal etmiştir. İtfaiyenin amacı, yangını söndürmektir, yangını başlatmak değil. Yangınlar ile itfaiye arasında bir korelasyon ilişkisi vardır; ancak bu ilişki, yangınların itfaiye tarafından çıkarıldığı sonucuna ulaşmanızı sağlamaz.⁹

Gündelik hayatın içerisinde verdiğimiz bu örneğin, bilim insanları arasında gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Eğer böyle düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz demektir.¹⁰ Bunu da bir örnekle açıklayayım. Ferdi mülkiyete dayalı fikri haklar (*proprietary intellectual property rights*) ile iktisadi kalkınma arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı birçok yazar tarafından defalarca dile getirilmiş olsa bile¹¹, bu iki değişken arasındaki korelasyonel bir ilişkiler resmi kurumlar tarafından hazırlanan yasa, mevzuat ve bilgilendirme metinlerinde, sıkça, nedensellikmiş gibi sunulur. Gerçekten de, Avrupa Komisyonu'nun konuyla ilgili hazırladığı 2011 tarihli *A Single Market for Intellectual Property Rights* adlı dokümanda fikri mülkiyet hukukunun uluslararası ticaretle ilgili önemine ilişkin resmi tespitlere yer vermektedir. Bu dokümanda şunlar dile getiriliyor:¹²

⁷ Örneğin bkz.: Sewall Wright. 1921. "Correlation and Causation" *Journal of Agricultural Research* 20 (7): 557-585.

⁸ Nick Barrowman. 2014. "Correlation, Causation, and Confusion" *The New Atlantis: A Journal of Technology and Society* 43: 22-44; Julian Reiss. 2013. *Philosophy of Economics: A Contemporary Introduction*. London: Routledge, 85-116; Jon Elster. 1989. *Nuts and Bolts for Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 5-6.

⁹ Hatta bu korelasyonel ilişkisellikten, belli bir bölgede sonra eren yangının, o andaki itfaiye müdahalesiyle gerçekleştiği sonucuna dahi ulaşamayız. Bölgedeki yangın, orada yaşayanların ya da o anda orada bulunanların müdahalesi ya da rüzgârın yön değiştirmesi neticesinde sona ermiş olabilir.

¹⁰ Stephen T. Ziliak ve Deirdre N. McCloskey. 2008. *The Cult of Statistical Significance: How the Standard Error Costs Us Jobs, Justice, and Lives*. Chicago: Chicago University Press.

¹¹ Ha-Joon Chang. 2002. *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press.

¹² EC. 2011. "A Single Market for Intellectual Property Rights Boosting Creativity and Innovation to Provide Economic Growth, High Quality Jobs and First Class Products and Services in Europe" *Communication from the Commission to the*

Modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimi büyüme, sürdürülebilir istihdam artışına ve ekonomimizin rekabetçiliğine büyük bir katkı yapacaktır – ki tüm bunlar, AB ekonomisinin iktisadi ve finansal krizden çıkış sürecinin hedeflerini sürdürülebilir hale getirecek AB 2020 gündeminin ve Annual Growth Survey'in başlıca amaçlarıdır. Modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimi büyüme yol açacak en büyük potansiyele sahip e-ticaret ve dijital endüstriler gibi sektörlerin kalkınmasını sağlayacaktır. İnovasyon, Avrupa ekonomisinin zenginleşmesine yol açmakla kalmaz. İnovasyon, gıda güvenliğinin temini, iklim değişikliğinin kontrol altına alınması, demografik değişimlerin yol açtığı sorunlarla baş etmek ve vatandaşların sağlık seviyelerini iyileştirmek gibi, yirmi birinci yüzyılda insanlığın karşı karşıya olduğu büyük zorluklarla baş etmede de zaruridir. İnovasyon, aynı zamanda, kültürel çoğulculuğu teşvik ederek, hayat kalitesinin artırılması konusunda da esaslı bir rol oynar.

“Modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimi”nin “sürdürülebilir istihdam artışına ve ekonomimizin rekabetçiliğine” katkı yapacağı belirtilen yukarıdaki ifadeler, kesin bir şekilde, bilim dışıdır. Şu soruları düşünün: Acaba, sürdürülebilir istihdam artışı ve ekonomimizin rekabetçiliği, modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimine yol açıyor olabilir mi? Bir adım daha ileri gideyim: “modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimi”nin “sürdürülebilir istihdam artışına ve ekonomimizin rekabetçiliğine” *pozitif* katkı yapacağı nereden biliyoruz? Diğer başka değişkenler – örneğin, o ülkede birkaç yıl önce açığa çıkarılan zengin petrol rezervleri – modern ve bütüncül bir fikri mülkiyet hakları rejimini inşa eden bu ekonominin, *bu iki değişken arasındaki ilişkinin negatif olmasına rağmen*, sürdürülebilir istihdam artışını ve rekabetçiliği gerçekleştirmesine neden olmuş olabilir. İşin aslı şu ki, iki ya da daha fazla değişken arasında herhangi bir korelasyon ilişki gözlemlendiğinde, başka faktörlerin etkisini ölçmeden, sadece bir takım istatistiksel ve ekonometrik yöntemlerle, değişkenler arasında aynı zamanda bir nedensellik ilişki olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Bilimsel olmayan bu tür kanaatler üzerinden politika yapmak, bilim kurgunun (*science fiction*) bilim olguyu (*science fact*) ikame etmesinden başka bir sonuca yol açmaz. Günümüzde fikri mülkiyet alanında politika yapanlar, romancılardan ve şairlerden daha gerçek-dışı bir dünyada politika üretmektedirler. Bu koşullar altında, fikri mülkiyet haklarının refah ve kalkınmayla sonuçlanmasını beklemek radikal bir iyimserlikten öte, bir hurafeyi tekrar tekrar üretmek demektir.

Nedensellik (*causation*) ve nedensel açıklamalar (*causal explanations*) bilim felsefesinin temel tartışma konularından biridir.¹³ Gözlemlediğimiz iki olaydan birinin diğerine neden olduğunu nasıl bilebiliriz? Nedensellik objektif bir gerçekliğe sahip midir? Kaç tür nedensellik vardır? Bu ve benzeri sorulara, David Hume'un 1748'de yayımlanan *An Enquiry Concerning Human Understanding* başlığını taşıyan çalışmasından bugüne kadar, çok sayıda düşünür, birçok farklı yanıt vermiştir.¹⁴ Ben nedensellik ile ilgili bu sorulara, birçok kurumsal politik iktisatçı gibi¹⁵, pragmatist

European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels.

¹³ Stathis Psillos. 2002. *Causation and Explanation*. London: Routledge.

¹⁴ David Hume. 1748 [1999]. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Der.: Tom. L. Beauchamp. Oxford: Oxford University Press. Nedensellik kavramının farklı anlamlarını derinlemesine ele alan bir çalışma için bkz.: Ernest Sosa ve Michael Tooley (Der.) *Causation*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁵ Deirdre N. McCloskey. 1994. *Knowledge and Persuasion in Economics*. Cambridge: Cambridge University Press; James R. Wible. 1994. “Charles Sanders Peirce’s Economy of Research” *Journal of Economic Methodology* 1 (1): 135-160; Elias L. Khalil. 2003. “The Context Problematic, Behavioral Economics, and the Transactional View: An Introduction to ‘John Dewey and Economic Theory’” *Journal of Economic Methodology* 10 (2): 107-130; Phil Mirowski. 2004. “The Scientific Dimensions of Social Knowledge and Their Distant Echoes in 20th Century American Philosophy of Science” *Studies in History and Philosophy of Science* 35: 283-326; D. Wade Hands. 2004. “Pragmatism, Knowledge, and Economic Science: Deweyan Pragmatic Philosophy and Contemporary Economic Methodology” içinde: Elias L. Khalil (Der.) *Dewey, Pragmatism, and Economic Methodology*. London: Routledge: 255-270.

bir bakış açısıyla cevaplar arıyorum. Pragmatist nedensellik kavramından şunu anlıyorum¹⁶ Nedensellik objektif, yani yazardan ve okuyucudan bağımsız bir şekilde, kendiliğinden ve niteliği önceden belirlenmiş bir varlığa sahip değildir. Nedensellik gözlemlenebilir veriler ve olaylar ışığında inşa edilebilir; fakat hiçbir olay herhangi bir “doğa yasası” dolayısıyla “sebebe” haline getirilemeyeceği gibi, hiçbir sebep de önceden belirlenmiş bir “doğa yasası” dolayısıyla spesifik bir “sonuç” haline getirilemez. Ayrıca, sadece, gözlemediğimiz iki olay arasında bir ardeşiklik olması, bu iki olaydan öncekini “sebebe” sonrakini de “sonuç” haline getirmez. Eğer gözlemediğimiz iki olay, anlam yaratan bir hikâyenin, yani bir mantık silsilesinin parçası haline getirilmişse, bu iki olaydan biri diğerinin sebebine dönüştürülmüş olur. Böylece, iki olay arasında nedensel bir ilişki, bir hikâye bağlamında kurulur. Başka bir bağlam, aynı olayları sebep ve sonuç ilişkisinden çıkarabilir. Böylece bağlam değişince anlam da değişir. Hiçbir iki olay arasında, her zaman ve her mekânda, varlığını sürdüren bir bağ (*connexion* ya da *constant conjunction of events*) mevcut değildir. Dolayısıyla anlam da, zamana ve mekâna bağımlıdır.

Bu demek değildir ki her türlü hikâyenin içerisinde yer alan her olay arasında bir nedensellik ilişkisi vardır. Mesele, olaylar arasında nedensellik bağları kuran araştırmacının (ya da yazarın), iki ardışık olayı, sebep sonuç ilişkisi içerisinde hikâyeleştirmesidir. Hikâyeleştirmeden kasıt¹⁷, okuyucunun araştırmacıyla mutabakat içerisinde olması ve araştırmacı tarafından yaratılan anlamın üketim faaliyetinin bir parçası haline gelerek pekişmesidir. Bir hikâyede yer alan olaylar arasında, sadece araştırmacının olduğunu düşündüğü nedensellik ilişkisi, söz konusu ilişkiyi nedensel bir ilişki haline getirmez. Nedensellik, araştırmacılar ve okuyucular tarafından toplumsal olarak inşa edilen bir süreçtir. Bir araştırmacı, olaylar arasındaki ilişkiselliği nedensellik olarak sunan kişidir. Bu sunumun gerçek bir nedenselliğe dönüşmesi için okuyucuların araştırmacıyla aynı kanaatte olması, metnin herkes tarafından belli bir mutabakat içerisinde anlam yaratması gerekir. Mutabakat, ancak ve ancak, ikna söz konusuysa kurulabilir. Bu durumda, ikna süreci bilgi üretim sürecinin bir parçasıdır. Hatta iknadan bağımsız nedensellik mümkün değildir.¹⁸ Başka bir ifadeyle, nedensellik araştırmacılarından ve okuyuculardan bağımsız bir gerçekliğe sahip değildir.

Diğer taraftan, bir hikâyenin anlam yaratabilmesi için, araştırmacıların, o hikâyede yer alan olaylar arasında zorunlu olarak bir nedensellik ilişkisi inşa etmesi ve bunu okuyucuya nakletmesi gerekmez. Bir araştırmacı, olaylar arasında, nedensellik dışında ilişkiler de inşa edebilir. Bir hikâye, okuyucular araştırmacı ile mutabik ise, ortada herhangi bir nedensellik ilişkisi olmamasına rağmen, anlam yaratan bir hikâye olmayı sürdürür. Ancak bu hikâye, zorunlu olarak, nedensellik ilişkileri içeren bir hikâye olmaktan çıkar.

Başka bir ifadeyle, anlam ile nedensellik arasında “yasa niteliğini taşıyan” (*lawlike*) bir ilişki yoktur. Anlam ve nedensellik toplumsal olarak – yani araştırmacılar ve okuyucular tarafından – inşa edilen bir ilişkidir. İki olay arasında “yasa niteliğini taşıyan” bir bağdan söz edemememizin sebebi, her münferit olayın, potansiyel olarak, birçok farklı sonuca yol açabilmesidir.

Şu örneği ele alalım: Elimizde bir kavanoz ve bu kavanozun içerisinde biri siyah, biri kırmızı olan iki top bulunuyor olsun. Kavanozdan bir top çekiyoruz. Çektiğimiz top hangi renkteyse, o renkte başka bir topu kavanoza geri koyuyoruz. Yeniden bir çekiliş yapıyoruz. Aynı kuralı tekrar ediyoruz. Diyelim ki, ilk çekilişte kırmızı top çıktı. Bu durumda, çektiğimiz topu geri koyuyoruz ve ilave olarak

¹⁶ John Dewey. 1920 [1950] *Reconstruction in Philosophy*. New York: Mentor Books: “III: The Scientific Factor in Reconstruction of Philosophy”; John Dewey. 1938. *Logic: The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt and Co.: Bölüm 4: “The Logic of Scientific Method,” özellikle “22: Scientific Laws – Causation and Sequences” başlıklı kısım; Bas C. van Fraassen. 1980. *The Scientific Image*. Oxford: Clarendon Press: “5. The Pragmatics of Explanation,” 97-157.

¹⁷ Deirdre N. McCloskey. 1990. “Storytelling in Economics” içinde: Christopher Nash (Der.) *Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*. London: Routledge: 5-22 ve Robert Shiller. 2017. “Economics and the Instinct for Storytelling” *Chicago Booth Review* <http://review.chicagobooth.edu/economics/2017/article/economics-and-human-instinct-storytelling> [Erişim Tarihi: Şubat 2018].

¹⁸ Arjo Klamer. 1987. “As if Economists and Their Subjects were Rational” içinde: John Nelson, Allan Megill ve Deirdre N. McCloskey (Der.) *The Rhetoric of the Human Sciences*. Madison: University of Wisconsin Press: 163-183. Ayrıca bkz.: Deirdre N. McCloskey ve Arjo Klamer. 1995. “One Quarter of GDP is Persuasion” *American Economic Review* 85 (2): 191-195.

kavanoza bir kırmızı top daha ekliyoruz. Şimdi kavanozda iki kırmızı, bir siyah top oldu. Çekilişi tekrar ediyoruz. Diyelim ki yine bir kırmızı top çektik. Çektiğimiz topu geri koyuyoruz ve kavanoza ilave bir kırmızı top daha ekliyoruz. Şimdi üç kırmızı, bir siyah top oldu. Çekilişi sürekli olarak tekrar ettirdiğimizi düşünelim. Sorumuz şu: Acaba aynı renkte bir topun çekilme olasılığı, örneğin, 10 bininci çekimden sonra ne olur?

Eğer bu sorunu çözecek bir bilgisayar algoritmasına sahip olsaydık, görecektik ki, sonuç, bu oyunu her oynayışımızda farklı olacaktır.¹⁹ Yani oyundan (ya da bağlamdan) bağımsız bir sonuç mevcut değildir. Tek bir olayı arka arkaya yapıyor olsak da (top çekmek), aynı “sebepler” (top çekmek) farklı “sonuçlar” a yol açacaktır (farklı renkte bir top çekmek). Başka bir ifadeyle, bu örnek bize şunu gösteriyor: Yukarıdaki soruyu cevaplayan “yasa niteliğinde” (somut gerçeklerden bağımsız) bir nedensellik yoktur. Bu örnekte olduğu gibi, olaylar birbirlerine *contingent* bir şekilde bağlı olabilirler.²⁰ Bu durumda, olayların yer aldığı süreçler, doğrusal bir mantık ile çalışmazlar; sonuçlar, daha ziyade, doğrusal olmayan bir şekilde ortaya çıkar. Oyun, her yeni başlangıçta yeni bir sonuç üretir; oysa “sebepler” (daha doğrusu müstakil her çekiliş) birbirinin ayıdır. “10 bininci çekilişte aynı renkte bir topun çekilme olasılığı nedir?” sorusunun cevabı, oyun oynanmaya başlamadan önce mevcut değildir. Sonuç, oyuna bağlıdır. Oyunun her yeni başlangıcı ise yeni bir sonuç doğuracaktır.²¹

Yukarıda bir hikâyenin anlam yaratabilmesi için, araştırmacıların, o hikâyede yer alan olaylar arasında zorunlu olarak bir nedensellik ilişkisi inşa etmesi ve bunu okuyucuya nakletmesi gerekmediğini ileri sürmüştüm. Bu doğru ancak nedensellik, epistemik bir koşul olarak²², bilimsel bilgiyi bilimsel-olmayan bilgidan keskin sınırlarla ayırır. Eğer bir dizi olayı bilimsel bir açıdan ele alma gayesindeyse, olaylar arasında nedensel bir ilişki kuruyor olmalıyız. Aksi takdirde, söz konusu hikâye, bilgi içeriğine sahip olmaya devam eder ancak bilimsel olmayan bir hikâyeye dönüşür. “Bilimsel olmayan hikâyeler değersizdir” demiyorum. Bir bilimci, nedensellik ilişkisi içermeyen hikâyeleri, kişisel kanaatini pekiştirmek için kullanabilir. Nedensellik ilişkisi içermeyen bir hikâye, zorunlu olarak, kimseyi bir bilim istismarcısı haline getirmez. Örneğin, bir siyasal bilimci için, Franz Kafka’nın *Şato* adlı romanı, bürokrasinin insan hayatında yol açtığı dejenere etkileri anlatmak için faydalı bir *metafor*dur. Benzer şekilde, George Orwell’in *1984* romanı da, internet teknolojileri dolayısıyla her an izleniyor oluşumuzun sonuçlarını, etkili bir *metafor* bağlamı içerisinde anlatır. *Şato* ve *1984* romanlarını kullanan bir bilim insanı, bilimsel olmayan bir yöntem kullanmış değildir. Bu metinler, gerçek olaylar arasındaki nedensellik ilişkisini anlamamıza yarayan edebi ya da mecazi (metaforlara dayalı) araçlardır.

Sorunumuz, bu edebi araçların kendisinin bilimsel olgu olarak sunulmasıdır. Bürokrasi, ne şato inşa eder ne de kimseyi bu tür bir yapı içerisine hapis etme gayesinde. Her ne kadar internet teknolojileri bizi her an izliyor olsa da, bunun sebebi “görünmeyen bir el”in ya da “büyük birader”in

¹⁹ *The Success Equation* adlı kitabın web sayfasında, bu oyunu, 5 farklı renkte ve istenilen sayıda topla (örneğin, 5 siyah, 4 kırmızı, 3 yeşil, 2 mavi ve 1 sarı topla) tekrar tekrar oynayabilirsiniz. Sonuçlar, aynı zamanda, bir grafik yardımıyla da görselleştirilmiştir. Bkz.: <http://success-equation.com/urn.html> [Erişim tarihi: Şubat 2018].

²⁰ Türkçe’de “olumsallık,” yaygın olarak, *contingency* kelimesinin karşılığı olarak kullanılıyor. Olumsuzluktan kasıt şudur: başka-türlü-de-olabileceken-olmuş-olduğu-gibi-olan-şey. Doğal olarak, Türkçe’de böyle bir kullanım yok. Ben de “olumsallık” kelimesi yerine bu kullanımı önermeyeceğim. Ancak sadece şunu belirteyim: *Contingent* olaylar, birbirine zorunluluk ilişkisiyle bağlı olmayan münferit olaylardır. *Contingency*, nedensellik ilişkisini dışlamaz. Ancak determinizmin katı formlarını kesin olarak dışlar. *Contingency*’nin toplumsal bilimlerdeki önemi ve anlamına ilişkin olarak bkz.: Richard Rorty. 1989. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press: 3-69; Judith Butler, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek (Der.) 2000. *Contingency, Hegemony, and Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. Londra: Verso.

²¹ *Polya-urn process* adı verilen bu örnekle ilgili ayrıntılı bir nedensellik analizi için bkz.: W. Brian Arthur, Yu M. Ermoliev ve Yu M. Kaniovski. 1987. “Non-linear Urn Processes: Aysmptotic Behavior and Application” *International Institute for Applied Systems Analysis Working Paper WP 87-85*.

²² Pragmatist bilim felsefesini iktisada ilk defa uygulayan Thorstein Veblen, neoklasik iktisadi ve Alman tarihçi okulunu, nedensellik konusunda yetersiz olması nedeniyle eleştirir ve bilim-dışı kabul eder. Veblen’e göre, iktisadın bir bilim olabilmesi için iktisadi modellerin, gözlemlenebilir olaylar arasında birikimli nedensellik ilişkileri inşa edebilmesi gerekir. Örneğin bkz.: Thorstein Veblen. 1898. “Why is Economics not an Evolutionary Social Science?” *Quarterly Journal of Economics* 12 (3): 373-397.

hayatımızı kontrol ediyor olması değildir. Ancak her durumda, metaforlar, gerçeği anlamımızı sağlar. Metaforlara ilgili oluşumuz, nedenselliği dışarıda bıraktığımız anlamına gelmez. Benzer şekilde, nedensel ilişkilerle ilgili oluşumuz da, metaforlardan faydalanmamıza engel değildir.

Nedensellik, olaylar arasında kurabileceğimiz ilişkiselliklerden sadece biridir. Bilimsel olabilmek için, olaylar arasında nedensel ilişkiler kurarız. Ancak kendimizi bilimle sınırlamak zorunda olmadığımız gibi, dünyayı bilimsel açıdan incelemek için, sadece nedensellik barındıran hikâyeler kurmak zorunda da değiliz. Örneğin, nedensellik ilişkileri içermeyen hikâyeleri de, bilimsel amaçlarımız için kullanabiliriz. Buradaki kısıtımız, şüphesiz, nedensellik içermeyen hikâyelerin, olayların nedensel (bilimsel) açıklanması sürecinde, araştırmacıya ve okuyucuya fayda sağlıyor oluşudur. Ancak nedensel olmayan bir ilişkiselliği, nedensel bir ilişkiymiş gibi sunarsak, işte bu bir bilimsel suistimal vakası haline gelir.

3. Sebeplerin Kaybolmasının Sonucu

Büyük veri analizleri, özellikle iktisatta kullanılan modellere yöneltilen bir eleştirinin geçersiz hale getirilmesini sağlıyor gibi görünebilir. Gerçekten de, iktisatta modeller, çoğunlukla, *ceteris paribus* koşulları altında, içinde bulunduğumuz dünyada etki yaratan olan birçok faktörü dışarda bırakarak, seçilen az sayıda değişken arasındaki nedensellikleri açıklamayı amaçlar. Thomas Robert Malthus'tan bugüne kadar, birçok iktisadi model, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi, bu ilişkiye etki eden birçok başka faktörden soyutlayarak ele almıştır. Öyle ki, soyutlama ya da izolasyon adı verilen bu yöntem, sadece iktisadın değil, bütün bilimlerin en temel yöntemi olarak kabul edilir.²³ Örneğin, Malthus'un nüfus kuramı, gıda stokunun aritmetik olarak, nüfusun ise geometrik olarak artacağından hareketle, *ceteris paribus*, iktisadi krizlerin kapitalizme içkin olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁴ Benzer şekilde, mikro iktisat ders kitaplarında, yaygın olarak, bir mala yönelik talep miktarının, *ceteris paribus*, o malın fiyatıyla ters orantılı olduğu kabul edilir. Bugünse, yükselen faiz hadlerinin, *ceteris paribus*, tasarrufları arttıracığı kabulü üzerinden makro iktisadi politikalar yapılmaktadır.

Büyük ekseriyetle $n=all$ kabul eden büyük veri analizleriyle birlikte, gerçek dünyadaki her faktörü analizimize dahil etmek imkânı elde etmiş olabiliriz. Hatta bu imkânla, aynı zamanda, iktisadın (ve genel olarak bilimlerin) yöntemine yöneltilen gerçekçi olmayan varsayımlar eleştirisini de boşa çıkarmış olabiliriz.²⁵ Bu şekilde, örneğin istatistikte örneklemin en az 30 gözlemde oluşuyor olması gerektiği yönündeki genel kabul, artık, değersiz hale gelmiş olur çünkü büyük veri analistleri zaten örneklemeyle çalışmayı, ilkesel olarak, reddetmektedir.

Ancak, büyük veri sayesinde, gerçekçi olmayan varsayımlar (ya da varsanımlar) üzerine kurulu iktisat biliminin, kendisine yöneltilen en büyük eleştiriye karşı bir çözüme kavuştuğu tezi doğru bir tez değildir. Bunun nedeni, büyük veri analizlerinin $n=all$ olacak şekilde her türlü veriyi aynı anda işleme tabi tutan modellerinde, aslında, değişkenler arasında nedenselliklerden ziyade korelasyonel ilişkileri arıyor olmasıdır. Büyük veri analistleri, en işe yarar sonuçlara ulaşmak için tüm veriye ihtiyaç duyduklarında, bu, analistleri sadece birer *veri obezi* haline getirmez; aynı zamanda, nedenselliklere kör bir amprisizmin yaygınlaşmasına ve yerleşmesine de neden olur. Büyük veri analistleri, her ne kadar, örneklemeler üzerinden yapılan araştırmaların kısıtlayıcı doğasını aşılıyor gibi görünse de, bu süreçte, gerçek nedenlerin peşine düşmeyi bırakmışlardır. Başka bir ifadeyle, büyük veri analizlerinde “sebepler,” bir anlamda, ortadan kaybolmuştur. Büyük veri analistleri için önemli olan, bir olayın *niçin* meydana geldiği sorusu değil, *hangi* olayların meydana geldiği sorusudur.

²³ Uskali Mäki. 1992. “On the Method of Isolation in Economics” içinde C. Dilworth (Der.) *Idealization IV: Structuralism, Intelligibility in Science*. Amsterdam ve Atlanta, GA: Rodopi, 317-351; Tony Lawson. 1997. *Economics and Reality*. London: Routledge, 227-237.

²⁴ Thomas Robert Malthus. 1798 [1976]. *An Essay on the Principle of Population*. Harmondsworth: Penguin Book, 73-80.

²⁵ Alan Musgrave. 1981. “‘Unreal Assumptions’ in Economic Theory: The F-Twist Untwisted” *Kyklos* 34 (3): 377-387.

Yukarıda da belirttiğim gibi, korelasyonun nedensellik anlamına gelmediği gerçeği ekonometriciler ve istatistikçiler tarafından büyük veri ortaya çıkmadığında da biliniyordu. Ekonometri disiplini ortaya çıktığından bu yana, korelasyonun nedensellik olarak kabul edilmesinin bilim dışı bir tutum olduğu, hatta bir tür bilimsel suistimal olarak kabul edilmesi gerekliliği dile getirilmektedir. Ancak büyük veri analizlerinde kullanılan modeller, maalesef, bu hususun göz ardı edilmesine ve bu kadim hatanın düzeltilmeden bilim pratikleri içerisinde yeniden yer bulmasına ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Büyük veri analizinin, korelasyonun nedenselliği ikame etmesi bağlamında, yol açtığı ahlaki dejenerasyonu bir örnekle açıklayayım. Bibliyometri adı verilen çalışma alanı, akademisyenlerin yayımladığı makaleler ve kitaplara ilişkin verileri, ekonometrik ve diğer istatistiksel yöntemleri kullanarak analiz etmeyi ve, bu yolla, ilgili literatürlere ilişkin niceliksel sonuçlara ulaşmayı amaçlar.²⁶ Bibliyometri, özellikle araştırma bütçelerinin akademisyenlere ve araştırma guruplarına tahsisi konusunda bazı “kullanışlı” sonuçlar üretir. Örneğin, bibliyometrik analiz yaparak, bir araştırmacının yayımladığı makalelerin kaç defa atıf aldığı, bu makalelerin yayımlandığı dergilerin literatürde ne kadar etkiye sahip olduğu ve bağlı bulunduğu araştırma kurumunun diğer araştırma kurumlarına göre ne mertebede olduğu ortaya konulabilir. Bu yöntemler, Türkiye’de de, birçok kurum ve araştırmacı tarafından kullanılmakta, ulusal fonların tahsisi ve hatta bilim politikaları bibliyometri alanındaki çalışmalar neticesinde belirlenmektedir.²⁷

Günümüzde bibliyometrik araştırmaların bir bölümü, büyük veri analizine dayanır.²⁸ Bu analizlerde, örneğin, Clarivate’e ait *Web of Science* ile Elsevier’e ait *Scopus* gibi endekslerde taranan yayınlardan elde edilen veriler çözümlenir. Bu çözümlenmeler sayesinde, hangi araştırmacının hangi çalışmaları yaptığı, bu çalışmaların hangi dergiler tarafından yayımlandığı ve bu yazarın toplamda ne kadar atıf aldığı hesaplanır. Dahası, örneğin, Ankara Üniversitesi Senatosu’nda kabul edilen ve YÖK tarafından 31 Mayıs 2018 tarihinde onaylanan “Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeliği Kadrolarına Atama ve Yükseltme Asgari Koşulları,” *Web of Science* tarafından endekslenen dergilerde yayımlanan makaleleri, diğer endekslerce taranan dergilerde yayımlanan makalelere göre daha yüksek puanlamaktadır.²⁹

Her ne kadar, bibliyometri, bilim politikası alanında “bilim idarecileri”ne birçok imkân sunuyor gibi görünse de, bu alanda yapılan çalışmaların tamamının, araştırma süreçlerini iyileştirmenin bir aracı olarak görülmesi büyük hatalara yol açabilir. Bu hataların en büyüğü, bir kurumun ya da bir ülkenin akademik verimliliğini, bu kurumdaki ve ülkedeki toplam yayın sayısı ve yayınlanan makalelerin etki değerleriyle ölçmektir. Bu niceliksel analiz, politika yapımcıların ve yürütücülerin işlerini kolaylaştırıyor gibi görünse de, bir kurumun akademik ortamının nasıl işlediğini, sorunlarının ne olduğunu (ve bu sorunların neden var olduğunu) ve bu sorunların nasıl çözülebileceğini bize göstermez. Bibliyometrik analizde, bilim dalları arasındaki farklar yokmuş varsayılır. (Örneğin, kanser araştırmaları yapan bir merkez ile Latin dili konusunda araştırma yapan

²⁶ E. Wyndham Hulme. 1923. *Statistical Bibliography in Relation to the Growth of Modern Civilization*. London: : Butler and Tanner Grafton & Co; Alan Pritchard. 1969. “Statistical Bibliography or Bibliometrics?” *Journal of Documentation* 25 (4): 348-349; Nicola de Bellis. 2009. *Bibliometrics and Citation Analysis: From the Science Citation Index to Cybermetrics*. Lanham, Maryland: Scarecrow Press.

²⁷ TÜBİTAK’a bağlı ULAKBİM bünyesinde kurulan ve yürütülen Dergi Parkı ve TR Dizin, kişisel kanaatime göre, bibliyometri alanında ülkemizde yapılan en başarılı çalışmalar arasında yer almaktadır. Ayrıca bkz.: *Türkçe Atıflar İçin İçerik Tabanlı Atıf Analizi Modeli Tasarımı*. Program Yürütücüsü: Umut Al. Araştırmacı: Umut Sezen. Bursiyerler: Kardelen Aktaş, Ayşe Esra Özkan Çelik, Gülelda Doğan, Elçin Keleş, İpek Şencan ve Zehra Taşkın. 1001 Kodlu TÜBİTAK Projesi No: 115K440. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~umutal/publications/SOBAG-115K440.pdf> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

²⁸ Örneğin bkz.: Christopher A. Harle, Joshua R. Vest ve Nir Menachemi. 2016. “Using Bibliometric Big Data to Analyze Faculty Research Productivity in Health Policy and Management” *Journal of Health Administration Education* 33 (2): 285-293; Henk F. Moed, Marc Luwel ve Cinzia Daraio. 2014. “Scientometrics as Big Data Science: On Integration of Data Sources and the Problem of Different Types of Classification Systems” OECD Work, 25 Mart <http://www.oecd.org/sti/inno/4.2.%20Henk%20Moed.pdf> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

²⁹ “Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeliği Kadrolarına Atama ve Yükseltme Asgari Koşulları” <http://personeldb.ankara.edu.tr/files/2018/10/01.09.2018-Tarihinden-Gecerli-Olan-Oğretim-Üyeliği-Kadrolarına-Atama-ve-Yükseltme-İlkeleri.pdf> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

bir merkezde üretilen bilginin birbirine denk olduğu varsayılır. Bu merkezlerin hangi fonlar tarafından desteklendiği, kaç araştırmacı barındırdığı ve yayın süreçlerinin nasıl işlediği ele alınmaz.) Bibliyometrik analiz, bir ülkenin akademik açıdan *niçin* geri kaldığını açıklamaz. Ve son olarak, bibliyometrik analiz, bir ülkenin akademik açıdan *nasıl* kalkınabileceğinin formülünü bize sunmaz. Başka bir ifadeyle, büyük veri analizlerine dayalı bibliyometrik modeller, büyük ekseriyetle, bilimin işleyişine ilişkin hiçbir nedensel ilişkiyi açığa çıkarmaz. Bibliyometri çalışmalarında, ele alınan veriler arasındaki korelasyonel ilişkiler üzerinden, sadece, niceliksel bir takım sonuçlara ulaşılır.

Örneğin, *Times Higher Education*, THE Rankings olarak da bilinen listelerde, bibliyometrik bazı modeller yardımıyla, dünya üniversitelerini her yıl düzenli olarak bir sıralamaya sokar. Bunun sonucunda, en iyi araştırma üniversitelerinin hangileri olduğuna ilişkin bazı tespitlerde bulunur. THE Rankings, bugün, en büyük araştırma fonlarının idaresinde, temel bir indikatör olarak kabul edilir. Öyle ki, üniversite yöneticileri ve ulusal bilim politikası yapımcıları, kurumlarının ve ülkelerinin THE Rankings'teki skorlarına göre, bir takım teşvikler verir ya da teşvik niteliğini haiz politikaları devreye sokar. Ancak THE Rankings, hiçbir niteliksel analize yer vermez. Sadece, yayın sayıları, akademisyen sayıları, öğrenci sayıları ve bunun gibi bir takım niceliksel veri yardımıyla bazı sonuçlara ulaşır.

İşte bu durumun yarattığı sonuç, bu yazının açılış alıntısında *Wired* dergisinin editörü Chris Anderson'un kaleme aldığı yazından yapılan alıntıda da belirtildiği ve birçoklarınınca paylaşıldığı gibi, bilimin sona ermesi, bilimsel yöntemin ilga edilmesi ve bilim etiğinin suistimale uğramasıdır. Bu yazıda, Anderson, şunları da dile getiriyor:

Taksonomiye, ontolojiye, psikolojiye unuttun. Kim bilir bu insanlar nelerle uğraşıp duruyorlar! Mesele şu: etrafımızda olup bitenin izini sürebilir, bunları daha önce kimsenin tanık olmadığı güvenilirlikle ölçebiliriz. Yeterli miktarda veriyle, sayılar her şeyi anlatır.

4. Sonuç: Nedenselliğin Olmadığı Bir Dünya Mümkün mü?

Büyük veri hesaplamalarına dayalı teknolojiler, günlük yaşantımızda ve bilimsel faaliyetlerimizde birçok riski beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada bu risklerden ikisine değindim.

1. Büyük veri, ekseriyetle, kâr amacıyla faaliyette olan ve tekel avantajlarını sonuna kadar kullanan büyük internet korporasyonları tarafından sevk ve idare edilmektedir. Büyük verinin sunduğu fırsatlar, büyük korporasyonların kâra dayalı iş modelleri neticesinde, yeni bir tür piyasa sistemini dayatmaktadır. Bu dayatmanın taşıdığı risk, sadece, aşırı kârlarla çalışan büyük veri şirketlerinin yaygınlık kazanması değil, müştereken üretilen verilerin, iştirakçilerin erişimine kapalı olmasıdır. Başka bir ifadeyle, büyük veri, sanılanın aksine, herkesin veri zengini olmasına değil, sadece bazı korporasyonların (Google, Twitter, Facebook, WhatsApp ve Instagram gibi) veri obezi haline gelmesine ve bu korporasyonların fikri mülkiyetini elinde tuttuğu bu veriyi kamu yani iştirakçileri aleyhine kullanmasına yol açar.

2. Büyük veri analizlerinin yol açtığı daha büyük ve asıl tahribat, bilim etiği açısından yol açtığı tahribattır. Buna göre, büyük veri analistleri, gözlemledikleri olayların nedenleri üzerine değil, olaylar arasındaki korelasyonel ilişkiler üzerinden bir takım sonuçlara ulaşmaktadır. Korelasyonel ilişkiselliklerin nedensellikleri ikame etmesi, insanlığın anlama ve açıklama çabalarına ket vurucu niteliktedir. Öyle ki, dijitalleşme ve internet çağında doğan, yetişen ve olgunlaşan fertler, olaylar arasındaki nedensellikleri açığa çıkarmak konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesinin yolu *n=all* yerine *n≥30*'a geri dönülmesi değildir. En nihayetinde, bazı büyük veri analizleri, geniş veri setleri ile analiz yapıyorken dahi, eldeki tüm veriler yerine bir örneklem üzerinden analiz yapmaya devam etmektedir. Ancak bu analizler de, gözlemler arasında nedensel bağlar kurmaktan imtina etmekte, bunun yerine, korelasyonel ilişkilere odaklanmaktadır.

Birçok büyük veri analisti gibi, ben de, hâlâ, büyük verinin herkese aynı anda fayda sağlayacak birçok teknolojiye kapı araladığı kanaatini taşıyorum. Örneğin, yukarıda da değindiğim Dergi Parkı ve TR Dizin gibi projelerin, bu projelerden elde edilen sonuçlar metalaşmış bilimsel bilgi

üretim süreçlerine konu edilmedikçe³⁰, çok büyük faydalar sağlayacağına emimin. Diğer taraftan, yukarıda saydığım risklere ilave olarak, teyit edilmeyen bilginin kolayca yaygın ve yerleşik hale gelmesi, kişisel verilerin gizliliği ilgili riskler ve başta Trump ile Brexit'in siyasal yaşantımıza girmiş olmasını göz önüne aldığımızda³¹, büyük veri analizleri nedeniyle gerçekleşen (*ex post*) maliyetlerin, en azından şu ana kadar, büyük veri analizlerinden elde etmeyi umduğumuz (*ex ante*) faydadan çok daha büyük olduğu sonucuna ulaşıyorum. Kendi kendisini besleyen ve sürekli olarak negatif fayda doğuran bu süreci durdurmanın ve tersine çevirmenin yöntemlerinden biri, büyük veri analizlerinin yol açtığı ahlâki körlüğü ortadan kaldırmak olabilir. Bilim etiğine ilişkin olarak büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olan bu körlük, ancak ve ancak, korelasyonlarla yetinmemek, nedenleri ortaya çıkarmaya gayret etmek yoluyla ortadan kaldırılabilir. Nedensel analizi geri kazanmak, büyük veri teknolojilerinin potansiyel faydasını arttıracaktır.

Kaynaklar

AKAY, Ebru Çağlayan. 2018. “Ekonometride Yeni Bir Ufuk: Büyük Veri ve Makine Öğrenmesi” **Social Sciences Research Journal** 7 (2): 41-53.

ALTUNIŞIK, Remzi. 2015. “Büyük Veri: Fırsatlar Kaynağı mı Yoksa Yeni Sorunlar Yumağı mı?” **Yıldız Social Science Review** 1 (1): 45-76.

ANDERSON, Chris. 2008. “The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete” **Wired**. 23 Mayıs.

ARTHUR, W. Brian, Yu M. ERMOLIEV ve Yu M. KANIÖVSKİ. 1987. “Non-linear Urn Processes: Aysmptotic Behavior and Application” **International Institute for Applied Systems Analysis Working Paper** WP 87-85.

BARROWMAN, Nick. 2014. “Correlation, Causation, and Confusion” **The New Atlantis: A Journal of Technology and Society** 43: 22-44.

BELLİS, Nicola de. 2009. **Bibliometrics and Citation Analysis: From the Science Citation Index to Cybermetrics**. Lanham, Maryland: Scarecrow Press.

BUTLER, Judith, Ernesto LACLAU ve Slavoj ŽIŽEK (Der.) 2000. **Contingency, Hegemony, and Universality: Contemporary Dialogues on the Left**. Londra: Verso.

CADWALLADR, Carole. 2017. “Revealed: How US Billionaire Helped to Back Brexit” **The Guardian**. 26 Şubat.

CADWALLADR, Carole. 2017. “Robert Mercer: The Big Data Billionaire Waging War on Mainstream Media” **The Guardian**. 26 Şubat.

³⁰ Bibliyometri ve diğer niceliksel tekniklerin, bilimsel bilgi süreçlerinin metalaşması ve dejenerasyonuna nasıl yol açtığını anlatan en iyi yazar, şüphesiz, Phil Mirowski'dir. Örneğin bkz.: Philip Mirowski. 2011. *Science-Mart: Privatizing American Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Ayrıca bkz.: Stephan, Paula. 2015. *How Economics Shapes Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

³¹ Katie Morley. 2017. “Equifax Hack: 44 Million Britons' Personal Details Feared Stolen in Major US Data Breach” *The Telegraph*. 8 Eylül; Carole Cadwalladr. 2017. “Robert Mercer: The Big Data Billionaire Waging War on Mainstream Media” *The Guardian*. 26 Şubat; Carole Cadwalladr. 2017. “Revealed: How US Billionaire Helped to Back Brexit” *The Guardian*. 26 Şubat; Carole Cadwalladr. 2017. “The Great British Brexit Robbery: How Our Democracy was Hijacked” *The Guardian*. 7 Mayıs; Matthew Rosenberg, Nicholas Confessore ve Carole Cadwalladr. 2018. “How Trump Consultants Exploited the Facebook Data” *The New York Times*. 17 Mart.

CADWALLADR, Carole. 2017. “The Great British Brexit Robbery: How Our Democracy was Hijacked” **The Guardian**. 7 Mayıs.

CHANG, Ha-Joon. 2002. **Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective**. London: Anthem Press.

DAVİS, John B. ve Wade HANDS. 2017. “Symposium on Big Data: An Introduction” **Journal of Economic Methodology** 24 (4): 359-360.

DEWEY, John. 1920 [1950] **Reconstruction in Philosophy**. New York: Mentor Books

DEWEY, John. 1938. **Logic: The Theory of Inquiry**. New York: Henry Holt and Co.

DOCTOROW, Cory. 2014 [2017]. **Özgür ve Bedava: İnternet Çağında Bilgi**. Çev.: Berkan M. Şimşek. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

EC. 2011. “A Single Market for Intellectual Property Rights Boosting Creativity and Innovation to Provide Economic Growth, High Quality Jobs and First Class Products and Services in Europe” **Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions**. Brussels.

EİNAV, Liran ve Jonathan LEVİN. 2014. “Economics in the Age of Big Data” **Science** 36 DOI: 10.1126/science.1243089.

ELSTER, Jon. 1989. **Nuts and Bolts for Social Sciences**. Cambridge: Cambridge University Press.

EREN, Ercan ve Serçin ŞAHİN (Der.) 2017. **Kompleksite ve İktisat**. Ankara: Efil Yay.

FRAASEN, Bas C. van. 1980. **The Scientific Image**. Oxford: Clarendon Press.

GUTMANN, Myron P., Emily Klancher MERCHANT ve Evan ROBERTS. 2018. “ ‘Big Data’ in Economic History” **Journal of Economic History** 78 (1): 268-299

HANDS, D. Wade. 2004. “Pragmatism, Knowledge, and Economic Science: Deweyan Pragmatic Philosophy and Contemporary Economic Methodology” içinde: Elias L. Khalil (Der.) **Dewey, Pragmatism, and Economic Methodology**. London: Routledge: 255-270.

HARLE, Christopher A., Joshua R. VEST ve Nir MENACHEMI. 2016. “Using Bibliometric Big Data to Analyze Faculty Research Productivity in Health Policy and Management” **Journal of Health Administration Education** 33 (2): 285-293.

HULME, E. Wyndham. 1923. **Statistical Bibliography in Relation to the Growth of Modern Civilization**. London: Butler and Tanner Grafton & Co.

HUME, David. 1748 [1999]. **An Enquiry Concerning Human Understanding**. Der.: Tom. L. Beauchamp. Oxford: Oxford University Press.

KASAP, Orçun ve Altuğ YALÇINTAŞ. 2018. “Commodification 2.0: How Spotify Provides Its Services for Free” **Whatever Has Happened to Political Economy?** başlıklı 15th STOREP Annual Conference’ta sunulan bildiri. Genova, 28-30 Haziran.

KHALİL, Elias L. 2003. “The Context Problematic, Behavioral Economics, and the Transactional View: An Introduction to ‘John Dewey and Economic Theory’” **Journal of Economic Methodology** 10 (2): 107-130.

KLAMER, Arjo. 1987. “As if Economists and Their Subjects were Rational” içinde: John Nelson, Allan Megill ve Deirdre N. McCloskey (Der.) **The Rhetoric of the Human Sciences**. Madison: University of Wisconsin Press: 163-183.

LAWSON, Tony. 1997. **Economics and Reality**. London: Routledge.

MALTHUS, Thomas Robert. 1798 [1976]. **An Essay on the Principle of Population**. Harmondsworth: Penguin Book, 73-80.

MAYER-SCHÖNBERGER, Viktor ve Kenneth CUKİER. 2013. **Big Data: A Revolution that will Transform How We Live, Work, and Think**. Boston ve New York: Mariner Books.

McCLOSKEY, D. N. 1985. **The Rhetoric of Economics**. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

McCLOSKEY, D. N.. 1990. “Storytelling in Economics” içinde: Christopher Nash (Der.) **Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature**. London: Routledge: 5-22.

McCLOSKEY, D. N. 1994. **Knowledge and Persuasion in Economics**. Cambridge: Cambridge University Press.

McCLOSKEY, D. N.. ve Arjo KLAMER. 1995. “One Quarter of GDP is Persuasion” **American Economic Review** 85 (2): 191-195.

MİROWSKI, Phil. 2004. “The Scientific Dimensions of Social Knowledge and Their Distant Echoes in 20th Century American Philosophy of Science” **Studies in History and Philosophy of Science** 35: 283-326.

MIROWSKI, Philip. 2011. **Science-Mart: Privatizing American Science**. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MÄKI, Uskali. 1992. “On the Method of Isolation in Economics” içinde C. Dilworth (Der.) **Idealization IV: Structuralism, Intelligibility in Science**. Amsterdam ve Atlanta, GA: Rodopi, 317-351.

MOED, Henk F., Marc LUWEL ve Cinzia DARAIIO. 2014. “Scientometrics as Big Data Science: On Integration of Data Sources and the Problem of Different Types of Classification Systems” OECD Work, 25 Mart <http://www.oecd.org/sti/inno/4.2.%20Henk%20Moed.pdf> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

MORLEY, Katie. 2017. “Equifax Hack: 44 Million Britons’ Personal Details Feared Stolen in Major US Data Breach” **The Telegraph**. 8 Eylül.

PETERS, Michael A. ve Ergin BULUT (Der.) 2014. **Bilişsel Kapitalizm! Eğitim ve Dijital Emek**. Ankara: NotaBene Yayınları.

PRITCHARD, Alan. 1969. "Statistical Bibliography or Bibliometrics?" **Journal of Documentation** 25 (4): 348-349.

PSILLOS, Stathis. 2002. **Causation and Explanation**. London: Routledge.

RITZER, Georg ve Nathan Jurgenson. 2010. "Production, Consumption, Prosumption: The Nature of Capitalism in the Age of the Digital 'Prosumer'" **Journal of Consumer Culture** 10 (1): 13-36.

REISS, Julian. 2013. **Philosophy of Economics: A Contemporary Introduction**. London: Routledge.

RORTY, Richard. 1989. **Contingency, Irony, and Solidarity**. Cambridge: Cambridge University Press.

ROSENBERG, Matthew, Nicholas CONFESSORE ve Carole CADWALLADR. 2018. "How Trump Consultants Exploited the Facebook Data" **The New York Times**. 17 Mart.

RUBEN, Ester, Özge GÖKDEMİR, Devrim DUMLUUDAĞ ve Levent NEYSE (Der.) 2015. **İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar**. Ankara: İmge Kitabevi.

SHILLER, Robert. 2017. "Economics and the Instinct for Storytelling" Chicago Booth Review <http://review.chicagobooth.edu/economics/2017/article/economics-and-human-instinct-storytelling> [Erişim Tarihi: Şubat 2018].

SOSA, Ernest ve Michael TOOLEY (Der.) **Causation**. Oxford: Oxford University Press.

STEPHAN, Paula. 2015. **How Economics Shapes Science**. Cambridge, MA: Harvard University Press.

UZGÖREN, Ergün ve İlhan KORKMAZ. 2015. "Sosyal Medya Ekonomisinin Mikro İktisadi Temelleri Üzerine Bir İnceleme" **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi** 2 (1): 63-73.

VARIAN, Hal R. 2014. "Big Data: New Tricks for Econometrics" **Journal of Economic Perspectives** 28 (2): 3-28

VEBLEN, Thorstein. 1898. "Why is Economics not an Evolutionary Social Science?" **Quarterly Journal of Economics** 12 (3): 373-397.

WIBLE, James R. 1994. "Charles Sanders Peirce's Economy of Research" **Journal of Economic Methodology** 1 (1): 135-160.

WRIGHT, Sewall. 1921. "Correlation and Causation" **Journal of Agricultural Research** 20 (7): 557-585.

YALÇINTAŞ, Altuğ. 2018. **Bırakınız Kopyalasınlar, Bırakınız Paylaşınlar: Dijitalleşme ve İnternet Çağında Fikri Mülkiyet İlişkileri**. Birinci Edisyon (EPUB). Open Science Framework. <https://osf.io/as8pc/> [Erişim Tarihi: Ekim 2018].

ZİLİAK, Stephen T. ve Deirdre N. MCCLOSKEY. 2008. **The Cult of Statistical Significance: How the Standard Error Costs Us Jobs, Justice, and Lives**. Chicago: Chicago University Press.

KAPİTALİZMİN KRİZLERİNİ MINSKY’NİN FİNANSAL İSTİKRARSIZLIK HİPOTEZİ ÇERÇEVESİNDE ANLAMAK*

Gülenay BAŞ DİNAR

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, gulenaybas@ibu.edu.tr.

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.10.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Minsky'nin ortaya koyduğu finansal istikrarsızlık hipotezi yaklaşımının kapitalizmin krizlerini açıklama konusunda ana akım iktisat teorisine göre üstün bir bakış açısına sahip olmasına rağmen bir takım sınırlılıklarının bulunduğunu tartışmaktır. Bu amaçla bu çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Minsky'nin ana akım iktisat teorisine yönelttiği eleştiriler incelenecek, ikinci bölümde Minsky'nin bu eleştiriler çerçevesinde ortaya koyduğu finansal istikrarsızlık hipotezi ortaya konulacak ve çalışma Minsky'nin iş çevrimleri teorisinin günümüz modern kapitalizmin yaşadığı krizlerin açıklanmasında yeterli olup olmadığının tartışılması ile son bulacaktır.

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss the limitations of the financial instability hypothesis of Minsky, besides its superior perspective in explaining the crises of capitalism than the mainstream economic theory. Therefore, this study consists of three parts. In the first part, Minsky's criticism of mainstream economic theory will be examined and in the second part Minsky's hypothesis of financial instability will be presented and the study will be end with a discussion of whether Minsky's business cycle theory is sufficient to explain the crises of modern capitalism today.

Jel Sınıflaması: B10, B26, B31

Anahtar Kelimeler: *Finansal İstikrarsızlık Hipotezi, Hyman Minsky, Kapitalizm*

Jel Classification: B10, B26, B31

Keywords: *Financial Instability Hypothesis, Hyman Minsky, Capitalism*

* Bu çalışmada "Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes ve Minsky" (2011) ve "Küreselleşmenin Krizinden Krizin Küreselleşmesine" (2018) başlıklı yayınlardan yararlanılmıştır.

1. Giriş

Minsky 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı gibi derin bir bunalımın tekrar yaşanma ihtimalini sorguladığı *Can It Happen Again?* (1982) isimli kitabında savaş sonrası dönemde yapılan düzenlemelerin bu tarz bir borç deflasyonu ihtimalini ortadan kaldırdığını ve bu düzenlemelerin sonucu olarak kapitalizmin görece olarak istikrarlı bir yapıya ulaştığını belirtmiştir. Minsky'e göre 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan sonra hükümetlerin gerek bunalımdan kurtulmak gerek de savaş döneminin yol açtığı hasarları düzeltmek amacıyla yaptıkları düzenlemelerin sonucu olarak devletin iktisadi hayat içerisindeki ağırlığı artmış ve kapitalizmin kurumsal yapısında çok önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Minsky bu dönemin temel özelliğinin görece Büyük Devlet (Big Government) olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yapı sıra bu dönemde merkez bankası bir kriz ortaya çıktığı zaman ekonomideki likidite ihtiyacını nihai borç verme mercii olarak gidermiş ve bu şekilde varlık fiyatlarında meydana gelebilecek ani bir çöküşün önüne geçmiştir (Minsky, 1982: s.xvi).

Uygulanan bu politikaların etkisiyle Dünya ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'ndan 1974 krizine kadar devam eden uzun bir genişleme dönemi yaşamıştır. Kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilen bu dönemde gelişmiş kapitalist ülkeler görece istikrarlı bir ekonomik büyüme dönemi geçirmişlerdir. Bu dönemde büyüme ve üretkenlik gibi reel göstergelerin geçmiş dönemlere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir¹. Ancak 1960'ların ortalarından itibaren kar oranlarında bir azalma eğilimi gözlemlenmeye başlamıştır². Bu dönemde kar oranlarının azalmasına neden olan en önemli faktörlerden biri özellikle Batı Avrupa ve Japonya ekonomilerinin toparlanması ile birlikte uluslararası rekabetin olağanüstü bir biçimde artmasıdır (Arrighi, 2010: 129). Bunların yanı sıra 1970'lerin başında ekonomide gözlemlenen durgunluk eğilimin ortadan kaldırmak üzere uygulanan Keynesçi politikalar enflasyonu körüklemiş ve ekonominin bir stagflasyon süreci içerisine girmesine neden olmuştur. Nihayetinde 1973'de OPEC'in petrol fiyatlarını artırmasının tetiklediği büyük bir kriz patlak vermiştir. Ana akım iktisatçılar bu krizin nedenini petrol fiyatlarındaki artışla ilişkilendirmişler ve krizi petrol krizi olarak nitelendirmişlerdir. Oysa krizin ardında 1960'lı yılların ortalarından itibaren kar oranların azalma eğilimine girmesi bulunmakta idi. OPEC'in petrol fiyatlarını artırması hali hazırda var olan bir dizi çelişkinin açığa çıkmasına neden olmuş ve krizi tetiklemiştir. Bu nedenle bu krizi basit bir şekilde petrol krizi olarak nitelendirmek mümkün değildir (Savran, 2013: 59).

1974 krizi sonrasında kapitalist ekonomiler krizden çıkabilmek ve karlılığı yeniden tesis edebilmek için neo-liberal politikaları uygulamaya sokmuşlardır. Bu dönemde özelleştirme,

¹ Savran (2013)'ün işaret ettiği gibi 1945'ten yaklaşık 1970'lere kadar süren bu uzun genişleme döneminin ortaya çıkmasında uygulanan Keynesyen politikaların önemli bir rolü olmakla birlikte bu dönemi bütünüyle keynesyen politikalarla açıklamak doğru değildir. Uzun genişleme döneminin ortaya çıkmasında kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesini sağlayan bir dizi tarihsel koşul bulunmaktadır (Savran, 2013: 47-49). İki Dünya Savaşı sırasında faşizmin Avrupa'da pek çok ülkeyi etkisi altına alması nedeniyle sınıf mücadelesinde daha güçlü bir konumda olması kar oranlarının yüksek olmasını sağlayarak verimlilik ve istihdam üzerinde pozitif etkide bulunmuştur (Brenner, 2015: 24). Bunun yanı sıra savaş sonrası dönemde Avrupa'nın tekrar ayağa kalkmasını sağlamak üzere ABD dış işleri George Marshall öncülüğünde uygulanan Marshall Planları Dünya ekonomisinin toparlanmasında ve ABD'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkmasında büyük bir katkı sağlamıştır (bkz. Türel, 2017: 72-74). 1939'dan önce büyük ölçüde ABD'de uygulanan Fordizm ve Taylorizm gibi yenilikçi kitlesel üretim yöntemlerinin diğer kapitalist ülkelerde de yayılmaya başlaması bir yandan üretim süreçlerinin daha verimli ve daha hızlı gelmesine (Curtis, 2015: 92) diğer yandan da daha ucuz hammadde süreçlerinin küreselleşmesini sağlayarak kapitalist ülkelerde ortaya çıkan dalgalanmaların etkisini zayıflatmıştır (Harvey, 2014: 160). 1929 Dünya ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı eski teknolojiyle çalışan üretkenliği ve dolayısıyla karlılığı düşük sermayeleri büyük ölçüde devre dışı bırakmış; Marx'ın sermayenin değersizleşmesi olarak ifade ettiği sürecin yaşanmasını sağlamıştır. Bu durum savaş sonrası dönemde daha yüksek üretkenliğe sahip olan yeni teknolojilerin yayılmasına imkan sağlayarak kar oranlarını artıran faktörlerden biri olmuştur (Savran, 2013: 51-52; Brenner, 2011: 179). ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasi, askeri ve ekonomik açıdan hegemonik bir güç olarak yükselmesi ve doların Bretton Woods Sistemi ile dünya parası haline gelmesi dünya ticaretine ve uluslararası sermaye akımlarına istikrarlı bir çerçeve oluşturmuştur (Savran, 2013: 53).

² Shaikh ve Tonak (2012) geliştirdikleri milli muhasebe sistemi ile birlikte kar oranlarının 1960'ların ortalarından 1980'e kadar düzenli bir biçimde düştüğünü ortaya koymuştur (Shaikh ve Tonak, 2012: 111-172).

deregülasyon, esnekleştirme gibi politikalar aracılığıyla ve toplu sözleşme ve grev gibi demokratik hakların sınırlandırılması yoluyla bölüşüm ilişkileri burjuvazi lehine dönüştürülmeye çalışılmıştır (Savran, 2013: 90-2). 1980'li yıllar Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin ticaret ve sermaye piyasalarının önündeki engelleri kaldırmaları ve küreselleşme sürecine eklenmeleri konusunda yoğun baskı altına alındıkları bir dönem olmuştur. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelere Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar aracılığıyla sosyal yardım hizmetlerinin azaltılması, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin özelleştirilmesi gibi bir dizi neo-liberal politika zorla dayatılmıştır. Neo-liberal politikalar uluslararası sermayenin bu ülkeler gerek doğrudan yatırım gerek sermaye yatırımları yaparak kar elde etmelerine imkan tanımıştır (Pröbristing, 2011: 96).

1990'lı yıllara gelindiğinde neoliberalizm ve küreselleşme Dünya ekonomisini yönlendiren egemen stratejiler haline gelmiştir. 1970'lerde kendini belirgin bir şekilde gösteren iktisadi durgunluğun aşılamaması kapitalistlerin yüzünü finansa dönmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede neo-liberalizm ve küreselleşme politikalarının 1973-4 krizine çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş stratejiler olduğunu söylemek mümkündür. Durgunluğu aşmak üzere Baran ve Sweezy (2007) tarafından önerilen satış çabaları, sivil hükümet harcamaları ve askeri harcamalar da durgunluğu aşmak için yeterli olmamıştır (Baran ve Sweezy, 2007: 81-82). Bu dönemde reel piyasalarda karlı alanlar bulamayan büyük şirketler para sermayelerini finansal piyasalarda spekülasyon aracılığıyla çoğaltma amacıyla olmuşlardır. Bu süreçte para üretmek giderek mal ve hizmet üretiminin yerini almaya başlamıştır. Finansal piyasalara yönelik talep artışı vadeli borsa işlemleri, opsiyonlar, türevler ve yüksek riskli yatırım fonları gibi bir dizi finansal yeniliği teşvik etmiştir. Bu süreç, 1980 sonrası dönemde giderek üretim alanından bağımsız bir şekilde hareket eden bir finansal yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Foster (2008) finansallaşma ile karakterize edilen bu aşamayı "tekelci mali sermaye" olarak tanımlamaktadır (Foster, 2008: 39). Bu süreçte sermaye birbirini izleyen durgunluk ve finansal balonlar yaşamaya meyilli hale gelmiştir.

Neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı yıllarda en önemli eserlerini yayımlayan Minsky, bu eserlerde serbest piyasa ideolojisinin yeniden iktisat politikalarına hakim olması durumunda Büyük Bunalım tarzı derin bir krizin yaşanma ihtimalinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. 1980 sonrası Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezini destekler niteliktedir. 1970 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalar adım adım 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası alınan ve finansal piyasalardaki spekülasyon eğilimini ortadan kaldıran bir dizi politikayı zaman içerisinde geçersiz kılmıştır. Bu süreç 1980'lerde başlamakla birlikte bu düzenlemelerin dönüm noktası 1999'da Glass Steagal Yasası'nın kaldırılması olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında çıkartılan bu yasa yatırım bankacılığı ile mevduat bankacılığını birbirinden ayırmış ve mevduatlara bir güvence sağlayarak daha güvenilir bir finansal yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yasanın kaldırılması mevduat ve yatırım bankacılığının birleşmesine ve riskli finansal araçların üretilmesine imkan vermiştir. 1999'da Glass-Steagal Yasası kaldırılmadan önce 1982 yılında Garn-St. Germanin Mevduat Kurumları Yasası'nın devreye girmesi ile birlikte tasarruf ve kredi şirketlerine yeni iş sahalarına açılma imkanı tanınmıştır. Yine, 1984 İkincil Konut Kredisi Piyasası İyileştirme Yasası, yatırım bankalarını konut kredilerini menkul kıymetleştirme denen bir sürecin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Konut kredilerini parçalara bölme ve yeniden satma imkanı veren bu süreç bankalara yüksek riskli kredilerle orta ve düşük riskli kredileri birbirine karıştırma fırsatı sunarak yüksek riskli kredilerin düşük riskle dengelenmesine imkan vermiştir. Menkul kıymetleştirme bankaların ve diğer finans kurumlarının daha fazla risk alıp daha yüksek kar elde etmelerini sağlamıştır (Curtis, 2015: 103). Söz konusu yasal mevzuatlar, finans sektörünü denetimden bağımsız hale getirerek daha fazla kar elde etmek için risk düzeyi yüksek faaliyetlerine girmelerine neden olmuştur.

Bu süreç 2001'de dot.com balonu, ardından 2008 krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Minsky'nin görüşleri 1980'lerin sonundan itibaren uygulanan politikaların olası sonuçlarına ilişkin bir uyarı olarak düşünülebilir. Yaşanan gelişmeler Minsky'nin düzenlenmeyen kuralsız bir kapitalizmin sürekli olarak istikrarsızlık üreten bir eğilime sahip olduğunu doğrular niteliktedir. Minsky finansal piyasaların işleyişini düzenleyen kurallar bulunduğu sürece kapitalizmin bu doğal eğiliminin dizginlenebileceğini iddia etmiştir. Minsky'nin eserlerine yönelik ilgi 2008 krizi

sonrasında yoğun bir şekilde artmıştır. Minsky 1970'ler ve 1980'ler boyuna dikkate alınan bir iktisatçı olsa da düşünceleri bugün kadar ilgi görmemiştir (Kaufman, 2013: xv). 2008 Krizi sonrasında artan bu ilginin nedeni Minsky'nin ortaya koyduğu yaklaşımın günümüzün finansal krizlerinin anlaşılmasında yararlı olabilecek pek çok hususu detaylı bir şekilde incelemesidir. Minsky'nin en önemli eserlerinden biri olan “*İstikrarsız Bir Ekonominin İstikrarı*” isimli eseri ilk olarak ABD finansal sisteminin derin bir krizin içinde olduğu bir dönemde yazılmıştı. Minsky'nin finansal kriz analizi sadece yaşadığı dönemdeki krizleri değil 2001 dot.com ve 2008 krizini anlamak için de yararlı bir analiz ortaya koyuyordu. Minsky Keynes'in izinden giderek kapitalist ekonomilerde spekülasyon patlamaya yönelik içsel bir eğilim olduğunu ortaya koymuştur. Minsky'nin bu anlamda en önemli katkısı krizleri iktisadi karar birimlerinin coşkulu dönemlerdeki davranışları ile ilişkilendirmesi ve finansal kırılganlık yaratan süreçlerin doğal ya da sisteme içsel olduğunu ortaya koymasındadır (Papadimitrou ve Wray, 2008: xii). Bu finansal şokları politika hataları ile açıklayan ana akım iktisada göre oldukça üstün bir bakış açısı idi.

Bu çalışmanın amacı Minsky'nin ortaya koyduğu finansal istikrarsızlık hipotezi yaklaşımının kapitalizmin krizlerini açıklama konusunda ana akım iktisat teorisine göre üstün bir bakış açısına sahip olmasına rağmen bir takım sınırlılıklarının bulunduğunu tartışmaktır. Bu amaçla bu çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Minsky'nin ana akım iktisat teorisine yönelttiği eleştiriler incelenecek, ikinci bölümde Minsky'nin bu eleştiriler çerçevesinde ortaya koyduğu finansal istikrarsızlık hipotezi ortaya konulacak ve çalışma Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezinin günümüz modern kapitalizmin yaşadığı krizlerin açıklanmasında yeterli olup olmadığını tartışılması ile son bulacaktır.

2. Minsky'nin Ana Akım İktisat Teorisine Yönelik Eleştirileri

Minsky *İstikrarsız Bir Ekonominin İstikrarı* (1986) isimli eserinde üniversitelerde ve lisansüstü enstitülerde okutulan iktisat teorisinin ciddi bir zafiyet içerisinde olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü standart iktisat teorisinin ortaya koyduğu teorik çerçeve zaman, para, belirsizlik, sermaye varlıklarının sahipliği ve yatırım gibi bir dizi unsuru göz ardı eder. Minsky bu unsurların gerçek iktisadi süreçlerin işleyişinde önemli olduğuna ve ekonomide istikrar bozucu güçler yarattığına dikkat çekerek; ana akım iktisat teorisinin normal bir şekilde işleyen bir ekonominin giderek finansal kırılganlığa meyilli bir hale gelmesinin nedenlerinin anlaşılmasında işlevsiz olduğunu vurgulamıştır. Bu durum standart teorik iktisattan türetilen modellere dayanarak politika üretmeyi imkansız hale getirmektedir (Minsky, 2008 (1986): 4).

Minsky'nin ana akım iktisat teorisine ilişkin eleştirileri büyük ölçüde neoklasik senteze ilişkindir. Minsky neoklasik sentezi Keynes'in görüşleri ile neoklasik iktisadın geleneksel yapısını birleştirmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan tıpkı Joan Robinson gibi neoklasik sentezi Keynes'in görüşlerinin çarpıtılmış bir versiyonu olduğunu ileri sürmüştür. Minsky'e göre neoklasik sentez Keynes'in iktisadını Neoklasik iktisatla birleştirmeye çalışırken Keynes'in analizindeki merkezi olan bir takım konuları dışarıda bırakarak Keynes'in görüşlerinden oldukça farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu bağlamda Minsky'nin neoklasik senteze yönelik ilk eleştirisi kapitalizmi er geç dengeye yönelen bir sistem olarak almasıdır. Minsky bu bakış açısının hatalı bir Keynes yorumu olduğunu vurgulamıştır. Keynes gerek *Genel Teori* (1936)'de gerek de *Para Üzerine İnceleme* (1930) başlıklı eserinde kapitalizmi dengeye yönelen bir sistem olarak değil tam tersine doğası gereği içsel olarak istikrarsızlığa meyilli bir sistem olarak almıştır. Bu istikrarsızlıklar Minsky'e göre iktisadi karar birimlerinin coşkulu dönemlerdeki davranışlarının sonucu ortaya çıkmaktadır. Minsky'e göre kapitalist ekonomi en iyi durumda “koşullu uyumlu” olarak kabul edilebilir. Karmaşık finansal yapılara sahip olan günümüz ekonomilerinde ana akım iktisadın iddia ettiğinin aksine bir denge durumundan değil ancak sağlam bir finansal sistemin bulunduğu dinginlik dönemlerinden söz edilebilir (Papadimitrou ve Wray, 2008: xii).

Neoklasik Sentez'in Keynes'in düşüncelerine yönelik diğer bir çarpıtması ise 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın nedenini dışsal şoklara ya da politik hatalar gibi dışsal unsurlara dayandırmasıdır. Oysa Keynes bunalımının nedenini finansal olarak karmaşıklaşmış kapitalist bir

sistemin işleyişinin normal bir sonucu olarak ele almaktadır (Minsky, 2008 (1975): s. xii). Bu bağlamda, Keynes neoklasik sentezin aksine kapitalizmin doğası gereği istikrarsız bir sistem olduğunu ve bunun sonucu olarak servetin ve gücün eşitsiz dağılıma eğiliminde olduğunu vurgulamıştır (Minsky, 2008 (1986): 111). Karmaşık ve değişen finansal yapılara sahip kapitalist bir ekonomi giderek uyumsuzluğa neden olacak şekilde evrilir. Ancak kurumlar ve iktisadi politika ile kapitalist ekonomilerin bu istikrarsızlık eğilimi sınırlanabilir. Böylece, Minsky'nin deyişiyle "istikrarsızlığın istikrarı" sağlanabilir (Minsky, 2008 (1986): 11).

Minsky'ye göre kapitalizm 1960'ların ortalarından itibaren önemli değişimler geçirmiştir. Kapitalizmin geçirdiği bu evrimi anlayabilmek için Minsky iktisadi analizin üretim ve fiyatların elde edilmesinde piyasa mekanizmasının nasıl işlediği, gelirlerin, üretimin ve fiyatların nasıl belirlendiği, ekonominin zaman zaman neden istikrarsızlıklara konu olduğu gibi konuları ele alması gerektiğine dikkat çekmiştir. Minsky'e göre bu soruları soyut iktisat teorisi çerçevesinde ele almak yeterli değildir. Çünkü bu sorular ancak cari kurumlar ve finansal ilişkiler göz önünde bulundurulmak suretiyle anlaşılabilir. Bu noktada, Minsky neoklasik iktisat teorisini kurumsal yapıyı özellikle de finansal kurumları ele almadığı için eleştirmektedir. Minsky'e göre çağdaş dünyanın karşı karşıya olduğu sorunları ortadan kaldırmak için gerekli iktisat politikaları oluşturabilmek için mevcut ekonomik koşulları açıklayacak bir teorinin ortaya konması gerekir. Bu noktada, Minsky'nin kurumsal yapıdan kastettiği büyük ölçüde finansal kurumlar ve uygulamalardır. Minsky böyle bir analizin kapitalist ekonomide ortaya çıkan istikrarsızlıkları kapitalist bir sistem içinde istisnai ve geçici bir durum olarak değil genel ve normal bir durum olarak görülebilmesini sağlayacaktır (Minsky, 2008 (1986): 111-112).

Minsky'ye göre gerçek ekonomiler gelişmiş kurumlar ve karmaşık ilişkiler ile karakterize edilmektedir. Bu yapı neoklasik iktisatçılar tarafından hiçbir şekilde ele alınmamaktadır. Bilindiği gibi, neoklasik iktisadi analizde para reel iktisadi faaliyetler üzerinde bir etkisi bulunmayan dışsal bir değişkendir. Oysa gerçekte para ekonominin içsel işleyişinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, neoklasik iktisatçıların aksine paranın egzogen değil endojen bir varlık olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, ekonomideki para miktarının bankerlerin varlıkları elde etmesi ile yaratıldığını ve borçluların ödeme yükümlülüklerini gerçekleştirmeleri ile ortadan kalktığını vurgulamaktadır. Paranın içsel bir değişken olması nedeniyle ekonomideki finansal ilişkiler yatırım düzeyi, yatırımın finansmanı, istihdam, karlar ve fiyatlar ile son derece ilişkilidir. Bu nedenle ekonominin işleyişini anlamak için finansal ilişkilerin istihdam, gelir ve fiyatların belirlenme sürecindeki rollerinin göz önünde bulundurulması gerekir (Minsky, 1982: 17).

Minsky kapitalist sistemi statik, durağan bir yapı olarak değil dinamik ve sürekli evrilen bir sistem olarak almıştır. Kapitalizmin evrilen bir yapıya sahip olması nedeniyle ekonomi ile ilgili her dönemde geçerli mutlak evrensel yasalar bulunamaz. Bunun yanı sıra, ekonomik sistem Minsky tarafından doğal bir oluşum olarak değil "yasama (legislation) ya da evrimsel bir keşif (invention) ya da yenilik (innovation) süreci tarafından yaratılan bir sosyal örgüt" olarak görülmektedir. Bu nedenle gerek ekonomide ortaya çıkan istikrarsızlıklar gerek de bu istikrarsızlıkları önlemede ve ortadan kaldırmada uygulanacak politika önerileri kurumsal yapıya bağlı olarak değişecektir (Minsky, 2008 (1986): 8). Bu çerçevede iktisat politikası oluşturulurken ekonomik ve sosyal kurumlara bağlı cari süreçler de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, iktisat politikasının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için iktisat teorisinin de mutlaka kurumları ve kurumsal yapıyı içermesi gerekmektedir.

Minsky kurumsal yapıya ve bu yapının evrimine vurgu yapmakla birlikte, analizinde daha çok finansal kurumlara yer vermiştir. Modern kapitalizmin varlığını oluşturan finansal piyasalar ve kurumlar Minsky'nin analizinin özünü oluşturmaktadır. Minsky'e göre ekonomide ortaya çıkan istikrarsızlıklar büyük ölçüde modern kapitalizmdeki finansal ilişkilerden kaynaklanmaktadır (Minsky, 2008 (1986): 8).

3. Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi ve Kapitalist Ekonomilerin İstikrarsızlığa Yönelik Eğilimi

Minsky'nin analizinde yatırımlar ekonominin faaliyet düzeyini belirleyen temel değişkendir. Yatırım düzeyindeki dalgalanmalar kar oranlarında ve buna bağlı olarak iktisadi faaliyet düzeyinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Minsky dışsal unsurların iktisadi faaliyet düzeyini etkilediğini kabul etmekle birlikte bunların ikincil bir öneme sahip olduğunu kabul etmekte ve ekonomideki istikrarsızlıkların temel olarak içsel unsurlardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Minsky'nin içsel olarak tanımladığı unsurlar temel olarak yatırımlar ve özellikle yatırımların finansmanı ile ilgilidir. Bu çerçevede, Minsky yatırım düzeyini belirleyen değişkenleri ve yatırımların finanse edilme biçimini ortaya koyan bir yatırım teorisine dayanarak ekonomideki istikrarsızlıkları ele almaktadır.

Minsky kapitalizmi evrilen ve sürekli dinamik bir sistem olarak ele almıştır. Bu çerçevede, özel olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan sonra Amerikan kapitalizminin geçirdiği evrimi incelemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerini gidermek amacıyla uygulanan politikaların Amerikan kapitalizmini önemli ölçüde değiştirdiğine dikkat çekmektedir. Bu reformların etkisiyle Amerikan kapitalizmi müdahaleci bir yapıya bürünmüş ve buna bağlı olarak 1930'lu yıllardan itibaren devletin iktisadi hayat içerisindeki ağırlığı artmıştır. Bu çerçevede, finansal piyasalara ve kurumlara çeşitli sınırlamalar getirilmiş ve finansal kesim sıkı denetim altına alınmıştır. Bu amaçla, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bankacılık, sigortacılık ve yatırım gibi alanlar birbirinden ayrılarak bir alandaki sorunun ötekine yayılması engellenmiştir (Özel ve Özgür, 2010: 34).

Bu reformların etkisiyle 1946-65 döneminde Minsky'nin "dingin" (tranquil) dönem olarak nitelendirdiği bir dönem geçirmiştir. Kapitalizmin Altın Çağı olarak da bilinen bu dönemin temel belirleyici özelliği ekonominin tam istihdama yakın bir düzeyde çalışması ve fiyat istikrarının görece olarak sağlanmasıdır. Ancak, bu istikrar çağı 1960'lı yıllardan itibaren yerini finansal ilişkilerden kaynaklanan bir takım istikrarsızlıklara bırakmıştır. Bu doğrultuda, 1970'li yıllardan itibaren enflasyon ve işsizlik artmış; "dingin" dönemde olduğu gibi karlılık düzeyleri toplam talebi artırma yoluyla sürdürülemez olmuştur. Bu olumsuz gelişmeler, karlılık düzeylerinin ve buna bağlı olarak büyüme oranlarının azalmasına, enflasyonun ve finansal kırılganlığın artmasına neden olmuştur (Minsky, 1982: 14-15).

Minsky'e göre kapitalizmin evrimini belirleyen şey finansal yapıda meydana gelen değişimlerdir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan sonra kapitalizmde finansal ilişkileri düzenleyen bir takım kurallar oluşturulmuştur. Bu kurallar sayesinde 1946-65 yılları arasında kapitalizm görece olarak istikrarlı bir yapıya kavuşmuştu. Bu dönemde elde edilen ekonomik başarı finansal yapının yavaş yavaş değişmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan yeni finansal yapıda giderek finansal piyasalar daha karmaşık bir yapıya büründü ve ekonomide yatırımların finanse edilmesinde dışsal finansman kaynaklarından daha ağırlıklı bir şekilde yararlanılmaya başlandı (Minsky, 1996: 362). Finansal piyasalarda meydana gelen bu gelişmeler ekonomide finansal piyasaların işleyişinden kaynaklanan bir takım istikrarsızlıkların yaygın bir şekilde görülmesine neden olmuştur. Minsky'e göre ekonomideki istikrarsızlık, savaş, doğal afetler ya da yanlış politika uygulamaları gibi dışsal şokların sonucu olarak gerçekleşmez. Karmaşık ve evrimsel bir yapıya sahip olan kapitalist ekonomiler içsel olarak ekonomide istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olan dinamikleri bünyesinde bulundurlar. Minsky'e göre bu uyumsuzluklar uygun politik müdahalelerle geçici olarak ortadan kaldırılabilir ve bu şekilde yeni bir istikrar dönemine girilebilir. Ancak hiçbir istikrar dönemi sürekli olarak varlığını sürdüremez. Çünkü istikrar periyodunda ortaya çıkan ekonomik koşullar istikrarın sonunu getirir. Minsky bu durumu "istikrar istikrar bozucudur" sözüyle ifade etmektedir. Minsky'e göre yapılan müdahaleler kapitalizmin derin bir bunalım sürecine engel olmakla birlikte kapitalizmin giderek daha kırılgan bir yapıya bürünmesinin de koşullarını yaratmaktadır (Minsky, 2008 (1986): 11).

Minsky istikrarsızlığı esas olarak nakit çıkışlarının (ödeme taahhütlerinin) nakit girişinden fazla olması olarak tanımlamaktadır. Bugün, geçmiş ve gelecek ile ilgili finansal durumların bir arada bulunması ve ekonomik süreçler hakkındaki belirsizlik gerçekleşen nakit akımlarının beklenen nakit akımlarından sapmasına neden olabilir. Bu tür sapmalar ise sermaye kazançlarına ve kayıplarına yol açar. Sermaye kazançlarına ya da kayıplarına ilişkin deneyimler de sermaye varlıklarının fiyatını etkileyerek yatırımları etkiler. Dolayısıyla, mevcut finansal yapının ve iktisadi faaliyetlerin belirsizlik

koşulları içinde yapıyor olmasının ekonomik istikrarsızlar açısından büyük bir önemi bulunmaktadır (Baş Dinar, 2011: 113).

Minsky'nin analizinde yatırımların ve dolayısıyla iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için sermaye varlıklarının fiyatlarının üretim fiyatlarından yüksek olması gerekir³. Bu çerçevede, sermaye varlıklarının fiyatları yatırımı ve dolayısıyla istihdamı belirleyen temel unsurdur. Kapitalistin bu iki fiyat düzeyi arasındaki farkı büyütme büyük bir kazancı bulunmaktadır. Bu farkın büyük olması ekonomide istikrarsızlara ve iş çevrimlerine neden olmaktadır. Ekonomide yatırım düzeyi bu iki fiyat düzeyi arasındaki ilişkiye bağlı olarak belirlenir. Bu ilişkiye göre sermaye varlıklarının fiyatı cari üretimin fiyatından daha yüksek olduğunda, bu durumda ekonomide kar beklentileri yüksek olur ve yatırımlar artar. Tersine, sermaye varlıklarının fiyatı cari üretimin fiyatından daha düşük olursa olumsuz kar beklentileri girişimcilerin yatırım yapma konusunda daha az istekli olmalarına yol açar. Sermaye varlıklarının fiyatlarının ekonomideki olumlu beklentiler nedeniyle cari üretim fiyatının üzerinde olması yatırım için uygun bir ortamın oluşmasına ve böylece ekonominin bir genişleme sürecine girmesine neden olur. Tersine durumda, ise yatırımlar azalır ve ekonomi bir daralma sürecine girer (Minsky, 1982: 161).

Bu bağlamda Minsky'nin yatırım teorisinde yatırım düzeyinin yatırım mallarının arz fiyatı, yatırım mallarının talep fiyatı ve finansal piyasalardaki koşullara bağlı olduğunu söylemek mümkündür (Minsky, 1982: 3). Minsky'nin analizinde sermaye mallarının fiyatları yatırımın talep fiyatını oluşturmaktadır. Minsky sermaye varlıklarının fiyatlandırılması ile karar birimlerinin portföy tercihlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Bir portföy ise sahip olunan varlıklardan ya da bu mülkiyeti elde etmek ya da kontrol etmek için üstlenilen yükümlülüklerden oluşur. Yatırımcının portföylerinde likit varlıklara mı yoksa likit olmayan varlıklara mı ağırlıklı olarak yer vereceği mevcut ekonomik koşullar ve bu varlıklardan beklenen getirilere bağlıdır. Ekonominin genişleme döneminde firmalar portföylerinde daha büyük ölçüde sermaye varlıklarına yer vererek daha az likit kalmayı tercih ederler. Tersine, ekonominin daralma aşamasında ise firmalar portföylerinde daha likit varlıklara yer vermeyi tercih ederler (Minsky, 2008 (1975): 68). Sermaye varlıklarının fiyatı ile yatırımcıların portföy seçimleri arasında kurduğu ilişkiden yola çıkarak, Minsky sermaye mallarının talep fiyatını belirleyen üç unsurdan bahsetmektedir. Bunlar gelecek karlılık durumu hakkındaki cari görüş (uzun dönem beklentiler), sermaye varlıklarının pozisyonlarını belirleyen cari finansman koşulları ve para arzıdır (Minsky, 1982: 513).

Ekonomideki firmaların gelecek karlılık düzeyi hakkındaki olumlu beklentilerinin bir sonucu olarak portföylerinde sermaye varlıklarına daha fazla yer vermeleri borçlarının artmasına neden olur. Çünkü firmalar artan sermaye mali taleplerini borçlanma ile finanse ederler. Bu ise faiz oranlarının ve buna bağlı olarak sermaye malları yatırımın maliyetini artırır. Dolayısıyla yatırımın maliyeti yatırımdan beklenen getirinin üzerinde olur. Bu durum, yatırımlarını finanse etmek üzere borç alan firmaların borçlarını geri ödeme sıkıntısı ile karşı karşıya gelmelerine neden olur. Minsky bunu borçlu riski olarak ifade etmektedir. Bu ekonomideki borç yükününün beklenen gelirlerin üstüne çıkması ve ekonomide güvenlik sınırlarının zayıflaması anlamına gelir. Burada, firmaların portföylerinde ağırlıklı olarak akışkan olmayan kaynaklara yer vermeleri borçların geri ödenebilmesi için firmaların nakit ihtiyacını artıran önemli bir olgudur (Karadağ, 2004: 57).

Minsky'nin analizinde yatırımlar ekonomideki toplam faaliyetlerin temel belirleyicisidir. Çünkü ekonominin genişlemesi yatırımların realize olmasına yatırımların realize olması da yatırımların finanse edilmesine bağlıdır. Minsky'e göre yatırımların aşırı borçlanma ile finanse

³ Minsky'nin neoklasik iktisada yönelttiği bir diğer eleştiri de fiyat teorisine ilişkindir. Bilindiği gibi, neoklasik fiyat teorisi piyasada oluşan fiyatların daima piyasayı temizleyeceğini ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra, neoklasik teorisin ilgi alanı sadece cari olarak üretilen malların fiyatlarıdır. Neoklasik teori bunun dışında yer alan sermaye ve finansal varlıkların fiyatları ile ilgili her hangi bir analiz yürütmemektedir. Minsky'e göre neoklasik teorisin benimsediği fiyat teorisi bu nedenle parasal fiyatları ve parasal karları ekonomik davranışın temel belirleyicileri olarak almamıştır. Minsky'e göre bu önemli bir eksiklik. Bu çerçevede Minsky sermaye ve finansal varlıkların fiyatlarını ekonomik davranışları etkileyen temel kategori olarak ele almıştır. Ekonomide ortaya çıkan istikrarsızlıkların nedenlerini ise bu kategorilerle açıklamıştır (Minsky, 2008 (1986): 157).

edilmesi ekonomideki istikrarsızlığın ardında yatan temel faktörlerden biridir. Bu çerçevede, ekonomideki firmaların yatırımları finanse etmek için ağırlıklı olarak benimsedikleri finansman biçimi ekonominin istikrar durumu üzerinde önemli bir etkide bulunmaktadır.

Minsky yatırımların finanse edilmesinde hedge, spekülative ve ponzi finansman olmak üzere üç tür davranış biçimi olduğunu belirtmiştir. Minsky'e göre bu üç tür finansal tavır karar birimlerinin nakit akışları ile nakit çıkışları arasındaki dengeyi sağlayıp sağlayamadığını, diğer bir deyişle firmaların herhangi bir ödeme sıkıntısı içinde bulunup bulunmadığını gösterir. Hedge finansman türünde, gelir üretimine katılmaktan elde edilen nakit akışlarının her dönemdeki borçlardan kaynaklanan nakit çıkışlarını aşması umulur. Bu finansman türü bu açıdan güvenli bir finansman yapısına işaret eder. Çünkü hedge finansman türünde firmanın faaliyetlerinden elde ettiği gelirler hem yakın dönem hem de uzun dönem ödeme taahhütlerini gerçekleştirmesine yetecek kadar yüksektir. Bu firmanın hem kısa hem de uzun dönemde bir nakit problemiyle karşı karşıya kalmayacağı anlamına gelir. Ekonomideki firmaların ağırlıklı olarak bu finansman türünü benimsemesi bir bütün olarak ekonominin de istikrarlı bir seyir izlediğini gösterir. Bu finansman türünde firmalar yatırımlarını büyük ölçüde içsel kaynakları ile gerçekleştirir. Bu nedenle faiz oranındaki değişimler hedge finansman biçimini benimsemiş firmalar finansal piyasalardaki koşullardan doğrudan etkilenmez (Minsky, 1982: 25).

Spekülative finansman türünde ise gelir üretimine katılmaktan elde edilen nakit girişleri uzun dönemdeki ödeme taahhütlerini gerçekleştirmeye yetecek kadar yüksek olmakla birlikte, firma yakını dönemli ödeme taahhütlerini gerçekleştirmede bir sıkıntı içindedir. Bu finansman türünde firmalar borçlar üzerindeki faiz ödemelerini karşılayabilmekle birlikte kısa dönemde borçların anaparasını ödeme konusunda bir sıkıntı ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, bu tür finansman biçimini benimsemiş firmalar yakın dönemli nakit sıkıntılarını aşabilmek amacıyla yeniden borçlanma eğilimindedir. Ponzi finansman durumunda ise firmaların üretim faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler hem yakın dönem hem de uzun dönem ödeme taahhütlerinin altında kalır. Bu durumda firmalar borçlar üzerinde ödeme taahhütlerini gerçekleştirmek için ya yeniden borçlanmak ya da varlıklarını elden çıkarmak zorunda kalır. Ponzi finansman durumunda firma spekülative finansman durumuna göre daha fazla miktarda borçlanmaya ihtiyaç duyar. Çünkü firma anaparanın yanı sıra borçların faiz ödemelerini bile içsel finansman kaynaklarına dayanarak karşılayamaz. Bu nedenle, ponzi finansman türünü benimseyen firmaların borçluluk yapısı olağanüstü derecede artar.

Ekonominin herhangi bir finansal istikrarsızlık sürecine girip girmeyeceğini belirleyen şey ekonomideki karar birimlerinin ağırlıklı olarak hangi tür finansman biçimini benimsedikleridir. Bu bağlamda, ekonomide hedge finansmanın ağırlığının fazla olması finansal istikrar durumuna işaret ederken, ekonomide ponzi ve spekülative finansmanın ağırlığının artması finansal istikrarsızlık durumunun habercisi olacaktır. Minsky'e göre ekonomideki firmalar başlangıçta ağırlıklı olarak hedge finansman türünü benimserler. Ancak ekonomideki içsel dinamiklerin bir sonucu olarak bu finansman türü giderek spekülative ve ponzi finansman türlerine doğru evrilir.

Minsky yatırımların belirleyicileri ve yatırımın finanse edilme biçimi ile ilgili olarak ortaya koyduğu bu teorik çerçeveden hareketle bir finansal istikrarsızlık hipotezi ortaya koymuştur. Bu teori ile modern ekonominin niçin paniklerle başlayan ve bir dizi ciddi depresyona yol açan borç deflasyonlarına meyilli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Minsky finansal istikrarsızlık hipotezi ile kapitalist piyasa mekanizmasının fiyat istikrarını ve tam istihdam dengesini sağlamayacağını ve ekonomide ortaya çıkan iş çevrimlerinin ekonomideki finansal ilişkilerden kaynaklandığını göstermeye çalışmaktadır (Minsky, 2008 (1986): 194). Minsky kapitalizmin istikrarsızlığa yönelik eğilimini paranın rolündeki değişimlerle ve iş hayatının finanse edilme biçimi ile ilişkilendirmiştir. Minsky ana akım iktisatçıların para arzının merkez bankasının kontrolünde bir araç olduğu görüşünü benimsememektedir. Minsky'e göre para bankacılık sistemi içerisinde içsel olarak yaratılmaktadır. Bu çerçevede para ve finans yakından ilişkilidir. Minsky'nin analizinde finans modern kapitalist bir ekonominin gerçek dengesinin belirlenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Minsky iktisadi sistemi çevrimsel bir şekilde ele almıştır. Bu çerçevede, yine ana akım iktisatçıların analizlerinin aksine uzun dönemde istikrarlı bir denge olmadığını kabul etmiştir.

Minsky kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmaları istikrar dönemi, genişleme dönemi ve finansal kriz olmak üzere üç aşamaya ayırmıştır. Minsky'nin dinginlik dönemleri (periods of tranquility) olarak da tanımladığı istikrar dönemi ile ekonomide yatırım balonlarının, enflasyonun, finansal ve parasal krizlerin ve borç deflasyonlarının olmadığı bir durumu tanımlamaktadır. Minsky'e göre bu dönemin en önemli özelliklerinden biri ekonomide karar birimlerinin bir önceki istikrarsızlık döneminde karşı karşıya kaldıkları finansman güçlüklerin yol açtığı olumsuzlukların etkilerinde olmaları ve buna bağlı olarak güvenli finansman yapısını tercih etmeleridir. Herhangi bir istikrar döneminin ortaya çıkmasına neden olan temel faktör hükümetin bir önceki dönemdeki finansal istikrarsızlığı gidermek için uygulamaya soktuğu reformlar ve bu kriz döneminin insanların algılarında ve beklentilerinde yarattığı değişimlerdir. Bir finansal kriz dönemi sonrasında girişimcilerin kar beklentileri düşük olduğu için ekonomide aşırı bir canlılık hali ve buna bağlı olarak iktisadi faaliyetlerin aşırı bir şekilde genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan aşırı borçluluk durumu bulunmayacaktır. Bu durumda, ekonomideki karar birimleri büyük ölçüde sahip olduğu içsel kaynaklara dayanarak yatırımları gerçekleştirir. Bir önceki finansal krizin neden olduğu olumsuzluklar karar birimlerinin temkinli bir şekilde davranmalarını sağlayacak; dolayısıyla, bu dönemde firmaların finansman yapısı oldukça güvenli olacaktır. Ancak zamanla karar birimleri bu olumsuzlukların etkisinden kurtulacak ve piyasadaki sinyaller ışığında borçlanma yoluyla faaliyetlerini genişletme eğiliminde olacaklardır. Keynes'in eksik istihdam durumu olarak tanımladığı bu dönemde giderek eksik istihdam durumu ortadan kalkacak ve ekonomi tam istihdama doğru hareket edecektir. Ekonomi bir kez tam istihdama ulaştığında ise karar birimleri arasındaki etkileşim tam istihdamın ötesine geçilmesine neden olacak bir spekülatif genişleme sürecini başlatacaktır. Minsky'e göre herhangi bir istikrar döneminden bir spekülatif genişleme dönemine geçilmesine neden olan en önemli unsur finansal yeniliklerdir. İstikrar dönemi boyunca kar elde etme amacıyla olan finansal kurumlar sürekli olarak para şeklinde ya da paraya ikame yeni finansal araçlar yaratırlar. Bu şekilde bu dönemde hızlı bir finansal yenilik artışı görülür. Bu dönemde, finansal yeniliklerin artmasına bağlı olarak ortaya çıkan her türlü yeni para ve piyasada mevcut olan finansal araçların genişlemesi firmaların piyasadaki borç olarak faaliyetlerini genişletme olanaklarını artırır. Diğer bir deyişle, ekonomide finansman olanaklarının artması firmaların sermaye ve finansal varlıklara yönelik taleplerini artıracaktır (Minsky, 2008 (1986): 199).

Bu çerçevede Minsky finansal yenilikleri ekonomideki istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olarak görmüştür. Ekonomide finansal yenilikler gerçekleştirildiği sürece tam istihdamın ve fiyat istikrarının sürdürülmesi mümkün değildir Minsky'e göre modern bir kapitalist ekonomide istikrar dönemi geçicidir; istikrar dönemi yerini er geç bir istikrarsızlık dönemine bırakacaktır (Minsky, 2008 (1986): ix).

Minsky genişleme dönemini "coşku" (*euphoria*) olarak nitelendirmektedir. Genişleme döneminin en temel özelliği piyasadaki artan kar beklentilerine bağlı olarak varlık fiyatlarındaki yükseliştir. Minsky'e göre genişleme dönemi de istikrar dönemi gibi geçicidir. Minsky istikrar döneminde ortaya çıkan koşulların piyasayı bir genişleme eğilimine sokacağını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan genişleme döneminin de er geç krizle sonuçlanacağını belirtmektedir. Minsky'nin analizinde genişleme döneminde ekonomideki iyimser beklentilerin bir sonucu olarak kar beklentilerinin yüksek olması firmaların yatırım taleplerini artırmaktadır. Bu dönemde, firmaların gelecek karlılık düzeyi ile ilgili beklentilerinin yüksek olması gelecekte beklenen nakit akışının başlangıç yatırımları finanse etmek için gerekli nakit ödeme taahhütlerini aşmasından kaynaklanır. Firma ekonomide artan iyimser beklentilere bağlı olarak yatırım talebini gerçekleştirecek kaynaklara sahip olmasa bile ekonomide dışsal finansman olanaklarının var olması firmaların yatırım taleplerini gerçekleştirmelerine izin verir. Bu şekilde bu dönemin en önemli özelliği firmaların borçluluk düzeyinin artması oluşturur. Genişleme döneminin bitmesine neden olan şey firmaların yatırımların artmalarına neden olan kar beklentilerinin gerçekleşmemesidir. Gelecekte firmalar karların ve buna bağlı olarak nakit akışlarının bekledikleri kadar yüksek olmaması ve yüksek kar beklentilerine dayalı olarak yapılan yatırımların neden olduğu yüksek borçluluk yapısının bir sonucu olarak bir nakit sıkıntısı ile karşı karşıya kalırlar. Firmalar nakit problemlerini varlıklarını satarak ya da yeni borçlar alarak karşılama yoluna giderler. Bu noktada yatırımların finanse edilme biçimi ekonominin bir kriz

sürecine girip girmemesini belirleyecektir. Eğer ekonomide hedge finansman biçimleri ağırlıklı olarak tercih ediliyorsa ekonomi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde nakit problemiyle karşılaşmayacak ve buna bağlı olarak da bir borç krizi ortaya çıkmayacaktır. Eğer ekonomide ağırlıklı olarak spekülative finansman biçimi tercih ediliyorsa firmalar kısa dönemli bir nakit problemiyle karşı karşıya olacak ve kısa dönemli finansman problemlerini gidermek için yeniden borçlanma yoluna gidecektir. Ponzi finansman durumunda ise ekonomi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ciddi bir ödeme sıkıntısı ile karşı karşıya kalacak ve bunun sonucu olarak ekonomide ciddi bir borç sıkıntısı oluşacaktır. İstikrar döneminin aksine genişleme döneminde giderek ekonomide hedge finansman biçimlerinden spekülative ve ponzi finansman biçimleri tercih edilir. Bu dönemde ekonomide gelecek karlılık düzeyi ile ilgili beklentilerin olumlu olması borç alanların ve verenlerin güvenlik marjlarını daraltmalarına neden olur. Bu gelişmelerin sonucu olarak ekonomide giderek güvenli olmayan finansman biçimleri tercih edilir ve borçluluk düzeyi artar. Bu durum ekonominin bir genişleme dönemine girmesine yol açar (Minsky, 1982: 65).

Minsky'nin analizinde ekonominin bir genişleme dönemine girmesinin temel belirleyici özelliği varlık fiyatlarındaki yükseliştir. Ancak varlık fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkan bu genişleme ekonomide yatırımların ve buna bağlı olarak borçluluk düzeyinin artmasına neden olarak ekonomiyi bir kriz sürecine sokacaktır (Minsky, 2008 (1975): vii). Firmalar büyük ölçüde spekülative ve ponzi finansmana dayandığı zaman finansal sistem kırılgan olacak ve bu durum ekonomiyi finansal krizler ve borç deflasyonuna karşı korunmasız bırakacaktır (Raines ve Leathers, 2008: 149).

Ekonominin bir kriz dönemine girmesine neden olan temel faktör ekonomideki firmaların gerçekleşen karlarının beklenildiği kadar yüksek olmaması nedeniyle firmaların nakit ödeme sıkıntısı içinde bulunmalarıdır. Böyle bir durumda, nakit ödeme sıkıntısı içinde olan firma borçlarını ödeyebilmek için ya yeni borç almak ya da sermaye varlıklarını satmak zorunda kalacaktır. Firmaların sermaye varlıklarını satmaları durumunun ekonomide yaygın olarak görülmeye başlanması sermaye varlıklarının arzını artırarak fiyatını düşürecektir. Bu durumda, firmanın piyasadaki borç olarak nakit sıkıntısını aşma olanağı da bulunmamaktadır. Çünkü sermaye varlıklarının fiyatının düşmesi firmanın varlıklarının teminat değerinin ve borç alabilme yeteneğinin de azalmasına neden olacaktır. Ayrıca piyasada kredi talebindeki artış faiz oranlarını artırarak borçlanmanın maliyetini de artıracaktır. Bu durum, spekülative ve ponzi finansman yapısını benimseyen ve dolayısıyla sağlıksız bir yapıya sahip olan firmaların iflas etmesine neden olacaktır. Dolayısıyla ekonomi iflasların ve dolayısıyla işten çıkarmaların yaşandığı bir kriz dönemine girecektir. Ancak Minsky'e göre ekonomik kriz kapitalizmin çöküşüne neden olmayacak, tam tersine kapitalizmin güçlenmesini sağlayacaktır. Ekonomik kriz sonrasında faizler düşecek ve firmaların daha önce kısa vadeli borçlarından oluşan finansal yapıları uzun vadeli borçlar ve hisse senetlerinden oluşan bir yapıya dönüşecektir. Bunun yanı sıra, kriz döneminde ortaya çıkan bütçe açıkları nedeniyle bankaların ve diğer kurumların portföylerinde devlet tahvillerinin ağırlığı artacak ve bu şekilde finansal sistem daha güçlü bir yapıya ulaşacaktır. Ayrıca ekonomik birimler bu krizden önemli dersler çıkaracak ve geçmişte yaşadıkları olumsuz tecrübeler nedeniyle daha temkinli hareket edeceklerdir. Dolayısıyla, kriz ekonominin daha güçlü bir yapıya sahip olmasına yol açarak bir istikrar dönemini beraberinde getirecektir (Ergül, 2005: 41).

Minsky kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu kabul etmekle birlikte bir takım müdahalelerle kapitalizmin daha istikrarlı bir yapıya sahip olabileceğini vurgulamıştır. *Stabilizing An Unstable Economy* (1986) başlıklı kitabında büyük devlet, istihdam stratejisi, son ödeme merci olarak merkez bankası müdahalelerinin kapitalizmin istikrarsızlığa yönelik doğal eğiliminin sınırlandırılmasında oldukça etkili olduğunu tartışmıştır. Bu bağlamda, hükümet açıklarının artması ticari karların artmasını ve sürdürülmesini sağlayarak ekonominin depresyondan çıkılmasını sağlamıştır. Böyle bir büyüme politikasının benimsenmesi durumunda özel sektörün portföyleri ağırlıklı olarak güvenli hazine bonolarından oluşacak ve bu durum özel sektörün kırılgan bilançolar yaratmaksızın genişlemesine izin verecektir. Ayrıca, genişleme döneminde devletin vergi gelirleri artacağından hükümet bütçesi fazla verirken, özel sektör bütçesi kötüleşecektir. Dolayısıyla, bu

noktada bütçe açığı şeklindeki hükümet politikası çevrimin karşı yönünde işlemlerini sağlayarak karların istikrara kavuşturulmasını sağlayacaktır (Papadimitrou ve Wray, 2008: xxv-xxvi).

Minsky'nin en fazla önem verdiği çarelerden biri de hükümetin aktif bir şekilde istihdam yaratıcı bir role sahip olmasıdır. Bu politikanın sonucunda çalışmak isteyen ancak özel sektörde iş bulamayan herkes iş bulabilecektir. Bu program aynı zamanda ücretleri de baskı altına alacak ve bu şekilde ücret artışlarından kaynaklanan enflasyonist baskı ortadan kaldırılabilir. Aynı zamanda bu politikanın uygulanması ile ekonomik hayata hiçbir katkı yapmadan gelir sağlamaya yönelik transfer harcamaları ve işsizlik sigortası gibi harcamalarda bir azalma ortaya çıkacak ve bunların neden olduğu enflasyonist baskı da ortadan kalkacaktır. Ayrıca, bu politika ile kamu istihdamında yer alan işçiler ekonominin büyümesine doğrudan katkı sağlayacaklardır. Tüm bunlara ek olarak kamu istihdamında uygulanan ücret düzeyi ile toplumdaki gelir eşitsizlikleri de azaltılabilecektir (Tymoigne, 2008: 19).

Son ödeme merci olarak bir merkez bankası müdahalesi merkez bankasının kriz ortamında bankaların kredi sağlama yeteneğini desteklemek için likidite sağlaması esasına dayanmaktadır. Bu şekilde kriz anında merkez bankası ekonomideki likidite sıkıntısını ortadan kaldırarak varlık değerlerinin ani bir şekilde çökmesini engelleyebilir⁴.

Minsky ana akım iktisadın kapitalist ekonomilerde gözlemlenen istikrarsızlıkların giderilmesinde laissez faire politikasını dikte eden yaklaşımına karşı çıkmıştır. Minsky'e göre tam tersine görünmez elin işlemesine engel olmak gerekir. Minsky bu öneri ile finansal piyasalarda spekülasyon eğilimini dizginleyen kurumların oluşturulmasını kastetmektedir. Bunun yanı sıra, Keynes savaş sonrası dönemde uygulanan yatırımları teşvik etme politikasını eşitsizliği, finansal istikrarsızlığı ve enflasyonu artıracağı gerekçesiyle eleştirmiştir. Minsky'e göre yatırım öncelikli bir büyüme politikası finansal sistemi sağlam bir yapıdan giderek finansal kırılganlığa sürükleyecektir. Minsky bu politika yerine doğrudan istihdam yaratılmasını ve yüksek tüketim stratejisini önermiştir. Çünkü yatırım teşvikleri, refah uygulamaları ve kurtarma operasyonları finansal kırılganlığı ve eşitsizliği artırmakta ve ekonomiye stagflasyonist bir eğilim vermekteydi (Papadimitrou ve Wray, 2008: xix).

4. 2008 Krizi ve Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi

Minsky'nin bir önceki bölümde özetlenen finansal istikrarsızlık hipotezi Ağustos 2007'de sub-prime piyasasının çöküşü ile başlayan 2008 krizini anlamak için temel dayanak noktası olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, Minsky'nin çalışmalarına yönelik ilgi bu krizden sonra oldukça önemli bir oranda artmıştır. Pek çok iktisatçı tarafından Ağustos 2007'de yaşanan çöküş "Minsky Moment" olarak nitelendirilmiş; finansal piyasalarda yaşanan çöküşün Minsky'nin kuramını doğruladığı ileri sürülmüştür (Palley, 2010: 28).

Bu bağlamda, Wray (2009), Palma (2009), Wade (2009), Crotty (2009) ve Blackenburg ve Palma (2009) gibi iktisatçılar yaşanan krizi tipik bir finansal kriz olarak değerlendirmişler ve Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezi ile ortaya koyduğu teorik çerçeveye dayanarak krizin açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. 2008 krizi patlak verdikten sonra krize açıklama getirmeye çalışan pek çok iktisatçı Minsky'nin işaret ettiği gibi finansallaşmaya dayalı spekülasyon büyüme döneminin sürdürülemez olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Wray (2009), 2008 krizini aşırı finansallaşmanın yol açtığı sistemik bir kriz olarak nitelendirmiştir. Finansal piyasaların kontrolsüzce gelişmesine neden olan bu durum önce finansal piyasaların daha sonra da bütün ekonomik faaliyetlerin çökmesine neden olmuştur (Wray, 2009: 810).

Palma (2009) da benzer bir yaklaşımla, 2008 krizini likidite bolluğu, finansal ve verimli sermaye arasındaki uyumsuzluk, finansal piyasalara ilişkin uygun düzenlemelerin olmayışı, asimetrik bilgi,

⁴ Bu noktada, Mehrling (2000) para piyasasını sistemin kalbi olarak nitelendirmekte ve finansal krizi de kalp krizine benzetmektedir. Bu anlamda, merkez bankasının kriz anında ekonomideki likidite sıkıntısını ortadan kaldırmak için yaptığı müdahaleleri sistemin yaşaması için gerekli bir acil önlem olarak görmektedir.

sınırlı rasyonalite gibi finansal piyasaların düzgün bir şekilde işlemlerini engelleyen bir dizi mekanizmayla açıklamıştır (Palma, 2009: 830-832). Benzer bir şekilde, Wade (2009) de krizin nedenini uygulanan neoliberal politikalara ve finansal piyasaların geçirdiği deregülasyon sürecine bağlamıştır (Wade, 2009: 549). Yine, Crotty (2009) 2008 krizinin nedenlerini Yeni Finansal Yapılanma (New Financial Architecture-NFA) denilen cari finansal rejimin uygulamalarında ve kurumlarında aramaktadır. Crotty'e göre, 1980'lerden beri uygulana gelen bu sistem bireylerin piyasada aşırı riskli işlemler yapmalarına neden olarak muazzam ölçüde finansal genişlemeye ve bunun sonucu olarak krizlere neden olmuştur (Crotty, 2009: 564-566)

2008 krizine aşırı finansallaşmanın neden olduğunu vurgulayan bu yazarlar aynı zamanda finansal piyasaların kontrolsüz bir şekilde gelişmesini engelleyen bir takım düzenlemelerin gerekli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu çerçevede, Wade (2009) finansal piyasalara yönelik bir takım düzenlemelerle finansal aracılık faaliyetlerinin daha istikrarlı hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, özellikle yatırım bankacılığı ile tüketim ve tasarruf bankacılığının birbirinden ayrılmasını önermiştir. Bunun yanı sıra, son derece riskli faaliyetlerde bulunan yatırım bankacılığı faaliyetlerinin kısıtlanması, alıcı ve satıcılar arasında bilgi asimetrisine neden olan yeni finansal ürünlerin denetlenmesi ve bütün faaliyetlerin bilançolarında kayıt altına alınma zorunluluğunun getirilmesi de finansal piyasaların daha istikrarlı bir yapıya sahip olması için yaptığı öneriler arasındadır (Wade, 2009: 549).

Kriz sonrası dönemde kapitalizmin yeniden organizasyonunun gerekli olduğuna dikkat çeken başka bir çalışma da Blackenburg ve Palma (2009)'ya aittir. Bu çalışmada, öncelikle finansın asıl işlevi olan verimli sermaye ve birikimine ve iktisadi gelişmeye hizmet etmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yazarlar bunun yanı sıra istikrarlı ve etkin bir uluslar arası ödemeler sisteminin benimsenmesinin de son derece önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir (Blackenburg ve Palma, 2009: 536). Crotty (2009) finansal piyasaların ekonomi içindeki hakim konumunun ortadan kaldırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu noktada, reel ekonominin ihtiyaç duyduğu fonları sağlayabilecek ve ekonomi içinde spekülasyon faaliyetleri engelleyebilecek yeni bir düzenleyici rejime ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır (Crotty, 2009: 577).

Bu iktisatçılar Minsky'nin ortaya koyduğu teorik çerçeveye dayanarak 2008 krizini finansal piyasalarda görülen çöküş ile ilişkilendirmişler ve bu krizin temelini oluşturan birikim sürecindeki tıkanıklıklara dikkat çekmemişlerdir. Minsky'nin ortaya koyduğu teorik çerçeve finansal piyasalardaki istikrarsızlık eğilimini açıklamada oldukça yararlıdır. Minsky'nin kapitalizmdeki istikrarsızlıkların nedenini dışsal faktörlerle değil kapitalizmin kendi içsel dinamikleriyle açıklaması, kurumsal yapıdaki değişimleri göz önünde bulundurarak evrimsel bir bakış açısına sahip olması ve bu bakış açısının sonucu olarak finansal sistemin zaman içerisinde giderek daha kırılgan bir yapıya doğru evrileceğini vurgulaması Minsky'nin analizinin güçlü yönleridir. Ayrıca, Dünya ekonomisinde yirminci yüzyılın sonu ve yirmi birinci yüzyılın başında yaşanan üç önemli döngüsel gelişme (1981-1990, 1991-2001 ve 2002-2009) Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezinde ortaya koyduğu teorik çerçeveyi doğrular niteliktedir. Bu üç çevrimde de Minsky'nin işaret ettiği gibi finansal yenilikler, finansal serbestleşme politikalarının ve yatırımcıların risk konusunda değişen eğilimlerinin büyük bir rolü bulunmaktadır. Ancak bu bakış açısı kapitalist ekonomilerde yaşanan krizleri sadece finansal piyasalara dayanarak açıklamakta ve krizin altında yatan reel dinamikleri ise göz ardı etmektedir. Bu nedenle, Palley (2010) Minsky'nin teorisinin kapitalizmin istikrarsızlık eğilimine ilişkin kısmi ve eksik bir bilgi sağladığını vurgulamaktadır (Palley, 2010: 37-43).

Charles (2015) Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezinin ilk olarak temsili bir firmanın mikro ekonomik analizine dayandığını ve tek bir firma için geçerli olan durumun ekonomideki tüm firmalar için de geçerli olduğunu varsayımının üzerine finansal istikrarsızlık hipotezini inşa ettiği için terkip hatasına (the fallacy of composition) düştüğünü belirtir (Charles, 2015: 434).

Sweezy ve Magdoff (1982) Minsky'nin *Can It Happen Again?* (1982) başlıklı çalışmasında ileri sürdüğü argümanların güçlü olduğunu vurgulamakla birlikte bir takım sınırlılıklara sahip olduğunu tartışmıştır. Sweezy ve Magdoff'un vurguladığı sınırlılıkların başında Minsky'nin analizini üzerine kurduğu ABD ekonomisini uluslararası mali piyasalardan tecrit ederek ele alması gelmektedir. Sweezy ve Magdoff'a göre bu durum Minsky'nin bu kitaptaki içinde yaşadığı dönemde 1929 Dünya

Ekonomik Bunalımı'na benzer bir büyüklükte bir krizin ortaya çıkma ihtimalinin -Amerikan Merkez Bankası'nın son çare olarak borç alınabilecek bir merci olması ve devletin bütçe açıkları yaratarak ekonomideki durgunluk eğilimini bertaraf etmesi nedeniyle- güç olduğu yolundaki argümanını zayıflatmaktadır. Sweezy ve Magdoff, Minsky'nin sadece ulusal ekonomi (ABD ekonomisi) perspektifinden meseleye baktığına dikkat çekmekte; küresel ekonomi perspektifinden bakıldığında bir ülkede ortaya çıkacak bir mali krizin zincirleme bağlantılar nedeniyle tüm küresel ekonomiye yayılacağını vurgulamaktadır. Ayrıca, küresel ölçekte bir nihai borç veren bir mercinin bulunmayışı ya da merkez bankalarının eş güdümlü davranarak krizi bertaraf etme olanağının düşük olduğuna da dikkat çeken yazarlar Minsky'nin işaret ettiğinin aksine 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı gibi derin bir kriz yaşanma ihtimalinin halen yüksek olduğuna vurgu yapmışlardır (akt. Foster ve McChesney, 2010: 23-24).

Sweezy ve Magdoff (1982)'a paralel bir şekilde Wolfson (2002) da Minsky'nin finansal kriz teorisinin ulusal ekonomi bağlamında geliştirdiğine dikkat çekmiştir. Wolfson (2002)'a göre, Minsky'nin teorisinin günümüzdeki finansal krizleri anlamak için küresel bir ekonomi perspektifinde yeniden geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bir ülkenin başka bir ülkeden borç alması ya da başka bir ülkede yatırım yapması durumunun göz önünde bulundurulması gerekir. Wolfson (2002) Asya finansal krizi örneğinden yola çıkarak Minsky'nin teorisinin ve bu teoriye dayanarak ortaya koyduğu çözüm önerilerinin küresel ekonomi perspektifinde düşünüldüğünde bir takım sınırlılıklarının olduğuna dikkat çekmiştir. Her şeyden önce sermayenin uluslararası dolaşımının serbest olması finansal kırılganlığın hızla diğer ülkelere yayılmasına neden olacaktır. Bunun yanı sıra faiz oranlarında ve döviz kurlarında yaşanan gelişmeler borçluluk düzeyini etkileyerek finansal kırılganlığın şiddetini artıracaktır. Bu çerçevede, Wolfson (2002) küresel ekonomi perspektifinden bakıldığında ulusal finansal piyasalara yabancı fonların yatırım olanaklarının sınırlandırılmasının finansal kırılganlığın yaşanma ihtimalini zayıflatacağını vurgulamıştır.

Foster ve McChesney (2010)'a göre Minsky'nin teorisinin zayıf yönü ekonominin ağırlık merkezinin üretimden finans alanına kaymasının nedenlerini ortaya koyamaması ve kapitalizmdeki yapısal durgunluk problemi ile ilgilenmemesidir. Bu yazarlara göre Minsky 1987 borsa çöküşünden sonra "kapitalizmin yine değiştiğini ve yeni bir evre olarak mali krizlere daha yatkın olan para yöneticilerinin kapitalizmine" doğru bir evrim geçirdiğini iddia etmiş; ancak kapitalizmin uzun vadeli bir eğilim olarak finansallaşmaya doğru evrimini açıklayan bir teori ortaya koyamamıştır (Foster ve McChesney, 2010: 28).

White (2015) Minsky'nin hedge, spekülâtif ve ponzi finansman olarak tanımladığı finansman biçimlerinin açıklayıcı bir teori olmaktan uzak olduğunu ve sınıflandırıcı ve herkes tarafından bilinen bir gerçek (truism) olduğunu ileri sürmektedir. Eğer bankalar hedge finansmandan daha yüksek riskli finansman biçimleri olan spekülâtif ve ponzi finansman biçimlerine kayarlarsa bankacılık sisteminde kırılganlık artar. Bankacılık sisteminin sağlam bir finansal sistemden giderek finansal olarak kırılgan bir sisteme dönüşmesinin nedeni gelecek hakkındaki beklentiler ile ilgili belirsizliktir. White (2015)'e göre finansal istikrarsızlık hipotezi belirsizlikten hareket etmez. Ayrıca, White'a göre gerçek dünyada görülen istikrarsızlıklar bankacılık sisteminin kendisini giderek daha kırılgan hale getirmesinin bir sonucu olarak değil; merkez bankalarının ve hükümet kurumlarının sistemin işleyişini bozan müdahalelerinin sonucu olarak ortaya çıkar. White'a göre Minsky'nin analizinden çıkan sonuç hükümet iktisadi genişleme dönemlerinde bankaların finansal stratejilerini kontrol altında tutmalı, daralma dönemlerinde de nihai borç verme merci olarak işlev görmelidir. White (2015) hükümetlerin yatırımcıların iyimserlik ve kötümserlik dalgalarını dengeleyecek şekilde davranmadıklarını tam tersine özellikle iktisadi genişleme dönemlerinde kaldıraç düzeylerini artırarak borçlanmayı teşvik ettiklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca kötü dönemlerde merkez bankasının nihai borç verme işlevi görmesi genel olarak ahlaki tehlikelere yol açarak yarardan çok zarar getireceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, White (2015) uygulamada resmi düzenleyicilerin ve nihai borç verme merci işlevlerinin bankaların ya da özel finans kurumlarının düzenlenmediği ya da korunmadığı duruma göre daha akıllıca ve ihtiyatlı bir politika olmadığına işaret etmektedir (White, 2015: 109-111).

Bunun yanı sıra, Flanders (2015) Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezinin literatürde "Minsky zamanı" olarak yorumlanmasını eleştirmektedir. Bu durum finansal istikrarsızlığın

tamamen kısa vadeli ve döngüsel bir olgu olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Flanders (2015) “Minsky Moment” tanımlamasının yanlış bir tanımlama olduğuna dikkat çekmiş; yaşanan süreç için doğru nitelemenin “Minsky çağı” olduğunu belirtmiştir. Flanders (2015)’e göre, Minsky finansal piyasalarda görülen ani kriz ve paniklerden çok finansal piyasalarda iktisadi karar birimlerinin –özellikle de bankaların- davranışlarına odaklanmıştır. Minsky’ye göre, iktisadi karar birimleri giderek artan bir şekilde spekülative faaliyetlere yöneliyor ve bu da kaçınılmaz bir şekilde bir krizle sonuçlanıyordu. Bu çerçevede, Minsky bankalar ve müşterileri arasındaki ilişkiye odaklanıyor ve 20.yy boyunca bankaların ve diğer finansal kurumların değişen rolünü göz önünde bulunduruyordu (Flanders, 2015: 84-85).

2008 krizi ABD’de konut piyasasında patlak vermekle birlikte bu krizi basit olarak bir finansal kriz ya da konut piyasasında yaşanan bir kriz olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Kriz finansal piyasalarda patlak vermiş olmakla birlikte kriz 1970’lerde başlayan durgunluk eğilimi ile yakından ilişkilidir. Daha önce ifade edildiği gibi, Dünya ekonomisinde 1970’lerden itibaren görülen kronik durgunluk eğilimi neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma stratejileri ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu stratejiler 1993-2007 arası dönemde İngiltere ve ABD ekonomisinin toparlanmasını kısmen sağlamış olmakla birlikte aşırı birikim sorununu kalıcı bir şekilde ortadan kaldırmakta başarılı olmamıştır. Bu çerçevede, Brenner (2011), küreselleşme döneminin son yıllarında ABD kapitalizminin kendi yapısal aşırı birikim sorununa çare bulduğu ve durgunluğa yol açan eğilimlerin ortadan kalktığı yolundaki düşüncesinin bir efsaneden ibaret olduğuna işaret etmektedir (Brenner, 2011: 211). Finansallaşmanın yükselişe geçtiği 1992-2007 arasındaki dönemde dünya çapında üretici güçlerin gelişimine yönelik baskın bir eğilim ile karakterize edilen genişlemeci bir dönemin olduğu söylenemez. Tam tersine, Brenner (2011)’e göre bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmeler küresel düzenin hakim emperyalist ülkelerdeki aşırı birikim eğiliminin üstesinden gelmekte başarısız olduğunu ve küreselleşmenin yoksulluk, eşitsizlik ve istikrarsızlığı geçmişte bırakacağı yolundaki iddianın doğru olmadığını göstermiştir (Brenner, 2011: 216).

Neoliberalizm ve küreselleşme 1980’lerde ABD’nin başını çektiği gelişmiş kapitalist ülkelerde kısa dönemli bir iyileşme sağlamış olmakla birlikte kapitalizmin durgunluk eğilimini kalıcı bir şekilde ortadan kaldırmada başarılı olamamıştır. Üstelik bunun da ötesinde bu politikaların kendisi bizzat krizin nedeni olarak görülmüştür. Neoliberalizmin piyasaların mükemmel olduğu ve bankacıların işleyen piyasalara hizmet edeceği yolundaki argümanının aksine, gerçekte kötü işleyen bankacılık sistemi riski dağıtmamış tam tersine yoğunlaştırmıştır (Engelen vd. 2011: 9). Bu çerçevede, 2008 krizini inceleyen kuramcılardan Dumenil ve Levy (2011) 2008 krizini doğrudan “neoliberalizmin krizi” olarak nitelendirmiştir. Amerikan ekonomisinde büyüme ve birikim oranlarının tarihsel olarak yavaşladığını vurgulayan Dumenil ve Levy, ABD’de bir yandan dış ticaret açığının diğer yandan da hane halkı borçlanmasının hızlı bir şekilde arttığına dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler ABD ekonomisinin son derece kırılgan bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Aşırı ölçüde finansallaşma kırılgan ve istikrarsız bir finansal yapının ortaya çıkmasına neden olurken, küreselleşmenin dizginsiz bir şekilde ilerlemesi ekonominin kontrol altında tutulmasını güçleştirmiştir. 1990 sonrası yaşanan finansallaşma süreci giderek artan ölçüde kırılgan bir finansal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Eylül 2008’de krizin patlak vermesi ile birlikte Dünya ekonomisi uzun ve derin bir durgunluk dönemi içine girmiştir. 2008’de yaşanan kriz neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma stratejilerinin sürdürülemez bir niteliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede, Dumenil ve Levy bu krizin neoliberalizmin krizi olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir (Dumenil ve Levy, 2011: 1). Neoliberal büyüme modeli ücretlerde durgunluğa ve gelir eşitsizliğinde artışa neden olmuş; finansallaşma durgunluğun aşılması için gerekli talep artışını bir süre sağlamıştır.

Durgunluğa çare üretmek üzere geliştirilen neoliberalizm emek gücünü bastırarak ücretleri ve satın alma gücünü azaltarak durgunluğu pekiştirmiştir. Finansallaşma ve küreselleşme neoliberalizmin bu çelişkisini aşmaya geçici olarak yardımcı olmuştur. Özellikle finansallaşma hane halkı, firma ve devletin piyasadaki borçlanmasını kolaylaştırarak neoliberalizmin talep kısıcılığı bu yönünün dengelenmesine imkan vermiştir. Bu çerçevede, finansallaşma reel ücretlerin sürekli olarak düştüğü bir ortamda tüketimin artmasını mümkün kılmıştır. Neoliberal politikaların düşük tuttuğu

reel ücretlerin talep üzerinde yarattığı negatif etki borçlanmayla giderilmiştir. Foster (2008)'ın verdiği rakamlar tüketici borçlarının 1975'ten 2005'e çarpıcı bir şekilde arttığını gözler önüne sermektedir. Ödenmemiş tüketici borçlarının harcanabilir gelire oranı 1975'te % 62 iken bu oran 2005'de %127'ye yükselmiştir. Foster (2008)'a göre, buna imkan veren borcun ödenmesini önceki yıllara göre kolaylaştıran faiz oranlarıdır (Foster, 2008: 10). Bu durum beraberinde borç yükünün muazzam bir şekilde artmasına neden olmuştur. Finansal genişleme tüketicilere durağan ücretler ve artan gelir eşitsizliğine rağmen borçlanarak tüketimi sürdürme imkanı verirken, benzer bir şekilde firmalara da borçlanarak içinde buldukları mali sıkışıklığı gidermesine yardımcı olmuştur. Bu süreçte finansal piyasaları sınırlayan düzenlemelerin gevşetilmesi ve finansal yenilikler büyük önem taşır. Çünkü finansal yenilik ve serbestleşme yeni ürünlerin düzenli bir biçimde ortaya çıkmasını sağlayarak daha fazla borçlanma olanaklarını genişletir. Artan borçların ödenmesi ve harcamaların sürdürülebilmesi için yeni borçlanma olanaklarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum ekonominin borca bağımlı hale gelmesine yol açar.

Benzer bir şekilde Curtis (2015) de krizin kökeninde 1970'lerde başlayan özelleştirme ve serbest piyasa ideolojisi bulunduğu dikkat çekmektedir. Curtis'e göre, özellikle 2000'li yıllarda finansallaşmanın artması ekonomide hormonlu bir büyüme periyoduna neden olmuştur. Bu çerçevede, küresel GSYİH 2000 yılında 36 trilyon ABD doları iken finans sektöründen elde edilen karlar sayesinde 2006 yılında 70 trilyon dolar gibi muazzam bir büyüklüğe yükselmiştir. Finansal sektörün bu ölçüde büyümesini sınırlayan düzenlemelerin yokluğu finansal piyasalarda patlaması kaçınılmaz balonların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Curtis, 2015: 7-8). Bu noktada, Curtis (2015) ekonominin finansallaştırılmasını "*olgunlaşmış kapitalizme için durağanlık eğilimini yara bandıyla tedavi etmeye*" benzetmektedir (Curtis, 2015: 88).

Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi'nde tanımladığı mekanizmalar kapitalist ekonomilerin giderek finansal olarak sağlam bir yapıdan finansal kırılganlığın yüksek olduğu bir finansal yapıya geçileceğini ve bunun sonucu olarak finansal çöküşün ve borç deflasyonlarının kaçınılmaz olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak kapitalizmin krizleri reel sermaye birikim sürecinden kaynaklanır. Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezi finansal piyasalarda gözlemlenen istikrarsızlıkları açıklamakta ancak bunların ardındaki faktörleri göz ardı etmektedir. Oysa finansallaşma kapitalizmin krizinin bir nedeni olmaktan çok kapitalizmin reel birikim sürecinde yaşanan krize verdiği bir tepkidir. Finansal piyasalarda yaşanan kriz krizin gerçek nedeni değildir. Minsky'nin işaret ettiği finansal yenilik, finansal serbestleşme ve finansal piyasalarda spekülasyon eğilimini dizginleyen düzenlemelerin gevşetilmesi neoliberal modelin daha uzun süre sürdürülebilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, finansal yenilik ve serbestleşme süreci finansal sektörün iktisadi gücünü ve varlığını artırarak reel sektörde kar elde olanakları giderek daralan kapitalistler için yeni kar alanları yaratmıştır. Finansal yenilik, finansal piyasaları düzenleyen kuralların gevşetilmesi, bireylerin ve yatırımcıların artan risk iştahı finansal sistemin borç tavanını yükseltmiş ve kredi bulma imkanlarını genişletmiştir (Palley, 2010: 37).

Ayrıca, finansallaşma hane halkına ucuz kredi olanağı sağlayarak neoliberalizmin ücretler üzerinde yarattığı tahribatı geçici olarak iyileştirerek tüketimi teşvik etmiş; bu da kapitalizmdeki durgunluk eğilimini bir süre baskılamıştır. Bunun yanı sıra, üretkenliği düşük ve kar oranları azalan ve giderek mali yapısı bozulan firmaların piyasadan ucuz bir şekilde borçlanmasına olanak vererek bir süre daha bu firmaların ayakta kalmasına imkan vermiştir. Ancak bunlar kapitalizmin içinde bulunduğu durgunluk eğiliminin kalıcı bir şekilde ortadan kaldırılmasını sağlamamış; sadece yaşanması muhtemel bir büyük krizi geciktirmiştir. Üstelik finansallaşma ekonomide borç yükünü artırarak durgunluğu pekiştirmiş; ekonomide hükümetleri durgunluğu gidermek amacıyla parasal genişleme programları uygulamak zorunda bırakarak finansal piyasalarda yeni bir balon ortaya çıkma ihtimalini artırmıştır. Finansal piyasalarda ortaya çıkan yeni spekülasyon ortamı ekonomiyi yeni finansal krizlere açık hale getirmiştir. Bu sürekli tekrarlayan finansal çöküşlerin ortaya çıkmasına neden olarak kapitalizmin krizini derinleştirmiştir.

Görüldüğü gibi, literatürde 2008 krizinin nedenlerini tartışan iktisatçılar sıklıkla krizi neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma süreçleri ile ilişkilendirmişlerdir. Krizden çıkış için yaptıkları önerilerde büyük ölçüde bu süreçlerin zayıflatılması ile ilgili olmuştur. Ancak, 2008 krizi

patlak verdikten sonra hükümetlerin batmakta olan finansal kurumları kurtarmaya yönelik yaptıkları radikal müdahaleler krizden çıkış için ülkelerin benimsedikleri temel strateji büyük ölçüde neoliberalizmi yeniden canlandırmak üzerine kurulu olmuştur. Crouch (2014)'un "neoliberalizmin garip ölümsüzlüğü" olarak tanımladığı bu süreçte finansal krizin patlak vermesinde büyük bir role sahip olan finansal kurumların zararları rekor kamu harcamalarıyla tazmin edilmiş; bu harcamaların faturaları ise kemer sıkma politikaları ile halka ödetilmiştir (Crouch, 2014: 10). Douzinas (2015) kriz sürecinde uygulanan politikaları kısaca "zenginler için sosyalizm, yoksullar içinse kapitalizm" olarak özetlenebilecek yeni bir tür politik iktisat türü olarak nitelendirmektedir (Douzinas, 2015: 47). Bu çerçevede, Fine ve Saad-Filho (2012)'nin işaret ettiği gibi, finansal sistemin çökmenin eşliğine gelmesi finansın öncülük ettiği ılımlı bir Keynesçiliğe, aşamalı ve tepkisel devlet kontrolüne, hatta finans ile sanayide kamu mülkiyetine bir tür geri dönüş gibi çözüm arayışlarını gündeme getirirse de, uygulamaya konulan önlemler özü itibarıyla neoliberal nitelikte olmuştur (Fine ve Saad-Filho, 2012: 188).

Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezine dayanarak 2008 Krizini açıklayan iktisatçıların finansal piyasaların düzenlenmesine yönelik politika reçetelerinin dikkate alınmaması ve kriz sonrası dönemde neo-liberal politikalardan vazgeçilmemesi krizin basit bir finansal kriz olmadığını göstermiştir. Eğer Palley (2010)'un işaret ettiği gibi, kriz basit bir finansal kriz olsaydı finansal piyasalarda spekülasyon ve aşırı risk üstlenme eğilimini ortadan kaldıran finansal düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle krizin etkileri hafifletilebilirdi. Ancak finansal piyasaların düzenlenmesi 1970'lerden itibaren uygulanan neoliberal büyüme politikalarının temeli olan ucuz kredi bulma olanağını ortadan kaldırarak büyümenin daha da yavaşlamasına neden olabilirdi (Palley, 2010: 29-32). Her ne kadar 2008 Krizi finansal piyasalarda patlak vermiş olmakla birlikte kriz reel birikim sürecindeki tıkanıklıklardan kaynaklanmaktadır. Minsky yaşanan krizi finansal piyasalardaki istikrarsızlığa indirgemiş ve finansal piyasaların düzenlenmesi, devletin iktisadi hayatın içinde daha fazla yer alması ve merkez bankasının nihai borç verme aracı olarak işlev görmesi ile finansal piyasalardan kaynaklanan derin depresyonların yaşanma ihtimalinin azaltılabileceğini vurgulamıştır. Kısacası Minsky'e göre sorun büyük ölçüde finansal piyasaların denetimsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa sorun ne neoliberalizmdir; ne de finansallaşmadır. Kriz kapitalizmin krizidir. Gelişmiş ülkelerde görülen birikim sorunu yüksek derecedeki tekelleşme ve endüstriyel doygunluktan kaynaklanan kökleşmiş bir durgunluk eğiliminin sonucudur (Foster ve McChesney, 2010: 31).

5. Sonuç

Kapitalizmde 1970 sonrası yaşanan ekonomik dönüşüm neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma ile karakterize edilmektedir. 1980'li yıllardan itibaren ise finans piyasalarında önemli bir dönüşüm süreci yaşandığı görülmektedir. Bu dönüşüm liberal ekonomi modelini benimsemiş ülkelerde finansal piyasaların öneminin ve ağırlığının artması ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede finansal piyasalara ilişkin mevcut olan her müdahale ve düzenleme finansal piyasaların etkinliğini ve işleyişini bozacağı gerekçesiyle eleştirilmiş ve finansal piyasalar hızlı bir deregülasyon sürecine tabi tutulmuştur. Finansallaşma bu anlamda 1980'lerin sonundan itibaren neoliberal küreselleşme sürecinin bir tamamlayıcısı olmuştur. 2008'de yaşanan büyük bunalım 1970'lerden itibaren kapitalist ekonomilerin geçirdiği bu dönüşümün sonucudur. Bu nedenle, 2008 krizi ile neoliberalizm, küreselleşme ve finansallaşma arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. 2008 krizi büyük ölçüde ekonominin aşırı ölçüde finansallaşmasından kaynaklanmaktadır. Ekonominin finansallaştırılmasının ardında ise ekonomide 1970'lerden itibaren kar oranlarında görülen azalma eğilimi bulunmaktadır. Neoliberalizm ve küreselleşme ekonomideki karlılık problemlerini geçici olarak çözmekle birlikte kar oranlarının düşme eğilimini kalıcı bir şekilde ortadan kaldıramamıştır. Reel piyasalarda ortadan kaldırılamayan bu durgunluk eğilimi finansallaşma ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, 1990'lardan itibaren iktisadi etkinliğin ağırlık merkezi üretimden finansa doğru kaymıştır. Bu durum, aşırı finansallaşmadan kaynaklanan istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Minsky'nin görüşleri 1980'lerin sonundan itibaren uygulanan politikaların olası sonuçlarına ilişkin bir uyarı olarak düşünülebilir. Yaşanan gelişmeler Minsky'nin düzenlenmeyen kuralsız bir kapitalizmin sürekli olarak istikrarsızlık üreten bir eğilime sahip olduğunu doğrular niteliktedir. Minsky kapitalist ekonomilerdeki dalgalanmaları yatırımdaki dalgalanmalarla; yatırımlardaki dalgalanmaları da yatırımın finanse edilme biçimi ile ilişkilendirmiştir. Minsky'e göre, ekonominin genişleme döneminde ekonomiye dair beklentilerin iyimser olması borç alanların ve verenlerin güvenlik marjını daraltmalarına neden olacaktır. Bu gelişmelerin sonucu olarak ekonomide giderek güvenli olmayan finansman biçimleri tercih edilecek ve bunun sonucu olarak borçluluk düzeyinde hızlı bir artış gerçekleşecektir. Firmaların büyük ölçüde güvenli olmayan finansman biçimlerine (spekülatif ve ponzi finansman) dayanması finansal sistemi kırılğan hale getirerek ekonomiyi finansal krizlere meyilli hale getirmektedir. Minsky borca dayalı spekülatif genişleme döneminin sonsuza kadar sürdürülmesinin mümkün olmadığını ve ekonomide finansal kırılğanlığın artmasından kaynaklanan istikrarsızlıkların ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Minsky finansal piyasaların işleyişini düzenleyen kurallar bulunduğu sürece kapitalizmin bu doğal eğiliminin dizginlenebileceğini iddia etmiştir.

Minsky'nin eserlerine yönelik ilgi 2008 krizi sonrasında yoğun bir şekilde artmıştır. 2008 Krizi sonrasında artan bu ilginin nedeni Minsky'nin ortaya koyduğu yaklaşımın günümüzün finansal krizlerinin anlaşılmasında yararlı olabilecek pek çok hususu detaylı bir şekilde incelemesidir. Minsky'nin ortaya koyduğu bu teori pek çok açıdan ana akım iktisada göre daha üstün bir bakış açısını yansıtmakla ve 2008 Krizi'nde açık bir şekilde görülen finansal süreçlerin anlaşılmasında yardımcı olmakla birlikte krizi sadece bir finansal kriz olarak ele almakta ve bu krizin ardındaki reel dinamikleri göz ardı etmektedir. Oysa günümüzde finansal piyasalardan kaynaklanan istikrarsızlıkların kökeninde reel birikimin içinde bulunduğu kriz bulunmaktadır. Minsky'nin krizi sadece finansa odaklanarak açıklaması ve ardında yatan reel dinamikleri göz önünde bulundurmaması Minsky'nin teorik çerçevesinin günümüz kapitalizminin krizlerini açıklama konusunda yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

ARRIGHI, G. (2010). **Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü**, (Çev.: İ. Yıldız), Yordam Kitap, İstanbul.

BARAN, P.A. ve SWEEZY, P. (2007). **Tekelci Sermaye**, (Çev.: G. Akalın), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

BAŞ DİNAR, G. (2011). **Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes, Minsky**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

BAŞ DİNAR, G. (2018). "Küreselleşmenin Krizinden Krizin Küreselleşmesine", **Bugünkü Küreselleşmeyi Anlamak** (Eds. S. Durusoy ve I.Ş. Çakmak), s. 1-32.

BLACKENBURG, S. ve J. G. PALMA. (2009). "Introduction: The Global Financial Crisis", **Cambridge Journal of Economics**, 33 (4), pp. 531-538.

BRENNER, R. (2011). "Küreselleşme ve Yeni Uzun Dalga Efsanesi", iç. Richard Brenner ve Michael Pröbriking (Der.), **Marksist Krizi Teorisi ve Kredi Krizi**, (Çev. S. Çakmak Şahin ve A. Şen Taşbaşı), Yordam Kitap, İstanbul, ss. 171-217.

BRENNER, R. (2015). **Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon**, (Çev.: B. Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul.

CHARLES, S. (2015). "Is Minsky's Financial Instability Hypothesis Valid?", **Cambridge Journal of Economics**, 40, 427-436.

CURTİS, N. (2015). **İdiotizm: Kapitalizm ve Hayatın Özelleştirilmesi**, (çev. M. Ratip), İletişim Yayınları, İstanbul.

CROTTY, J.R. (2009). "Structural Causes of the Global Financial Crisis: A Critical Assessment of the New Financial Architecture", **Cambridge Journal of Economics**, 33 (4), ss. 563-580.

CROUCH, C. (2014). **Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü**, (Çev. U. Gezen), Açılım Kitap, İstanbul.

DOUZİNAS, C. (2015). **Krizde Felsefe ve Direniş**, (Çev.: T. B. Işık), Metis Yayınları, İstanbul.

DUMENİL, G. Ve D. LEVY. (2011). **The Crisis of Neoliberalism**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

ENGELLEN, E. at al. (2011). **After the Great Complacence: Financial Crisis and The Politics of Reform**, Oxford University Press, Oxford-New York.

ERGÜL, Y. T. (2005). **Ekonomik İstikrarsızlıkları Anlamada Minsky'nin Fiansal İstikrarsızlık Hipotezi**, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

FİNE, B. ve A. SAAD-FİLHO. (2012). **Marx'ın Kapital'i**, (Çev.: N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.

FLANDERS, M. J. (2015). "It's Not a Minsky Moment, It's a Minsky Era, Or: Inevitable Instability", **Econo Journal Watch**, 12 (1), 84-105.

FOSTER, J.B. (2008). **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz**, (Çev.: Ç. Çıdamlı), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

HARVEY, D. (2014). **Post Modernliğin Durumu**, (Çev.: S. Savran), Metis Yayınları, İstanbul.

KARADAĞ, B. (2004). **Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi ve Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

KAUFMAN, H. (2013). **Önsöz**, s.xv-Keynes, J. M. 1971 (1930). A Treatise On Money, D.E. Moggridge (ed), Collected Writings of J. M. Keynes, UK: The Macmillan Press.

KEYNES, J. M. 1971 (1930). **A Treatise on Money**, D.E. Moggridge (ed.), Collected Writings of J.M. Keynes, UK: Macmillan Press.

KEYNES, J. M. 1973 (1936). **The General Theory of Employment, Interest and Money**, London: Macmillan.

LAPAVİTSAS, C. (2010). "Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere", iç. Costas LAPAVİTSAS (Haz.), **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**, (Çev.: T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, ss.25-74.

MEHRLİNG, P. (2000). "Minsky and Modern Finance: The Case of Long Term Capital Management", **The Journal of Portfolio Management**, s.81-88.

- MINSKY, H.P. 2008 (1975). **John Maynard Keynes**, USA: Mc Graw Hill.
- MINSKY, H.P. (1982). **Can It Happen Again? Essays on Instability and Finance**, New York: M.E. Sharpe.
- MINSKY, H.P. 2008 (1986). **Stabilizing An Unstable Economy**, USA: Mc Graw Hill.
- MINSKY, H.P. (1996). Uncertainty and The Institutional Structure of Capitalist Economies, **Journal of Economic Issues**, 30, 357-368.
- ÖZEL, H. ve ÖZGÜR, G. (2010). “Küreselleşme, Finansal Genişleme ve Bunalım”, **Amme İdaresi Dergisi**, 43 (1), 33-56.
- PALLEY, Thomas (2010). “The Limits of Minsky’s Financial Instability Hypothesis as an Explanation of the Crisis”, **Monthly Review**, 61 (11), 1-10.
- PALMA, J.G. (2009). “The Revenge of The Market on the Rentiers: Why Neo-Liberal Reports of The End of History Turned Out to be Premature”, **Cambridge Journal of Economics**, 33 (4): pp. 829-869.
- PAPADİMİTROU, D. M. ve WRAY, L. R. (2008). “The Economic Contributions of Hyman Minsky: Varieties of Capitalism and Institutional Reform”, **Review of Political Economy**, 10 (2), 199-225.
- PAPADİMİTROU, D. M. ve WRAY, L. R (2008). “Minsky’s Stabilizing An Unstable Economy: The Decades Later, H. Minsky”, **Stabilizing An Unstable Economy**, (s. xi-xxxv), USA: Mc Graw Hill.
- PRÖBRİSTİNG, M. (2011). “Emperyalizm ve Kapitalizmin Çöküşü” iç. Richard BRENNER ve Michael PRÖBRİSTİNG (Der.), **Marksist Kriz Teorisi ve Kredi Krizi**, (Çev.: S. Çakmak Şahin ve A. Şen Taşbaşı), Yordam Kitap, İstanbul, ss. 61-112.
- RAİNES, J. P. ve C. G. LEATHERS (2008). **Dept, Innovations, and Deflation: The Theories of Veblen, Fisher, Schumpeter and Minsky**, Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- SAVRAN, S. (2013). **Üçüncü Büyük Depresyon**, Yordam Kitap, İstanbul.
- SHAİKH, A. ve E.A. TONAK. (2012). **Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi**, (Çev.: H. Arslan), Yordam Kitap, İstanbul.
- TÜREL, O. (2017). **Küresel Tarihçe: 1945-79**, Yordam Kitap, İstanbul
- TYMOİGNE, E. (2008). **Minsky and Economic Policy: “Keynesiasim” All Over Again?**, Working Paper, 547, The Levy Economic Institute of Bard College.
- WADE, R. (2009). “From Global Imbalances to Global Reorganizations”. **Cambridge Journal of Economics**, 33 (4), pp. 539-562.
- WHİTE, L. H. (2015). “Skepticism About Minsky’s Financial Instability Hypothesis: A Comment on Flanders”, **Econ Journal Watch**, 12 (1), 106-113.
- WOLFSON, M.H. (2002). “Minsky’s Theory of Financial Crises in a Global Context”, **Journal of Economic Issues**, 36 (2), 393-436.

WRAY, L.R. (2009). "The Rise and Fall of Money Manager Capitalism: A Minskian Approach", **Cambridge Journal of Economics**, 33 (4), pp. 807-828.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BİR ÖNCÜLÜ OLARAK KEYNES'İN “İYİ YAŞAM” FELSEFESİ VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Çiğdem BOZ

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF Öğretim Üyesi, cigdemboz@gmail.com

Başvuru Tarihi/Application Date: 23.03.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 08.05.2018

ÖZET

Genellikle bunalımdan çıkış için gerekli kısa vadeli politika önerileri ile tanınan ve pragmatist olarak nitelendirilen Keynes'in Genel Teori'den önceki yazılarına bakıldığında oldukça farklı bir tablo ile karşılaşırız. Keynes, iktisadın bir ahlak bilimi olduğunu vurgulamasının yanında “iyi yaşam” felsefesi ve kapitalizme yönelik eleştirileri nedeniyle filozof-iktisatçı geleneğinin belki de son halkasıdır. Neredeyse yüz yıl önce toplumsal ideale yönelik sorular sormuş, kapitalizmin geleceğini sorgulamış ve ütöpik hedefler çizmiştir. İktisadi aktivitenin etik amaçlarını ve sonuçlarını sorgulayan biri olarak, sınırsız ekonomik büyüme idealini reddetmiştir. Ancak ne yazık ki Keynes'in yazdıklarından ütöpik ve normatif unsurlar temizlenerek onun iyi yaşama dair uzun vadeli bakış açısı göz ardı edilmiştir.

Dolayısıyla son yıllarda popüler hale gelen sürdürülebilir kalkınma nosyonunun pek çok öncülünü Keynes'de bulmak mümkündür. İşsizlik ve eşitsizlikle mücadele, rekabet yerine işbirliği, küresel olmaktan çok anti-küresel bir bakış açısı, ulusların tek tipleşmesi yerine otansite gibi Keynes'in toplumsal felsefesini oluşturan unsurlar, bugün sürdürülebilir kalkınma taraftarlarının savunduklarından hiç de farklı değildir.

Anahtar Kelimeler: İyi yaşam, Sürdürülebilirlik, Keynes

ABSTRACT

Although Keynes has been known by his short-term policy recommendations for overcoming the recession and recognized as a “pragmatist”, his writings before General Theory offers quite different framework. Beside his emphasis on economics as a moral science, his philosophy of “good life” and critics of capitalism makes him the last man of philosopher-economist tradition. About one century ago, he posed questions about social ideal, inquire the future of capitalism and put some utopic goals. He refused the unlimited economic growth as an end by questioning the ethical aims and outcomes of economic activity. But, unfortunately, utopic and normative aspects of his writings had been eliminated and his long-run perspective about good life has been ignored.

Therefore, we can argue that Keynes's ideas contains many premises of sustainable development which has been very popular recently. The main aspects of Keynes's social philosophy such as struggle against the unemployment and inequality, cooperation rather than competition, anti-global view, authenticity instead of homogenization, are advocated by sustainable development partisans today.

Keywords: Good life, Sustainability, Keynes

1. GİRİŞ

Ekonomiyi ütopyik toplumsal hedefler için bir araç olarak görmek ve ekonomi bilimini oturduğu tahttan indirip onu toplumsal bütündeki "eski yerine" geri göndermek mümkün mü? Kaynakların kıtlığı vurgusu yerine isteklerimizin abartılmış olabileceğini kabul ederek iktisadın çerçevesini yeniden çizmek mümkün mü? Sınırsız ekonomik büyüme idealinin empoze ettiği hep "daha fazlası" yerine "yeteri kadar" anlayışını hakim kılmak imkansız mı? Bu sorular Keynes'in "erken" yazılarını okurken aklımıza takılanlar. Onun Genel Teori'den önce kaleme aldığı fikirleri, iktisadi düşüncede çok az rastlanan ütopyaları barındırır ki; kimilerine göre bir ütopya eksikliği modern iktisadın sorunlu doğasını sergiler (Eskelinen, 2018). Çıkış noktası insanlığın refahını yükseltmek olan bir disiplinin modern versiyonunda, "yüzyıl içinde nasıl bir dünya görmek istiyoruz" veya "iktisadi aktivitenin bizi nereye götürdüğü, nasıl bir toplumsal durum vadettiği "ya da "ekonominin ulaşmaya çalıştığı iyi nedir" gibi toplumsal ideale yönelik sorulara rastlanmaz. Oysa disiplinimizin uzun geçmişine baktığımızda ekonomi, daha önemli insani ve kültürel hedeflere ulaşmak için bir araç olarak ele alınırdı. Bir diğer ifadeyle, ekonomi, toplumsal bütünde kendine uygun bir yere sahipti. Bu yer, ekonomi biliminin iyi yaşama ulaşmanın yollarını gösteren araçsal bir doktrin olarak konumudur. Dolayısıyla, pozitif -normatif iktisat ayrımının yapılmadığı, değerlerin önemli olduğu yani iktisadın bir ahlak bilimi olarak görüldüğü bir anlayış mevcuttu. İşte Keynes de, bir ahlak felsefecisi olarak, ekonominin iyi yaşam için sadece bir araç olduğunu kabul eden iktisadi düşünce zincirinin son halkasıdır. Her ne kadar Keynes depresyona sunduğu reçeteler ile tanınsa da O'nun esas önemi bu reçetelerin altında yatan felsefesinden kaynaklanmaktadır.

Keynesyen politikalarla dünyada kapitalizmin altın çağı yaşandıktan sonra 1970'lerdeki ideolojik tersine dönüş, borç krizlerini tetiklemesinin yanında kalkınmaya olan bakış açısını da tümüyle değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, az gelişmişlik küresel bir problem olarak alınıp, her ülkenin kendi özgün şartlarına göre ulusal ölçekte çözülmesi gereken bir sorun olarak görülürken 80'lerin Monetarist karşı devrimi bu bakış açısını tersine çevirmiştir. Bu karşı devrim sorunların bazı ülkelerdeki yanlış seçimlerden kaynaklandığını ve küresel bir çözümün mümkün olduğunu ileri sürmüştü ki elbetteki bu çözüm ilhamını Washington uzlaşısından almaktaydı. Ancak 80'lerden günümüze kadar süren neoliberal süreç sonunda görüyoruz ki bu akıl yürütme işe yaramamıştır. Küresel ekonomide hızla istikrarsızlıklara şahit olunurken, eşitsizlik, yoksulluk ve kitlesel işsizlik sorunları gittikçe daha kötü bir hal almakta, temel ihtiyaçların karşılanmasında dahi tam olarak başarıya ulaşamamıştır (Berr, 2008).

Hiper-rasyonalite inancına ve dar materyalizm anlayışına karşı çıkan Keynes'in Neoliberal dönemde görmezden gelinmesi şaşırtıcı değildir. Ne zaman ki işler bozulup da kriz ortaya çıkmıştır Keynes işte o zaman sahneye çağırılmıştır. Elbette ki "Ustanın dönüşü"nden umulan medet, daha çok ekonominin kısa vadeli sorunlarının çözümüyle ilgilidir. Oysa bu "kötü gün" dostu, bizlere depresyondan çıkma, işsizliği azaltma veya toplam talebi yönetme gibi konulardaki yaygın reçetelerden daha fazlasını verebilir. Bilinen anlamda "Keynesçilik", toplam talebi kontrol altında tutmak, tam istihdamı sağlamak, finansal piyasaları stabilize etmek ve makro iktisadi dengeyi sağlamak elbette çok yararlıdır ancak esas itibarıyla Keynes'in dönüşü "anlamın dönüşü" olarak ele alınmalıdır (Eskelinen, 2018). Bu da "iktisat veya iktisadi faaliyetler ne için vardır?", "servet ne içindir?" "iyi yaşam nedir? gibi soruları yeniden sormak demektir. Klasik düşünürlerin analizlerinin büyük kısmının bir köşede unutulması gibi, Keynes'in teorisinin çekirdeği olarak da teorinin sadece iktisadi kısmı öne çıkarılmıştır. Tıpkı Adam Smith'in *sempati* kavramı yerine *kişisel çıkar* dürtüsünün ön plana çıkarılması gibi. Dolayısıyla, Keynes'in düşüncelerindeki normatif ve ütopyik unsurları eleyerek bir temizliğe girişmek gereksiz ve faydasızdır. Yapılması gereken, bunalımdan çıkmak için gerekli kısa vadeli politikalarla iyi yaşamı gerçekleştirmek için uygulanacak uzun vadeli politikalar arasında bir ayırmadır (Skidelsky, 2014).

Keynes yazılarında sıklıkla "amaçlı düşünme" (purposive thinking) kavramına referans verir. İktisadi aktivitenin etik amaçlarını ve sonuçlarını sorgulayan biri olarak Keynes için değerler önemlidir (Chick, 2013). Bu nedenle de iktisadi eskiden olduğu gibi bir ahlaki bilim olarak görmek gerektiğini düşünür. Bu ahlaki bilim, birbiriyle ilişki içindeki robotların değil, topluluklardaki

insanların bilimidir (Skidelsky, 2014). Filozof-iktisatçı geleneğindeki son büyük isim olan Keynes (Backhouse and Bateman, 2006, s.149) Cambridge’de felsefe okumuş, Moore ve James Mill’in etkisinde kalmıştır. İktisadın ve ahlak felsefesinin benzer sorulara cevap aradığını dolayısıyla birincisini ikincisinden ayrı tutmanın anlamsız olacağını düşünmüştür:

“İktisadın bir ahlak bilimi olduğunu bir kez daha güçlü bir şekilde vurgulamak isterim. Daha önce de belirttiğim gibi, iktisat içgözlem ve değerlerle ilgilidir. Bunun yanında, güdüler, beklentiler ve psikolojik belirsizliklerle ilgili olduğunu da eklemiş olmalıyım. Meseleyi (material) sabit ve homojen olarak görenlerin her zaman karşısında durmak gerek” (Keynes, CW, 1938, VOL.13, s.299-300)

Keynes’in bu düşünce tarzını veya onun deyimiyle “erken inançları”nı daha sonraki eserlerinde gereği gibi vurgulayamamış olmasının nedeni içinde yaşadığı dönemle yakından ilgilidir. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Keynes, doğal olarak bu dönemin başat kaygılarıyla ilgilenmiştir; bunlar, Birinci Dünya Savaşının sonuçlarının yönetilmesi, parasal ve finansal dengesizliklerin düzeltilmesi ve kitlesel işsizlikle mücadeledir. Genel olarak ise barışın sürmesini sağlayacak uluslararası bir ortam yaratma çabası içinde olmuştur. Ancak, bu sorunlara çözüm arayan kısa vadeli politika önerileri, onun iyi yaşama dönük uzun vadeli bakış açısıyla çelişmez. Keynes’in *Genel Teori* den önce yazdıkları ve *Genel Teorinin* son bölümünde (17. Bölüm) izlerine rastlayacağımız toplum felsefesinin ana unsurları; işsizlik ve eşitsizlikle mücadele, rekabet yerine işbirliği, küresel olmaktan çok anti-küresel bir bakış açısı, ulusların tek tipleşmesi yerine otansite olarak özetlenebilir.

Aslında Keynesyen devrimin arkasında bir toplumsal model yatmaktadır ve bu, günümüzün sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile gayet uyumlu bir modeldir. (Berr, 2008, 2009). Tam istihdamın sağlanamaması, servetin ve gelirin keyfi olarak eşitsiz dağılımını içinde yaşadığımız toplumun en büyük eksikleri olarak gören Keynes (*Genel Teori*, 1936, s.732), adeta yüz yıl öncesinden toplumsal sürdürülebilirlik nosyonuna vurgu yapmaktadır. Sanat ve doğaya bakışı, güzellik arayışı ile de ekolojik sürdürülebilirlik bağlamında öncü fikirlere sahiptir diyebiliriz. Dolayısıyla ileride detaylarıyla ele alacağımız gibi Keynes’in iktisadi yaşamın etik boyutlarına yaklaşımının, günümüzde sıkça duymaya başladığımız ve küresel bir hedef haline gelen sürdürülebilir kalkınma ideali için bir öncül olduğunu göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken de O’nun iyi yaşam hakkındaki fikirleri ve kapitalizme yönelttiği eleştirilerin yer aldığı erken dönem yazılarına başvuracağız.

2. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramının üç ayağı; ekolojik, sosyal ve finansal sürdürülebilirlik olarak özetlenebilir. Yani, ekolojik bakımdan sürdürülebilir, toplumsal olarak adil ve iktisaden ulaşılabilir bir kalkınma anlayışı.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 80’li yıllarda Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun çalışmaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan Brundtland raporu (WCED;1987) ile birlikte popüler olan bir kavramdır. Ancak kavrama dair çağdaş yansımalar 1960’ların sonunda Roma Klübünün çalışmaları ve 1972’de yayımlanan Büyümenin Sınırları (Meadows vd.,1972) nda ortaya çıkmıştır. Bu çalışma Batı tipi kalkınmanın ekolojik sonuçlarının altını çizerek ekonomik büyümenin sınırları olduğunu göstermiştir. Aynı yıl Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı da gelişmekte olan ülkelere farklı büyüme alternatifleri yönünde teşvik edici olmayı amaçlamıştır. Eko-kalkınma kavramı böylece eşitlik, doğal sistemlerin korunması, kültürlere saygı ve sosyo-ekonomik planlama ilkelerine vurgu yapar. Fakat aşamalı bir şekilde sürdürülebilir kalkınma kavramı kendini empoze etmiştir diyebiliriz. Kavramın resmi tanımı Brundtland Raporunda bulunabilir; “gelecek kuşakları gözardı etmeden bugünün ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması” (WECD; 1987, s.40).

Bu tanım bize Keynes’in (1932) “Dilemma for Modern Socialism” makalesindeki sözlerini hatırlatır:

"ekonomik olarak sağlıklı en iyi katkı...henüz çocukları doğmamış olsa bile onların büyükbabaları sağlıklı düşünceyi torunlarının maddi yüklerini hafifletme perspektifiyle birleştirebilecek yeni bir uluslararası iktisadi düzen inşa etmeye çalışmalıdırlar"

1992 yılında Rio'da yapılan Dünya Zirvesi ve Johannesburg'daki 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi de bu sürdürülebilirlik yaklaşımını onaylayarak ekonomik büyümeyi toplumsal ve çevresel kaygılarla uyumlu bir hale getirmenin yollarını tartışmaya açmıştır. (Berr, 2008, 3)

Sürdürülebilirlik literatüründeki önemli bir ayrım zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik arasında yapılan ayrımdır. Zayıf sürdürülebilirlik, neoliberal çerçeveye uyumlu bir anlayış olup, taraftarları, doğal sermayenin gerçekten değer kaybettiğini ama bu değer kayıplarının ekonomideki toplam yatırımlar tarafından telafi edileceğini savunurlar (EPA, 1997, s.5) Güçlü sürdürülebilirlik ise insan kaynaklı sermayenin ikame edilemeyeceği varsayımına dayanır. Altyapı yatırımlarının gelecek kuşakların ekolojik kayıplarını yeterli derecede telafi ettiği fikrini red eder (EPA, 1997,s. 6). Ekonomik mübadeleler yerine insan refahına öncelik tanıyan bir yaklaşım olması nedeniyle daha radikal bir vizyon çizer. Toplumsal ve ekolojik olarak zararlı olabilecek malların tüketimi ve üretimini tartışmaya açar.

Tahmin edilebileceği gibi son 30 yıldaki neo-liberalizmin zaferi zayıf sürdürülebilirlik olgusunu yeni dünya hedefi olarak empoze etmiştir. Ancak, ne pahasına olursa olsun iktisadi büyümeyi savunan neoliberal politikalar insanları daha mutlu etmediği gibi pek çok çevresel felakete de neden olmuştur. Dünya üzerinde işsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk artmış, gıda, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlar yeterince karşılanamamış, ekolojik sorunlarla birlikte borç krizleri de yüz göstermiştir. Yani anaakım görüş başarısız olmuştur. İşte bu noktada Keynes'in fikirleri ilham verici olabilir. Günümüz sürdürülebilir kalkınma savunucuları, hakim sınıflar ile ezilenler arasındaki güç mücadelesi, kültürel tek tipleşme ve Batılı değerler altında hizalanma gibi olgulara karşı çıkarlar ki bu duruş esasen Keynes'in anlayışı ile oldukça uyumludur. Fakat Keynes'in fikirleri talihsiz bir şekilde göz ardı edilmiştir (Berr, 2008).

Her ne kadar Keynes'in çevreye dair referansları çok az olsa da-ki O'nun yaşadığı çağı düşündüğümüzde bu oldukça normaldir- bazı Klasik iktisatçıların (nüfus ile ilgili olarak Malthus, bir durağan durum arayışındaki Mill) çevresel meseleleri ele aldığı farkındaydı. Ayrıca, Keynes'in belirsizlik felsefesi ekolojik sürdürülebilirlik anlayışına temel oluşturması bağlamında önemlidir. Belirsizlik Keynes'in iktisadi felsefesinin temelindeki bir nosyondur ve aslında sürdürülebilirlik literatüründeki ihtiyat ilkesinin öncülü olarak görülebilir.

İhtiyat İlkesi, 1970'lerde ilk defa Almanya'da uygulamaya aktarılmış bir ilkedir. İhtiyat ilkesi, bir faaliyetin çevre açısından olumsuz neticeler doğuracağı konusunda ciddi bir şüphenin var olması halinde bilimsel bir kanıtın ortaya çıkışı beklenmeden önleyici tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. İhtiyat ilkesinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken bilimsel belirsizliktir. Elde kesin bir delil bulunmadığından dolayı çevreye zararlı olduğu ispatlanana kadar bir faaliyetin zararsız olduğunu kabul etmek, çevrenin korunması konusunda alınması gereken tedbirler bakımından ciddi bir engel teşkil edecektir. Çünkü bir faaliyetin ya da maddenin çevreye zararlı olduğunun ispatlanmasından sonra tedbir alınması, bu konuda geç kalınmış olması sonucunu doğurabilecektir. İhtiyat ilkesi bu bağlamda, bilimsel belirsizlik olgusunun çevreyi korumak için girişimlerde bulunmamanın bir gerekçesi olarak kullanılmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Keynes ekonomik ve finansal mantığın ekolojik ve toplumsal olana zıt şekilde işlediğinin farkındadır. Çevreyi doğal bir sermaye olarak üretim fonksiyonuna entegre eden ve diğer faktörler gibi ikame edilebilir gören neoklasik modeli reddederek, doğayı iktisadi hesaplama tabii tutan anaakım görüşün tam karşısında yer alır:

“Kendi kendini yıkıcı finansal hesaplama ilkesi günlük hayatın her alanına sirayet etmiştir. Şehir dışının güzelliklerini yok ediyoruz, çünkü doğanın kullanılmayan ihtişamı hiçbir ekonomik değere sahip değil. Güneşi ve yıldızları söndürebiliriz çünkü onlar temettü ödemez...Ekmeği bir peni daha ucuza maletmek için toprağın filizlerini mahvetmeyi ve çiftçiliğin uzun geçmişindeki insani gelenekleri yok etmeyi ahlaki bir görev saydık. ” (Keynes, 1933, 242)

Bunun gibi çevre problemlerine doğrudan referanslar az bulunsa bile Keynes çevresel yıkımı kınar, gezegenin kaynaklarının tüketilmesine tepki verir bu da onu iktisadın rolünü minimize etme fikrine götürür. Onun sanat anlayışı veya belirsizlik ilkesi aslında sürdürülebilir kalkınma kavramına öncülük edecek Keynesyen bir çevreci anlayışın unsurlarını sunar. Dostaler (2005, s.457)’e göre , Keynes için yaşamın amacı güzellik, bilgi, dostluk ve sevgi dir ve bunların hiçbiri esas olarak iktisadi kavramlar değildir. Başka bir ifade ile bu değerler faydacı bakış altında bir anlam ifade etmezler. Keynes, 18 ve 19. Yüzyıllardan gelen Benthamcı faydacılığa dayalı klasik vizyonu, uygarlık için bir felaket olduğunu düşünerek reddeder.:

“ bu görüş, faydacı ve ekonomik- finansal da denilebilir- toplumun bir bütün olarak ideal, saygı duyulur amacı... ..Şairler ve sanatçılar bu sapıklık karşısında çok nadir cılız seslerini yükseltebilmişlerdir” (Keynes, 1936b, s.342)

Ona göre doğa gibi sanat da ekonomik kaygılardan ayrı tutulmalıdır çünkü: *“finansal kazanç uğruna bize verilen ilahi hediye istismar ve yok etmek günümüz kapitalizminin en büyük sabıklarından birisidir” (Keynes, 1936b, s.344).*

Toplumsal sürdürülebilirlikten kasıt, adil gelir dağılımı, tam istihdam ve toplumsal hizmetlere adil ulaşım ise yine bu konularda da Keynes bir öncü olarak görülebilir. Onun işsizlik ve eşitliğe olan vurgusu, iktisadı ikincil öneme sahip bir bilim olarak gören vizyonu toplumsal sürdürülebilirlik için de temel oluşturmaktadır. Moore’un felsefesinde adalet bir amaç değildir Keynes de onu öyle görmez. Adalet iyi yaşam için bir araçtır (Skidelsky, 2009, s.159). Ayrıca Keynes için bir toplumda ana tehlike “hoşgörüsüzlük” tür(intolerans), yani kendi çıkarları uğruna bir azınlığın güce el koymasındır ki bu toplumsal sürdürülebilirlik açısından çok tehlikelidir:

“propaganda araçlarını ele geçirmek suretiyle modern yöntem, düşünceyi fosilleştirmeyi ve otoritenin tüm güçlerini kullanarak akılları paralyze etmeyi faydalı bulur” (Keynes, 1933, s.245)

Güçlü sürdürülebilirlik taraftarları da kapitalizmin güçlü olanın- çokuluslu şirketlerin yöneticileri, siyasi liderler ve anakım medya gibi- gücünü perçinleyerek eşitsizliklerin artmasına neden olduğunu savunurlar ve sistemin kurbanlarına , ilizyonist bir mutluluk için neleri feda etmek zorunda kaldıklarını göstermeye çalışırlar (Berr, 2009, 26)

Sürdürülebilir bir küresel düzen için önemli olan diğer bir başlık da uluslar arasındaki bağımlılıkların yoğunluğudur. Bu bağımlılıkların azaltılması bugün hem güçlü sürdürülebilirlik taraftarlarının hem de post-kalkınmacıların arzuladığı bir şeydir. Bu sayede, üretimin yeniden yerleşmesi sağlanabilecek, daha dengeli bir küresel düzene ulaşılacaktır. Bu konuda yine Keynes’in yazılarına bakmak faydalı olacaktır. Keynes, 1919’da kaleme aldığı *“Economic Consequences of the Peace”* isimli çalışmasında, Versay Anlaşmasının karşısında durarak, geçmişten ders almadığımızı dün Almanya’ya yapılanın bugün gelişmekte olan ülkelere yapıldığı şeklinde bir ima taşır. Aslında Keynes bu metinde olmazsa olmaz bir finansal istikrar vizyonunu çizmektedir.

Yine *National Self-Sufficiency* (1933) makalesinde Keynes, ulusal ekonomilerin aşamalı bir şekilde uluslararası sistemden çekilmesini savunur, ve serbest ticareti eleştirir. Ona göre bir ticaret rejimi rekabete değil karşılıklı yardıma –dayanışmaya dayanmalıdır.

"Ekonomik dolaıklığı-karmaşıklığı maksimize edenlere değil minimize edenlere sempati duymaktayım. Fikirler, bilgi, sanat, misafirperverlik, seyahat ite bunlar doğası gereği uluslararası olması gereken Őeylerdir. Fakat bırakın mallar makul ölçüde yerli olsun ve hepsinden önemlisi finans ulusal olsun." (Keynes, 1933, s.236)

dedikten hemen sonra da bir uyarıda bulunur:

"bir ülkeyi bu bağlardan, ekonomik dolaıklığın sıkıntısından kurtarmak için sakın ve dikkatli olmak gerekir. Mesele bağları kökünden koparmak yerine, ağacın farklı bir yönde büyüyecek Şekilde yavaşça eğitilmesidir". (Keynes, 1933, s.236)

İnsanların iktisadi büyümenin doğal sınırlarını (yenilenemez kaynakların tükenmesi, veya iklim değişikliği) farketmelerinden çok çok zaman önce Keynes büyümenin ahlaki sınırları olması gerektiğini düşünüyordu. "Açgözlülük imparatorluğu görevini tamamlar tamamlamaz geri çekilmeliydi". (Skidelsky, 133).

Özetle, sürdürülebilirlik nosyonu bugünün işsizliği ve yoksulluğunu çözenin yanında gelecek kuşaklar için doğal kaynaklar ve temiz çevrenin de güvence altına alınması anlamına gelir. Daha açık bir ifadeyle, iktisadi sürdürülebilirlik aslında gelecek kuşakların iktisadi olanakları için gerekli doğal kaynaklar ve ekolojik sistemlere zarar vermeksizin mevcut işsizlik ve yoksulluk sorunlarının çözümlenmesi demektir (Holt, 2005, s. 174). Ve bu nosyon aslında Keynes'in "iyi yaşam" anlayışı ve kapitalizm eletirisiyle çok yakından ilgilidir.

3. Kapitalizm Bizi İyi Bir Yaşama Götürebilir Mi?

Genelde Keynes'in epistemolojisine bakıldığında olasılık ve belirsizlik gibi kavramlar öne çıkar. Fakat onun etik, iyi yaşam gibi konulardaki erken yazılarına baktığımızda görürüz ki; "Keynes için felsefe, iktisattan önce gelmiştir, tıpkı felsefenin amaçlarının araçlarından önce geldiği gibi (Skidelsky, 2003, s.85). Keynes'in iktisadi problemlere yaklaşımının etik çerçevesi, o daha 1902'de Cambridge'de bir lisans öğrencisi iken yayımlanan George Moore'un *Principa Ethica* isimli eseriydi. Bu eser ona etik kriterler sunmuş, Moore'un etik ve ahlak arasında yaptığı keskin ayırım ve ahlaki etiğe tabii kılması iktisada bakışını Şekillendirmiştir (Skidelsky, 2009, s.150).

İktisadi pratik için bir neden olmalıdır ve o neden de gayet basittir; iyi bir yaşam sürme isteği. Yani Keynes'e göre maddi servet iyi bir yaşamın veya mutluluğun ön koşuludur sadece. Antik Yunan filozoflarından Aydınlatma Çağı filozoflarına kadar en çok tartışılan kavramlardan biri olan mutluluk kavramı çok boyutlu bir doğaya sahiptir (Carabelli & Cedrini, 2011). Mutluluğun boyutlarından sadece birisi olan maddi refah Klasik okulun araştırma konusu iken, neoklasik iktisat ve homo economicus modeli, insan refahını daha psilojik bir unsur olan faydaya indirgemiş ve sonuçta fayda kavramı, mutluluğun önüne geçmiştir. Keynes'in mutluluk ve iktisat hakkındaki düşüncelerinin görmezden gelinmesi de neoklasik eğilimin hakim anlayış olmasıyla yakından ilgilidir. Çünkü O'nun anti-faydacı felsefesi, etik değerleri ön plana çıkarır. Keynes'in etik sisteminde iyilik ve mutluluk hazzı indirgenemeyeceği gibi bunlar homojen, tek boyutlu kavramlar da değildirler. Aksine Keynes çoğul değerler ve hedeflerin aynı etik sistemin parçaları olabileceğini düşünmüştür. Onun için mutluluk heterojen ve ölçülemez değerlerin, arzuların ve erdemlerin bir kompozisyonu olduğu gibi, etik de basit bir refah anlayışı yerine insan yaşamının bütününü kapsayan bir Şeydir. Aslına bakılırsa, Antik Yunan'dan etkilenmiş, George Moore'dan dersler almış ve Bloomsbury grubundaki edebi ve felsefi tartışmalara katılmış birinden başka türlü de beklenemezdi.

Ekonominin uzun vadede nereye doğru gittiğine ve izlediği yolun etik implikasyonlarına bakan Keynes'in tüm yazdıkları doğal kıtlık mitinin ve Viktoryen ahlakın güçlü eleştirilerini barındırır (Skidelsky & Skidelsky, 2014). Doğal kıtlık mitinin en iyi örneği olan standart iktisat tanımı (sınırsız ihtiyaçlar ve kıt kaynaklar) ihtiyaçlarımızın sınırsızlığının altını çizerek doyumsuzluğun meşruyetini

onaylar adeta. “*Kıtlığı bir kural olarak görmeye çok alıştığımız için bolluk dünyasını hayal edemiyoruz.*” derken Skidelsky (2014, s.) haklıdır. İşte o hayali bolluk dünyasını “pragmatist” olarak nitelendirilen bir iktisatçı olan Keynes çizmiştir 1930 tarihli “*Economic Possibilities of Our Grandchildren*” isimli makalesinde. Politik ve ekonomik bakış açısı pragmatiktir, çünkü ekonomik problemin çözümünü daha iyi bir toplum için ön koşul olarak görmüştür. (Brittan, 2006, s.180-188)

Keynes’e göre maddi kıtlık bir “iktisadi problem” dir ve bu problem daimi değildir. Dönemin güçlüklerine rağmen Keynes birçok iktisatçı çevresinde hakim olan ağır ekonomik karamsarlık nöbetini reddedip iyimsen bir gelecek vizyonu çizdiği, *Economic Possibilities of Our Grandchildren* (1930) makalesinde insanlığın nihayetinde bu sorundan kurtulacağını söyler. Bu makale geleceğe dair bir düş, bir ütopya olarak okunabileceği gibi toplumsal bir ideal çizmesi bakımından da önemlidir. Keynes’in 1930’da ifade ettiği beklentiler henüz gerçekleşmemiş olmadığı gibi, gerçekleşmekten de bir hayli uzak görünüyor. Yine de bu durum Keynes’in akıl yürütme biçimine hayranlık duymamızı engellemiyor (Pecchi, Piga,200. S.1)

Keynes 2030’a geldiğinde, kendi kuşağının torunlarının bir bolluk durumunda yaşayacağı, doyunluk noktasına ulaşılmış olacağını ve insanların, tasarruf, sermaye birikimi ve çalışma gibi ekonomik faaliyetlerden artık kurtulmuş olarak kendilerini sanata, boş zamandan keyif almaya ve şiiire vakfetme özgürlüğüne kavuşmuş olacağını öngörüyordu.

Söz konusu makalesinde Keynes, “iktisat ne içindir” sorusuna iyi yaşam için bir araç cevabını verirken, “ne kadarı yeterli” sorusuna da “daha fazlası” değil “yeteri kadarı” şeklinde cevap verir. Yani iyi bir yaşam için yeterli olanı...Keynes yazısında “*türdeşlerimizin durumu ne olursa olsun hissedeceğimiz*” “mutlak ihtiyaçlar” ile “*bizi yurttaşlarımıza karşı “üstün hissetmeye” sevk edecek görelî ihtiyaçlar*” arasında bir ayırım yapar. Dolayısıyla mutlak ihtiyaçların doyumlu olduğunu, bunların doyurulmasının iyi bir yaşam için yeterli olacağını savunur.

Aslında Klasik iktisatçılar da bir durağan durum hayal etmişlerdir. Adam Smith bunu “*bir ülkenin kanunlarının ve kurumlarının izin verdiği ölçüde tamamen zenginleştiği ve iktisadi büyümenin durduğu durum*” olarak tanımlar. Ricardo’nun durağan durumu Smith’inkine göre daha kasvetlidir, çünkü Malthus’un nüfus teorisinin etkilerini yansıtır. Ancak sanayileşmeden 50 yıl sonra John Stuart Mill, üretimin nihai sınırlarına varmadan ekonominin büyümesini ümit ediyordu. Böylelikle yalnızlık, doğanın güzelliğinin tadını çıkarmak, zihinsel kültürün terbiyesi ve ahlaki hisler saçma bir şekilde daha fazla ertelenmeyecekti. Mill’den sonra “durağan durum” fikri Keynes onu yeniden canlandırana kadar ortadan kaybolmuştur (Skidelsky & Skidelsky, 2014, s.43) Bu bağlamda Skidelsky (2009, s. 149), Keynes’in bu makalesini “*Moore yen bir etik çerçevede Mill’e dönüş*” olarak nitelendirir.

Etik olarak (niteliksel bağlamda) iyi olan şeyle, faydalı olan (ekonomik olarak niceliksel bağlamda) arasındaki çelişki iktisadi eylem ve amaç hakkındaki tartışmaların önemli kısmını oluşturur. Moore’un “iyilik” (goodness) ve “doğruluk” (truthness) arasında yaptığı ayrımı takiben- ilki zihinsel bir durum, ikincisi ahlaki bir görev- Keynes, servet ve açgözlülüğü besleyen hedonist ve Benthamcı seçimleri etik seçimlerden ayrı tutmuştur (Guizzo, 2015). Yani onun etik vizyonu Antik Yunan felsefesinin savunduğu etik davranışlara daha çok yakınlık gösterir. Keynes’in etik sistemi iki etik arasındaki ayrımaya dayanır (Guizzo, 2015):

- 1- Spekülatif etik: kendiliğinden iyi olan nihai hedefler ve insan eyleminin değeri
- 2- Pratik etik: davranış ve eylemin temelleri

İktisadi aktiviteyi ve kapitalist sistemi dönüştürmek için bireyler siyaset, eğitim, felsefe ve sanat gibi pratik etiği kullanabilirler. Robinson’un (1972, s.8) sorduğu “istihdam ne için olmalı” sorusunda olduğu gibi (Chick, 2012, s.) Ayrıca Keynes’de kişinin sürekli kendini yönetmesi unsuruna da rastlarız, bu kendini yönetim (self-governance), iyi bir yaşamı aramaktır ve aslında bu Aristo’nun erdem rolü vurgusu ile iyi ve mutlu yaşama ulaşmak için araçlar vurgusuna benzer. Genel olarak iktisadi politikalar halkın refaha ulaşmasına katkıda bulunabilir. Ama bu sadece servetin kendi başına bir hedef olması anlamına gelmemelidir. Bu bakımdan Keynes iktisadi aktivitenin bizlere sunacağı gerçek faydaların arayışında olmuştur denilebilir (Guizzo, 2015).

Keynes daha önce kaleme aldığı "*Am I a Liberal?*" (1925, CW IX, S.304), yazısında J.R.Commons'un üç kalkınma aşamasına vurgu yapar, bunlar sırasıyla; kıtlık, bolluk (16 ve 19. yüzyıl arası) ve istikrar periyodlarıdır. 19. yüzyıl maksimum bireysel özgürlük ve devletin minimum zorlayıcı gücünün olduğu bir zaman dilimidir ve burada ekonomik büyüme esas hedef olarak görülmüştür. Eşitlik ve bölüşüm ise pek önem verilmeyen konular olarak kalmıştır. Ama artık bolluğa ulaşıldığına göre eşitlik ve bölüşüm konularına dönülmesinde bir engel kalmamıştır. 1925'te yeterli maddi zenginliğe ulaştığımızı söyleyen Keynes 5 yıl sonra yazdığı *Economic Possibilities of Our Grandchildren* makalesinde hala biraz yolun olduğunu belirtiyor ve 100 yıl içinde ekonomik problemin çözüleceğini öngörüyordu (Chick, 2012). *Genel Teori* ile birlikte odak noktası biraz değişen Keynes, verimli sermaye yatırımlarını otonom değişken dolayısıyla ekonominin itici gücü haline getirirse de *Genel Teori* nin son bölümü olan 17. Bölümde uzun vadeli bakış açısını korur. Ne gariptir ki kitabın en az ilgi çeken kısmı da bu olmuştur.

Peki Keynes nasıl bir dünya hayal ediyordu? Aslında onun ideal dünyası bir tür "anti-küresel" görüşe dayanır. Keynes "*National Self Sufficiency*" makalesinde daha kelime icat bile edilmeden küreselleşmenin sonuçları hakkında bizleri uyarır (Colander, 2018):

"her birimizin kendine ait fantazisi vardır. Bunlardan kurtulmuş olduğumuzu varsaymak yerine herbirimiz kendi kurtuluşumuzu bulmayı denemeliyiz. Mevcut dünya güçlerinin merhametine sığınmak veya laissez-faire kapitalizmi olarak da isimlendirilen ideal prensiplere uygun tektip dengeye ulaşmak değildir istediğimiz...istediğimiz en azından...kendi efendilerimiz olmak ve mümkün olduğunca özgür olmaktır...geleceğin ideal toplum cumhuriyetine doğru kendi favori deneyimlerimizi yaratmak..."

Ona göre ideal bir dünya ekonomisi, küçük politik-iktisadi birimlerin bir network şeklinde çalıştığı ve en önemlisi de bu birimlerin kendilerine özgü kimliklerini koruduğu bir ortamdır. O'nun uluslararası iktisadi yakınlaşma (convergence) isteği bu tarz bir vizyona dayanıyordu; küresel ticaretin yoğunlaşmasını desteklemediği gibi uluslararası borçlanmaya da sıcak bakmamıştır. Bazı güç merkezlerinin tek kültürünün yayılmasına neden olacak uluslararası karşılıklı bağımlılık durumlarına kesinlikle karşı çıkmıştır. Farklı kimliklerin zenginliği onun için bir değerdi ve bu değer en temel ahlaki nedenlerden birisiydi. Bunun için Keynes makro iktisadi dengesizliklere müdahale etmeyi savunuyordu. Onun için dengeli bir küresel ekonomi iyi bir şeydi. Deflasyon veya aşırı tasarruf riskinin ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açmasını istemiyordu. Doğal olarak Keynes, savaş veya savaş tehdidinin tüm Avrupa'yı sardığı bir çağın çocuğu olduğu için uluslararası istikrarın sağlanması çok önemli bir hedef haline gelmiştir. Bunun için makro iktisadi olarak istikrarlı ve sınırlı sermaye hareketlerine dayalı politikalar öneriyordu. Bir başka deyişle, ekonomik olarak daha az entegre ve kendine özgü (otantik) ekonomiler daha istikrarlı bir dünya yaratabilirdi ona göre (Eskelinen, 2018)

Keynes, otansite idealini, "kendi işini bir dükkanda ama çarpım tablosunun (çok uluslu şirketleri kastederek) bir şubesi olmayan gerçek bir dükkanda yapmak istediğini" yazarak ifade etmiştir. Burada demek istediği iktisadi oyuncuların insanlarla birebir iletişime geçmesi, onlara dokunması ve otantik işler yapması gerektiği idi. Çünü ona göre tümüyle iktisadi bakımdan rasyonel sistemlere dönüşmek toplum için iyi olmayacaktır. Oysa çağdaş ekonomik sistem "örgütlerin rasyonelleşmesi, dış kaynak kullanımı (outsourcing), McDonaldization" gibi olgularla Keynes'in gayet hastalıklı bulacağı yönde ilerlemiştir (Eskelinen, 2018).

1930'dan günümüze hatırı sayılır bir ekonomik büyüme yaşanmasına ragmen, günümüzün dünyası Keynes'in hayal ettiği dünyadan ancak bu kadar uzak olabilir. Keynes'in torunları gerçekten de zengindir, hatta onun öngördüğünden de zengin. Ama hala tasarruf yapmak, sermaye biriktirmek, uzun saatler boyunca çalışmak zorundadır; ayrıca tüketim alanında da doyunluk noktasına ulaşmış görünmüyorlar (Skidelsky, 2014, s). Marksistlere göre ekonomik doyumsuzluk kapitalizmin yarattığı bir şey ve onun yok olmasıyla birlikte ortadan kalkacaktır. Hristiyanlığa göre ise doyumsuzluk ilk

günahın bir ürünüdür. Bazılarına göre de doyumsuzluk kökleri insan doğasında ama onu bütün uygarlığın psikolojik temeli haline getiren kapitalizmle birlikte büyütülmüştür. Başka bir ifadeyle, kapitalizm bir yanda maddi koşulların iyileşmesini sağlarken öte yandan ihtiras ve açgözlülüğü büyüten iki ucu keskin kılıç gibidir (Skidelsky & Skidelsky, 2014).

Keynes, daha sonra göreceğimiz gibi kapitalizme güçlü eleştiriler sunsa da devrim değil evrimsel süreçten yana olmuştur. O'nun meselesi toplumun dönüşümüdür ve bu dönüşüm, herkes için yeterli çıktı (üretim) ve bunu yapmak için yeterli sermaye olduğunda gerçekleşecektir. Keynes üretimin yapısını hiç sorgulamamıştır ki bu da onun pragmatizmine bir örnek olarak gösterilebilir. (Chick, 2012)

Keynes, kapitalizmin teşvik edici temelini “ bireylerin yoğun para kazanma ve biriktirme içgüdülerinin çekiciliği” olduğunu düşündü (Keynes, Essays in Persuasions, CW, 1978, S.293) O, kapitalist aktiviteleri yönlendiren dürtünün “para sevgisi” olduğunu kabul etmekle birlikte, bu sayede ulaşılan bolluğun kapitalizmi uzun vadede gereksiz hale getireceğini düşünüyordu (Guizzo, 2015). Keynes (ve Moore) için ekonomik ilerleme iyilik hallerinin gelmesini geciktiren bir karakter taşımamalıdır. Ne yazık ki para kazanma konusundaki başarı, iyiliğin gerektirdiği değerlerden çok farklı hatta bunlara zıt bir takım değerleri gündeme getirmiştir. Keynes “iyi olmak” ile “iyi yapmak” arasındaki çelişkiyi kendisinin favori ikilemi (dilemma) olarak nitelendirmiştir. Daha açık ifade edecek olursak, etik olarak iyi şeylerin gerektirdiği zihinsel durumlardan zevk almak ile pratik yaşamın- özellikle de para kazanma başarısı - gerektirdikleri arasındaki çelişkidir bu. Keynes kapitalizmi para sevgisine dayanan bir sistem olarak karakterize eder ve hatta onu kinamasının asıl nedeni de budur (Skidelsky, 2009, s 135).

Keynes kapitalizmi Marx gibi mülkiyet ilişkilerinin özel bir yapısı olarak görmek yerine tıpkı Max Weber gibi soyut kazanca duyulan ruhsal veya psikolojik bir eğilim olarak tanımlamıştır. Modern kapitalizmin kalbine üretim yerine para sevgisini koyan Keynes'in, para sevgisiyle kastettiği servet kazanmaya ve onu elde tutmaya duyulan ölçsüz istektir. Para sevgisi üzerine Keynes'in spekülasyonları, Aristo ve Marx'a uzanan sağlam felsefi gelenek içinde görülebilir. Aristocu anlamda iki erdem olan girişim ve tutumluluk aşırı bir hale bürünerek açgözlülük ve para hırsına dönüşmüştür. Marx'ın “para fetişi” vurgusu (Marx, 1843) ve “kullanım değeri” ile “mübadele değeri” arasında yaptığı ayırım da bu bağlamda önemlidir (Skidelsky, 2009, s.140-141).

Keynes'in çıkış noktası, iktisatçının çıkış noktası ile aynıdır aslında. Para kendi içinde bir faydaya sahip değildir; faydayı sağlayan malları almak için bir araçtır sadece. İnsanlar malları isterler, parayı değil. Bununla birlikte Keynes, kendi zamanındaki kapitalizmi mal üreten makine olarak değil nakit üreten bir makine olarak görmüştür: “insanlar daha fazla para kazanmak için para kazanıyorlar.” Yani para, araç olması gerekirken amaca dönüşmüştür. Keynes, para güdüsünün diğer güdülerin yerini almasının aslında “yeteri kadar” anlayışının uzak bir geleceğe ertelenmesi olarak görmüştür ve O'na göre “gelecek için bugünü feda etmek doğru değildir” (Keynes, 1925)

Keynes komünizmi pek çok açıdan kötü bulsa da, Sovyetler Birliğinin para sevgisinin antidotunu keşfettiğini düşündüğü olmuştur. 1925'teki Rusya ziyaretinden sonra Sovyet komünizminin “büyük bir dinin ilk şaşırtıcı karışımını” temsil edebileceğini düşünmüştür. Ona göre Bolşevizmin önemi, onun anlamsız iktisadında değil, nihai amaç olarak kişisel zenginliği ayıplayan bir toplumsal sistem kurma girişiminde yatmaktadır. Yine de Keynes'e göre kapitalizm, tüm eksiklerine rağmen iyi yaşamın koşullarını geliştirebilirdi. “Economic Possibilities of Our Grandchildren” makalesindeki tezi para sevgisinin kapitalizmin motoru olduğu şeklindeydi ama bu bir nevrozdu, aynı zamanda iyinin bir aracı olan nevroz, yani onu gereksiz kılacak bolluğun oluşmasını sağlayacak bir araç. Ekonomik problemin çözülmesiyle birlikte insanoğlu daimi problem olan “bilgece, hoş ve iyi nasıl yaşanır” sorusu ile yüzleşecekti.

1883'te doğan Keynes, öğrencilik yıllarını ve gençliğini bu kapitalizm ortamında geçirdi. İngiliz kapitalizmi artık oyun kurucu değildi ve Britanya kaybettiği imparatorluk nedeniyle keyifsiz olmasına rağmen savaş ve sonrası yıllara göre daha yenilikçi zamanlar geçirmekteydi. Dolayısıyla Keynes'in yaşadığı toplumu “determinate” (belirli) bir sistem olarak görmesi imkansızdı. Keynes'in belirlenemezcileri (indeterminists)l okuduğu ve onlara sempati duyduğuna dair kanıtlar var elimizde. Skidelsky, onun Bergson'un özgür irade ve belirlenemezlik felsefesine dair yazdıklarını okuduğunu

söyler. Keynes, bir toplumun evriminin belirlenemezliğine neden olan şeylerin keşifler ve yenilikler olduğunu düşünmüştür. Daha açık ifade edecek olursak ana neden insanoğlunun yaratıcılığıdır. Keynes, Genel Teori'de bunu şöyle ifade eder; “dünyayı yönlendiren fikirlerdir, başka birşey değil” (GT). Aslında bu ifade ile Keynes, tarihsel belirlenimciliği savunan Marxist tarih teorisini de reddetmiş olur. Onun kapitalist ekonomi görüşüne göre bu ekonomileri yöneten şey yeni girişimci fikirleri veya bazen de bu fikirlerin kıtlığıdır. Keynes'in temel teorisi oldukça basittir; kapitalizmin girişimcileri ve finansörleri gelecekteki projeleri ile ilgili bir belirsizlikle- Knightian belirsizlik- karşı karşıyadırlar ve bu belirsizlik de çıktıdaki dalgalanmalara neden olur. (Phelps, 2006.)

Keynes, kapitalizmin kötülüklerinin pek ala farkındaydı ama bunların servet yaratma işinin tamamlanmasıyla birlikte ortadan kalkacağını varsayıyordu, yani bunların yerleşik hale gelebileceğini öngörmemişti. Kötü olan dürtülerin yine de yararlı olabileceği fikri Mill, Marx ve Marcuse de bulunabilir. Tarihsel ilerlemenin bir unsuru olarak bu dürtülerin pozitif rol oynadığını kabul ederler (Skidelsky & Skidelsky, 2014). *Economic Possibilities of Our Grandchildren* makalesinde Keynes, kapitalizmden sonraki yaşamın neye benzeyeceğini hayal etmeye zorlar bizleri. Bolluğun gelişile birlikte bu teşvik edici dürtü toplumsal onayını yitirmiş olacaktı yani işi tamamlandığı zaman kapitalizm kendini ortadan kaldırmış olacaktı. Bu nedenle kapitalizme karşı kararsız bir tutum içinde olduğu söylenebilir (Skidelsky, 1992, s.236) Bir sosyalist değildi fakat sorgusuz sualsiz bir kapitalizm hayranı da değildi. Keynes komünizm konusunda ihtiyatlı bir tutum takınsa da, Rusya'ya bir şans verilmesi gerektiğini düşünerek;

“ Eski Rusya'nın gaddarlığı ve ahmaklığı bir yana bırakılacak olursa, yeni Rusya'nın gaddarlığı ve ahmaklığı altında ideal olana dair bazı şeyler saklıdır” (Keynes, 1925b/1972: 268).

demistir. O, kapitalizmi, toplumların yoksulluktan kurtulup bolluk dünyasına geçmek için gerekli bir aşama olarak görmüş, bu aşamadan sonra kapitalizmin bir faydası kalmayacağını ileri sürmüştür. Bu da onu *Komünist Manifesto* daki Karl Marx'a yaklaştırır; fakat Marx'ın aksine o kapitalizmin devrilmesini beklemediği gibi bunun kaçınılmaz olduğunu da düşünmüyordu. O'nun Sovyet Komünizmine dair eleştirileri yıkıcıydı ayrıca iktisadi etkinlik ve politik özgürlük açısından özel mülkiyet ve merkezi olmayan karar almanın gerekli olduğunu düşünüyordu. Yani kapitalizmi aşırı sağdan ve aşırı soldan korumak istiyordu. Skidelsky (2009)'e göre bu amacı onu “orta yol” siyasetçisi yapmıştır. Evrimci perspektifiyle uyumlu olacak şekilde, kapitalist ve kapitalizm sonrası toplumlar arasındaki sert bir ara nosyonu reddetmiştir (Skidelsky, 2009, s.160).

4. Sonuç Yerine

Hayatın amacının ne olduğuna veya iyi yaşamdan ne anladığımıza vereceğimiz cevaplar iktisadın yeri/rolü açısından da belirleyici olacaktır. Eğer nihai amacımız maddi zenginlik ise iktisat birincil öneme sahip bir şekilde tahtında oturmaya devam edecek ve sınırsız büyüme hedefi altında hep “daha fazlası” istenecektir. Ama eğer aradığımız zenginliğin ötesinde birşeyler ise ve “yeteri kadar” anlayışını hakim kılmak istiyorsak iktisat bize iyi yaşamı sağlayacak araçsal bir doktrine dönüşecektir. Böyle olunca da ana akım iktisadın söyleyeceği şeyler sınırlı olacaktır.

Günümüzde kapitalizm artık her yerde zaferini ilan etmiş olsa da onun ahlaki temeli Keynes'in zamanındaki gibi hala sallantıdadır. Son krizle birlikte ortaya çıkan ihtiras ve açgözlülük dürtülerine dayalı kapitalizmin ahlaki kusurları, büyük ölçekli yıkımlara neden olarak, kapitalizmin, maddi refahı artırmakta en etkin mekanizma olduğu yönündeki iddiasına meydan okumuştur adeta. Ortalama yaşam standartlarını yükseltmeye yoğunlaşan tek yönlü bakış açısı gittikçe daha fazla toplumsal maliyetlere sebep olmakta. Piyasa güdümlü küreselleşme özgün toplulukları dağıtmış, çevreyi harap etmiş, demokrasiye zarar vermiş, servet ve gelir eşitsizliklerini artırmıştır. Ayrıca, belli bir noktanın ötesinde servet artışının insanların daha mutlu olmasını sağlamadığı da anlaşılmıştır. Bu bağlamda Keynes, bu konunun hem etik hem de politik unsurları bakımından önemli bir isim. İktisadi

aktivitenin amacının ne olduğunu sormaktan hiç vazgeçmeyen Keynes'e göre ekonomik mücadelenin tek onaylanabilir amacı dünyayı etik anlamda daha iyi bir yer yapmaktır (Skidelsky, 2009, s.132).

Dolayısıyla, mevcut konjonktürü sadece bir finansal kriz olarak nitelemek yetersiz kalacaktır. Bu aynı zamanda açgözlülüğün, hep daha fazlasını istemenin, doğayı ikame edilebilir bir üretim faktörü olarak görerek sınırsız büyüme peşinde koşmanın, rekabetin işbirliğinin önüne konulduğu bir ahlak sisteminin krizidir. Ne pahasına olursa olsun büyüme isteğinin bizi getirdiği bu noktada daha mutlu olmadığımız gibi gezegenimiz için yıkıcı olacak pek çok çevre felaketine de yol açtık. Bu anlamda elbette devletlerin yapabileceği çok şey vardır. Bunlar, bankaların regülasyonu, yeşil teknoloji yatırımlarını teşvik, eski yapıların korunması, gelir dağılımı meselesinin çözümü ve sanat, eğitim, sağlık gibi yaşam kalitesini artıracak alanlarda harcamalar yapılması olarak özetlenebilir. (Chick, 2013). Bu politika önerileri ile aslında Keynes'in 100 yıl öncesinde söylediği şeyleri tekrar etmiş oluruz. Onun Genel Teori den önce kaleme aldığı fikirlerinin özü, kendi kendine yeterli bir yaşam düşüncesi ve sonsuz büyümenin anlamsızlığı şeklinde özetlenebilir. Keynes'in fikirleri bugün bile ilerici bir iktisadi düşünce için temel oluşturduğu gibi, onun iyi yaşam felsefesi ve kapitalizm eleştirisi pek çok bakımdan sürdürülebilir kalkınma anlayışının öncüllerini barındırır. Dolayısıyla Keynes'in yazdıklarından normatif ve ütöpik unsurları temizlemek yerine onları daha fazla ön plana çıkarmak disiplinimizin ve dünyamızın geleceği bakımından elzemdir.

Son olarak, büyük "usta" sahneye çağırılacaksa ona verilecek rol, insanlığa bu dünyadaki nihai amacını, doğaya ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluğunu hatırlatmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

BERR, Eric, 2016, **The Socio-Economic Philosophy of Keynes: Lessons for the 21st Century**, in Madsen M.o., Olesen F. *Macroeconomics After The Financial Crisis. A Post-Keynesian Perspective*, Abingdon, Routledge, p. 146-158

BERR, Eric., 2009, **Keynes and Sustainable Development**, *International Journal of Political Economy*, vol.38, no.3, Fall 2009, pp. 22-38

BERR, Eric, 2008, **Keynes and the Post-Keynesians on Sustainable Development**, *Chaier du Gretha* 2008-01, pp. 1-18

CARABELLI, A.M and CEDRINI, M.A, 2011, **The Economic Problem of Happiness: Keynes on Happiness and Economics**, *Forum for Social Economics*, Issue 3, pp. 335-359

CHICK, Victoria, 2013, **Economics and Good Life: Keynes and Schumacher**, *Economic Thought* 2.2:33-45

COLANDER, David, (2018), **Economics**, 8th edition, McGraw-Hill

ESKELINEN, Teppo 2018 <http://mustarinda.fi/magazine/keynes/keyness-concept-of-the-good-life-and-society>

GUIZZO, Danielle, (2015) **Ethics Beyond Morality in Economic Thought : Some Lessons from J.M. Keynes** (https://www.ineteconomics.org/uploads/papers/feb-guizzo_Ethics-and-Morality-in-Keynes.pdf)

HOLT, Richard P.F., 2005, **Post-Keynesian Economics and Sustainable Development**, *International Journal of Environment, Workplace and Employment*, Vol.1, No.2, 174-186

KEYNES, J.M. 1919/1971. **"The Economic Consequences of the Peace."** *In the Collected Writings of John maynard Keynes*, vol. 2, ed. Donald Moggridge, 192. London:Macmillan.

KEYNES, John Maynard. (1904) **Ethics in Relation to Conduct**. King's College Archive Centre, Cambridge, The Papers of John Maynard Keynes. Ref. JMK/UA/19.

KEYNES, John Maynard. (1905) **Miscellanea Ethica**. King's College Archive Centre, Cambridge, The Papers of John Maynard Keynes. Ref. JMK/UA/21.

KEYNES, John Maynard. (1919)., **The Economic Consequences of The Peace**, New York, Harcourt Barce and Hawe

KEYNES, John Maynard. **A Treatise on Probability**. London: Macmillan, 1921. In The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 8. London: Macmillan, 1972.

KEYNES, John Maynard. "**Economic Possibilities for Our Grandchildren**." Nation and Athenaeum, 1930, 48. In The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 9. London, Macmillan 1972, pp. 321–332.

KEYNES, John Maynard. (1932), **The Dilemma of Modern Socialism** <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-923X.1932.tb02010.x>

KEYNES, John Maynard. **The General Theory of Employment, Interest and Money**. London: Macmillan, 1936. In The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 7. London: Macmillan, 1973.

KEYNES, John Maynard. (1933) "National Self-Sufficiency"., **The Yale Review**, Vol.22, no.4 (June 1933), pp. 755-769

KEYNES, John Maynard.. "My Early Beliefs," 1938. **In The Collected Writings of John Maynard Keynes**, vol. 10. London: Macmillan 1972, pp. 433–450.

KIRSHNER, Jonathan, 2015, **Keynes's Early Beliefs and Why They Still Matter**, Challenge, 58 (5), p.398-412

MARX, Karl [1843] **On the Jewish Question**.

MEADOWS, D.H.; MEADOWS, D.L.; RANDERS, J.; ve BEHRENS, W. (eds.). **The Limits to Growth**. New York: Universe Books, 1972

PECCHI, I. and G. PIGA, eds, 2008, **Revisiting Keynes: Economic Possibilities for our Grandchildren**. Cambridge, MA: MIT Press.

PHELPS, Edmund S., 2006, "**Capitalism and Keynes: From The Treatise on Probability to The General Theory**", Conference Commemorating Keynes

ROBINSON, J. 1972, 'The second crisis in economic theory'. **American Economic Review** 62 (1-2, March, 1-10.

SKIDELSKY, R. (2003), **John Maynard Keynes 1883-1946: Economist, Philosopher, Statesman**, London, Penguin Books.

SKIDELSKY, Robert (2009) **Keynes. Return of the Master**. Allen Lane, London.

SKIDELSKY, E. ve SKIDELSKY, R., 2014, **Ne Kadarı Yeterli? Para Sevgisi ve İyi Yaşam Mücadelesi**, İstanbul Bilgi Üniv Yayınları, çev. Levent Konyar

SMITH, Adam (1995 [1776]), **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**. William Pickering, London. (Smith's classic work).

U.S. EPA. **Exposure Factors Handbook** (1997, Final Report). U.S. Environmental Protection Agency, Washington, DC, EPA/600/P-95/002F a-c, 1997.

WCED, **Bruntland Report** , (1987),http://mom.gov.af/Content/files/Bruntland_Report.pdf

MODERN ZAMANLAR ve VEBLER*

Volkan KAYMAZ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, volkankaymazvk@gmail.com

Ercan EREN

Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi eren@yildiz.edu.tr

Başvuru Tarihi/Application Date: 17.07.2018

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 25.12.2018

ÖZET

Büyük Buhran öncesi dönemde toplumsal dönüşümler gerçekleşmiş, teknolojinin gelişimi kitlesel üretim faaliyetlerini arttırmış, büyük şirketler kazançlarını reel üretim faaliyetlerinin yanında finans sektöründe değerlendirmeye başlamıştır. Modern Zamanlar filmi, böyle bir dönemi resmetmiş ve krizin sonuçlarını toplumun gözünden anlatmıştır. Bu makalenin amacı, ortodoks iktisatın kabullerine eleştirel bir yaklaşım getiren ve Kurumsal İktisat'ın kurucusu kabul edilen Veblen'in iktisat anlayışını, dönemin ekonomik ve sosyal şartlarını büyük ölçüde yansıtan Modern Zamanlar filmindeki anlatım temelinde somutlaştırmak, Veblen'in iktisat literatürüne katkılarını film ile ortak noktaları esas alarak tartışmak ve ekonomik krizlere neden olan davranışları analiz etmektir.

ABSTRACT

In the pre-Great Depression period, social transformations took place and the development of technology increased the mass production activities. Large corporations have started to transfer their profits in the financial sector as well as in real production activities. Modern Times depicted this period and described the consequences of the crisis in terms of society. The aim of this article is to embody Veblen's theory of economics by adhering to the Modern Times, which reflects the economic and social circumstances of the period and to analyze the behavior of individuals that led to economic crises.

Anahtar Kelimeler: *Thorstein Veblen, Modern Zamanlar, Kurumsal İktisat.*

JEL Sınıflandırması: B25, G10, N22.

Keywords: *Thorstein Veblen, Modern Times, Institutional Economics.*

JEL Classification: B25, G10, N22.

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yazılmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

1889-1977 yılları arasında yaşamış olan ve Modern Zamanlar filmini 1936 yılında çeken Charlie Chaplin, ekonomide büyük dönüşümlerin gerçekleştiği yıllarda yaşamış ve 1929 Büyük Buhranı'na tanıklık etmiştir. Chaplin, sinema endüstrisinin gelişimi neticesinde daha iyi iş imkanları nedeniyle İsviçre'den göç ederek ABD'ye yerleşmiş; ancak hiçbir zaman vatandaşlık başvurusunda bulunmamıştır. 1934-1975 yılları arasında faaliyet gösteren Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC) tarafından komünist olduğu ileri sürülmüş ve Amerikan istihbarat ve güvenlik gücü Federal Soruşturma Bürosu (FBI) tarafından yaşamı boyunca takip edilmiştir. Toplumsal sorunlara önem veren Chaplin, Modern Zamanlar filmi ile kitlesel üretim faaliyetlerini, fordist üretim sistemini, aşırı tüketimi, ve artan gelir eşitsizliğini eleştirmiştir. Yükselen işsizlik oranlarının toplumsal huzursuzluğa yol açtığı, sendikal faaliyetlerin arttığı, grevlerin ve toplumsal eylemlerin arttığı bir dönemi filmlerinde resmetmiştir.

1857-1929 yılları arasında yaşayan Veblen, tıpkı Chaplin gibi ABD Ekonomisi'nde hem mal hem de finansal piyasalarda büyük değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemde yaşamıştır. Kitlesel üretim faaliyetlerinin başladığı 20. Yüzyılda, bankacılık sistemi yeniden yapılanmaya başlamış ve kurumsal dönüşümler gerçekleşmiştir (Davanzati, 2014, 2). Göçmen bir aile çocuğu olması, asosyal davranışlar sergilemesi çalışmalarında da kendisini göstermiş; sosyal yapıdaki dengesizlikler, iç güdüler ve insan davranışları çalışmalarının esas konularını oluşturmuştur. Çok yönlü bir düşünür olması ilgi alanının sadece Ortodoks İktisat anlayışı sınırlarının içerisinde kalmasını engellemiş, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden faydalanarak Kurumsal İktisat'ın kurucusu olmuştur. Veblen'in, Modern Zamanlar filmini izleme şansı olmasa da Chaplin ile ortak düşünceleri olduğu, en azından ikisinin de mevcut sisteme eleştirel gözle baktıkları kolayca anlaşılmaktadır. Veblen, gelirin adaletsiz dağılımı üzerine çalışmalar yapmış, üretim süreçlerinin değişimi ve doğurduğu sonuçları incelemiş, 1929 Buhranı'na yol açan nedenleri analiz etmiştir.

Bu makalenin amacı, Ortodoks İktisat'ın kabullerine eleştirel bir yaklaşım getiren, Veblen'in iktisat anlayışını, dönemin ekonomik ve sosyal şartlarını büyük ölçüde yansıtan Modern Zamanlar filmindeki anlatım temelinde somutlaştırmak, Veblen'in iktisat literatürüne katkılarını, film ile ortak noktaları esas alarak tartışmak ve ekonomik krizlere neden olan davranışları analiz etmektir.

2. Evrim ve Devrim

Filmin başlangıcında "Modern Zamanlar endüstri ve bireysel teşebbüsün hikayesidir. İnsanlık mutluluğu bulma mücadelesi veriyor." ifadesi yer almaktadır. Filmde kapitalizmin yeni bir türe evrilmesi, bu dönüşüm süreci içerisinde bireylerin çevrelerine uyum sağlayarak var olma mücadelesi vermesi konu alınmıştır. Toplumsal dönüşüm bireyleri mücadeleye zorlamış, üretim tekniklerinin farklılaşmasının getirdiği ekonomik düzene adapte olunmasını zorunlu kılmıştır. Mücadele kavramına Chaplin gibi önem veren ve sosyal yapının değişim sürecini "var oluş mücadelesi" (Veblen, 2005, 125) olarak tanımlayan Veblen, doğal seçim süreci içerisinde kurumların, düşünce alışkanlıklarının ve davranış kalıplarının değişime uyum sağladığını, bireylerin de bu süreç içerisinde çevrelerine adapte olduğunu düşünmüştür. Darwin'in biyolojik evrim yaklaşımını ekonomi bilimine uyarlamayı amaçlayan Veblen, böylece evrim anlayışının iktisadi davranışları ve sosyal davranışları etkilemesini hayatın bir parçası olarak kabul etmiştir.

Filmde modern zamanlar kavramı işlenmekte ve sorgulanmakta teknolojik ilerlemenin beraberinde getirdiği sorunlar tartışılmaktadır. Toplum açısından kabul edilen "modern zamanlar" kavramı süreç içerisinde değişmekte, bugünün modern zamanları geleceğin ilkel zamanları haline gelmektedir. Modern zamanlar, kavram açısından olumlu özellikler taşısa da doğurduğu sonuçlar toplum açısından sadece iyi olmamış, ekonomik ve sosyal açıdan bir takım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Filmde de toplumsal bir dönüşümün beraberinde getirdiği sorunlar, makineleşmenin ekonomik sisteme olumlu-olumsuz katkıları, işçiler üzerindeki etkileri gibi konulara değinilmiş, bunun yanında artan işsizlik, sendika grevleri ve ayaklanmalar gözler önüne serilmiştir. Dolayısıyla

toplumsal hayat, ekonomi ve toplumu oluşturan kurumlar sürekli bir değişim geçirmekte ve bireyler bu değişimlere ayak uydurma çabası içine girmektedir; ancak ilerleyen zaman ve teknolojik gelişme sadece ilerici sonuçlar doğurmamakta toplumun bazı kesimleri veya yeniliklere uyum sağlamayan şirketler üzerinde olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir.

Ortodoks İktisat tarafından o döneme dek pek tartışılmayan evrim ve toplumsal dönüşüm konusu alternatif iktisat yaklaşımları tarafından ele alınmıştır. Veblen, toplumun içerisinde bulunduğu Modern Zamanlar'a gelene kadar ekonominin değişimler geçirdiğini gözlemlemiş, ekonomik sistemin statik olmadığını düşünmüş ve evrim konusu üzerine tartışmalar yürütmüştür. Evrim anlayışı Darwin'e göre, doğal seçim, mutasyon gibi canlılarının dönüşümünü ve farklılaşmasını konu almaktadır. Bu farklılaşma ortalama bir insan ömrünü direkt olarak gözlemlemeye yetmeyeceği kadar uzun yıllar içerisinde gerçekleşmekte ve varılacak sonucun tahmin edilemediği, belirsiz bir süreci konu almaktadır.

Veblen, Darwin'in biyolojik evrim yaklaşımını ekonomi bilimine uyarlamayı amaçlamış, böylece evrim anlayışının iktisadi davranışları ve sosyal davranışları etkilemesini hayatın doğal bir parçası olarak kabul etmiştir. Basitçe güçlü ve çevreye uyum sağlama yetenekleri daha gelişmiş olanların ayakta kalıp, yaşamlarını devam ettirebildiği, çevreye uyum sağlayamayanların ise tarih sahnesinden silindiği Darwinyen süreci Veblen, toplum ve kurumlar için adapte etmiştir.

Veblen'e göre Darwinizm sadece biyolojik evrim teorisi değildir, ortaya çıktığı dönemde tüm disiplinleri etkilemiştir; ana akım iktisadın dışında kalan çeşitli yaklaşımlar evrim anlayışının ekonomiye, kurumlara ve üretim faktörlerine de uygulanabileceğini savunmaya başlamış, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve iktisat gibi bilimler evrim konusunu kendi çalışma disiplinlerine adapte etmiştir. Darwin'in evrim anlayışını benimseyen Veblen'e göre ekonomide herhangi bir son veya optimal sonuç bulunmamaktadır. Dolayısıyla zamansal ilerleme sadece "modern" sonuçlar doğurmamaktadır.

Filmin anlatımında da böyle bir anlayış hakimdir. Üretimde makineleşmenin artması toplumun her kesimi için olumlu sonuçlar doğurmamış, modern zamanların sermaye sahipleri üzerinde olumlu etkileri olmuşken, işçiler için ise aynı olumlu sonuçları ortaya çıkarmamıştır. Fabrikaların yeni teknolojilere adapte olarak üretim maliyetlerini azaltması sonucu, küçük atölyelerin üretim faaliyetlerine engel olması, kendi işinin patronu olan ustaları işinden etmiş ve fabrikalarda çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Böylece daha önce bağımsız çalışan kişilerin ücretli olarak istihdam edilmesine neden olmuş, toplumsal statülerin değişmesine ve ekonomik ilişkilerin farklılaşmasına yol açmıştır. Sonuç olarak toplumun geçirdiği evrim sonucu varılan "Modern Zamanlar" yeni yatırımcılar ve fabrika sahipleri için farklı ustalar ve işçiler için farklı sonuçlara yol açmıştır.

Evrim anlayışının sadece bireyleri değil kurumları da etkilediğini düşünen Veblen'e göre "Sosyal evrim, düşünce alışkanlıklarının yaşam ile uyumlu koşullarının etkisiyle seçici şekilde uyarlanması sürecidir. Düşünce alışkanlıklarının adaptasyonu kurumların büyümesini sağlamaktadır" (Veblen, 2007, 141). Veblen'e göre ilkel dönemlerde toplumdaki her kişinin üretkenlik açısından bir rolü varken, daha sonraki dönemlerdeki "gelişmelerle" birlikte toplum içerisinde farklılıklar ortaya çıkmış, bir grup zenginleşirken diğer grup daha zor şartlarda yaşamaya başlamıştır. Modern Zamanlar filminde, fordist üretim tekniklerine geçilmesi, bireylerin üretkenlik faaliyetlerini sınırlayarak ürettikleri ürüne yabancılaşmalarına, Veblen'in deyimiyle ustalık güdüsü ile yapılan üretim faaliyetlerinin kar odaklı yapılar hale gelmesine yol açmıştır.

Evrim konusunu çalışmalarına konu eden Marx da, toplumun yaşadığı sınıf çatışmaları sonrasında ortaya çıkması mümkün yapıları incelemiş ve Veblen'in aksine varılacak sonuçların kısa sürede ortaya çıkacağını ve bu değişimin doğrudan gözlemleneceğini düşünmüştür, dolayısıyla Darwin'in evrim anlayışının ucu açık, belirsiz, tahmin edilemeyen yapısını reddetmiştir. Marx'ın bu anlayışı onu Darwin'in evrim teorisi yerine daha çok devrimci bir yapı sergileyen anlayışa itmiştir (Araz Takay, 2009, 11). Bunun yanı sıra Marx, Darwin'in Teorisi'nin aksine toplumsal değişim sonunda varılabilecek en üst noktanın komünizm olduğunu savunmuş ve bu sonuca evrim anlayışının kendi kendine işleyen uzun vadeli yapısından ziyade kitleleri harekete geçirecek bir devrimin neden olacağını düşünmüştür. Filmde fabrikadaki patronların işçilerin verimliliğini

arttırmak için oldukça yoğun ve uzun saatler çalıştırılmaları, Marx'ın deyimiyle emek sömürüsü vurgulanmış, makineleşmenin beraberinde işsizlik getirdiği gösterilmiş, sendikaların yönlendirmesiyle grevlerin ve sokak hareketlerinin ortaya çıkması gösterilmiştir; ancak büyük bir devrim gerçekleşmemiştir.

Veblen, Marx'ın devrim anlayışının aksine işçilerin üretim faaliyetlerinde bilinçli olarak yavaşlatmaya gitmesini önermiş ve mühendislerin önemini vurgulayan bir düşünce geliştirmiştir.

3. Veblen'in İktisat Literatürüne Katkıları

3.1. İnovasyon ve Teknoloji

Chaplin, Modern Zamanlar filminin prodüksiyon öncesi döneminde bizzat Henry Ford ile tanışmış ve endüstride yeni kullanılmaya başlayan üretim bandını incelemiştir. Henry Ford'un, "T Modeli" olarak adlandırılan tek tip ve siyah renkli otomobilleri üretirken kullandığı montaj hattı o dönemin giderek yaygınlaşan organizasyon biçimi haline gelmiştir. Otomobillerin siyah renkli üretilmesinin arkasındaki neden ise; siyah boyanın maliyet açısından en uygun boya olması değil; en hızlı kuruyan renk olmasıdır. Fordist üretim sistemi, hızın ön planda tutulduğu, kitlesel üretim odaklı makinelerin yoğun olarak kullanıldığı, emek verimliliğinin arttırılmaya çalışıldığı bir üretim modelidir.

Üretim faaliyetinin tüm aşamalarının planlandığı, otomatik olarak ilerleyen bantlarda her işçinin kendi işinde uzmanlaşmasının esas alındığı modelde işçiler kendi sorumluluklarının dışında, başka bir üretim faaliyeti ile ilgilenmemekte hatta bazen ne ürettiklerini dahi bilmemektedir. Üretimdeki bu yabancılaşma ve üretimin hızlandırılması için yapılan baskılar Chaplin'in oynadığı karakterin fabrika çarkları içerisinde kaybolması ile görselleştirilmiştir.

Filmin çekildiği dönem büyük teknolojik yeniliklerin gerçekleştiği, üretim organizasyonu açısından inovasyonların gerçekleştiği, kitlesel üretimin başladığı zamanlardır. Bu dönüşümün arkasında bir dengeden diğere geçilmesinde, konjonktür dalgalarının ve ekonomik krizlerin baş göstermesinde teknoloji etkin bir rol oynamaktadır. Filmde teknolojik gelişme genellikle eleştiri unsuru olarak kullanılmış, emeğin verimliliğini arttırmak adına otomatik besleme makinesi icat edilmiş, işçilerin mola vermelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır; ancak teknolojik ilerleme doğru kullanıldığı takdirde ekonomik gelişimin önünde bir engel değil; aksine gelişimin tamamlayıcı bir unsurdur. Gandhi 1931 yılında Chaplin ile görüşmesinde modern teknolojinin reddedilemeyecek bir unsur olduğu dile getirmiştir; (Gandhi, 1971) "Makinelere karşı değilim; ancak bir adamın işini aldığına buna katlanamıyorum." Dolayısıyla teknolojinin kendisi değil, nasıl kullanıldığı önem arz etmektedir.

Teknoloji ve inovasyonun önemini vurgulayan Schumpeter ise, konjonktür dalgalarını ekonominin girişimcilerin ortaya çıkardığı inovatif faaliyetlere ve teknolojilere uyumluluk sürecinde gerçekleşen daralma veya coşkunluk dönemleri olarak düşünmüştür (Araz Takay, 2009, 18). Schumpeter'a göre teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan değişimlere uyum sağlayan ve bunları içselleştiren şirketler, gelişimin bir parçası olup ömürlerini sürdürürken teknolojiye uyum sağlayamayan şirketler ise tarih sahnesinden silinmektedir. Teknolojiye uyum sağlayamayan şirketlerin yıkılış sürecini "yaratıcı yıkım" ile kavramsallaştıran Schumpeter, bu savıyla, Darwin'in doğal seçim düşüncesinin sosyal bilimlerde önemli bir temsilcisi konumuna yükselmiştir. İnovasyon yapabilecek gücü olmayan ve el emeğini kullanarak üretim yapan küçük atölyeler ise Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği yıllarda ortadan kalkmaya başlamıştır.

Veblen'e göre teknoloji, deneyim ve mühendisler üretim sanayisinin vazgeçilmezleridir (Veblen, 2011, 71). Veblen teknolojik gelişimi kişilerden ziyade topluma bir değer olarak yüklemiştir; çünkü bilgi kümülatif bir şekilde ilerlemektedir ancak; mühendislere ayrı bir önem vermiş, kurumların ve toplumun gelişiminde özel bir önemi olduğunu düşünmüştür; çünkü üretim mühendislerin bilgisi ve denetimi olmadan yapılamamaktadır. Veblen'e göre üretim tarafında görev alan mühendis ve işçi sınıfı, sanayi kaptanlarının maksimum kar hedefinin aksine toplumun refahının artması adına üretim düzeyini maksimize etmeyi böylece fiyatların düşürülmesini amaçlamaktadır.

Veblen'e göre, mühendislerin önemlerinin artması ve işçiler ile işbirliği yapmalarıyla sanayi kaptanlarını sistem dışına itebilecek güce sahip olacaklardır. Bu yönüyle Marx'a yaklaşan ve oldukça devrimci bir analiz yapan Veblen'e göre işe gelmeyen mülk sahiplerinin mülkiyet üzerindeki hakkı da tartışmaya açılmalıdır. Sanayinin kaptanlarının mülk üzerindeki hakkı tartışmaya açıldığında sistemi etkilemenin ve hakları elde etmenin yolu "Ülke sanayi sisteminin genelini iş yapamaz duruma getirmeye yetecek kadar" (Veblen, 2011, 84) karşı sabotajdan geçmektedir. Karşı sabotaj ya da diğer anlamıyla tüm mühendis ve işçilerin birleşerek büyük bir grev ile birlikte fabrikaların üretim yapmasına engel olması, sanayi kaptanlarınıninkarlarının sifira inmesine ve mülkiyetlerinin artık bir anlam ifade etmemesine yol açacaktır.

3.2. İçgüdüler ve Profesyonel Yöneticiler

Modern Zamanlar'ın fabrikada geçen bölümlerinde, firma sahipleri ve yöneticiler tıpkı Veblen'in analizinde olduğu üzere birbirinden ayrılmıştır. Üretim süreçlerinin denetleyicisi olarak profesyonel yöneticiler çalışmakta, sermayedarlar ise gözlemci görevi üstlenmekte, maksimum kar hedefiyle hareket etmekte ve reel üretim faaliyetlerinden uzaklaşarak finansal piyasalarda faaliyet göstermeye başlamaktadır. Filmde de sermayedar üretim sürecini sadece gözlemlemekte ve profesyonel yöneticilere talimat vererek üretimin arttırılmasını sağlamaktadır.

Profesyonel yöneticiliğin ortaya çıkması, sermayedarların üretim faaliyetlerinden çekilmesi ile gerçekleşmiştir. Profesyonel yöneticilikten önce üretim faaliyetleri daha çok amatör ruhla yapılmakta ve içgüdülerin önemi daha fazla önem taşımaktaydı. Çok yönlü bir ekonomist olan Veblen, ekonomik davranışların sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden faydalanılarak daha kolay anlaşılacağını düşünmüştür. John Dewey ve William James'in psikolojiyle ilgili teorilerini incelemiş ve bunlardan etkilenmiştir (Latsis, 2006, 5). Çalışmalarında alışkanlık, içgüdü, kültür ve sosyal faktörler gibi insan davranışlarının şekillenmesini sağlayan birçok kavramı analiz etmiş ve ekonomi teorisi ile ilişkilendirmeye gayret etmiştir.

Üretim ve tüketim davranışlarında ekonomik kurumların, sosyal çevrenin ve içgüdülerin etkili olduğunu düşünmüştür. Tarih boyunca insanlık tarafından edinilen tecrübeler, alışkanlıklar ve içgüdüler birikimli olarak ilerleyerek insan davranışlarını şekillendirmiştir. Veblen'e göre insanoğlunun temelde iki tip içgüdüğü bulunmaktadır: Basit ve karmaşık (Barnett 2017, 542).Basit içgüdüler aslında insana özel olmayan tüm canlılarda görülebilecek açlık, öfke, cinsellik, üreme, nefret, beslenme, işbirliği gibi içgüdülerdir. Bunlara sahip olmak insanları diğer canlılardan ayırmazken, bireyde oluşumu kalıtsal özellikler ve gen aktarımı sayesinde gerçekleşmektedir. Karmaşık içgüdüler ise, basit içgüdülerin aksine zamanla değişmekte, dolayısıyla değişen çevresel koşullara uyum sağlayarak insan davranışlarının da şekillenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla karmaşık güdülerin tıpkı basit güdüler gibi temelinde kalıtsallık ve gen aktarımı yatsa da zamanla kültürel faktörler tarafından şekillendirilmiş ve değişmeye de devam etmiştir. Veblen karmaşık içgüdüleri ustalık, ebeveynlik, güzellik, oyun ve merak olarak sıralamıştır.

Veblen'e göre üretim faaliyetinin arkasındaki güdü ustalık güdüsüdür. Ustalık içgüdüğü, bireyleri etkin işe yönlendirmekte ve zamanlarının boşa harcanmasından kaçınmayı tarif etmektedir (Jones, 2010, 32). Merak içgüdüğü ise insanlığın gelişmesinin temelinde yatan teknik yeniliklerin kaynağıdır (Anderson, 1933, 603).

El işçiliğinin hakim olduğu dönemde, atölye sahipleri küçük bir miktarda ve kaliteli üretim yapmaktaydı. Bu iş onlar için zanaat olarak kabul edilmekte ve üretimin arkasındakiesas güdü ustalık güdüğü olup, kar elde etmek ikinci plandaydı. Makineleşmenin sistem üzerindeki hakimiyetini arttırmasıyla birlikte, üretim hacminin büyümesi, krediye erişim imkanlarının artması, büyük miktarlardaki sermayenin temini, kitlesel üretime yol açmıştır. Endüstrinin gelişmesiyle birlikte, ilkel dönemlerde ustalık içgüdüğüyle üretilen, dolayısıyla üretimde kullanılan araç ve gereçlere sahip olunan dönemden kitlesel üretime geçildikçe üretimde kullanılan araç-gereçlerin mülkiyeti, üretimle fiili bağlantısı bulunmayan iş adamlarına ve şirketlere geçmiştir.

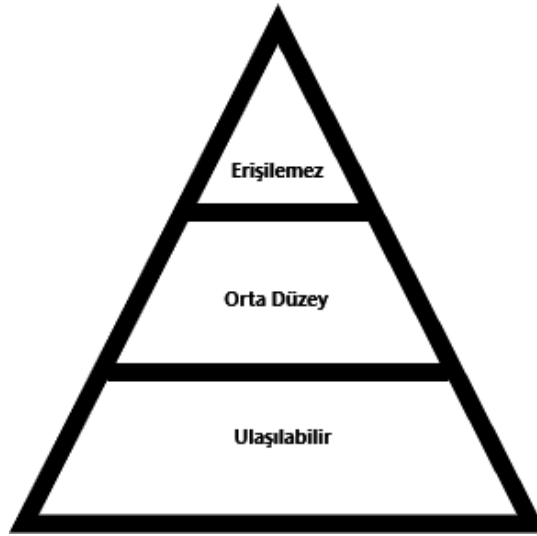
İş adamları el işçiliği çağının aksine işletmenin üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere profesyonel yöneticiler istihdam etmeye başlamışlar (Jo, Henry, 2005, 25) ve üretim ile ilgili

doğrudan ilişkilerini ortadan kaldırmışlardır. Sanayinin kaptanları olarak nitelendirilen bu kişiler daha önce ustalık içgüdüleriyle üretim maksimizasyonu peşinde koşan kişilerken, makine çağının başlaması ile birlikte 19. Yüzyılın başlarında teknolojik ilerleme hedeflerini kaybetmişler ve kar odaklı bir üretim biçimine geçmişlerdir. Profesyonel yöneticiler ise sanayi kaptanlarının istihdam ettiği üretim organizasyonunu düzenleyen, maksimum kar hedefini gerçekleştirmek adına emek verimliliğini arttırmaya ve organizasyonun sorunsuz işlenmesini sağlamaya çalışan kişiler olmuştur.

3.3. Gösterişçi Tüketim ve Aylak Sınıf

Filme dair önemli detaylardan biri, gelir eşitsizliği vurgusu ve hane halkı tüketim davranışlarıdır. Bir tarafta işsizlik ile yüzleşen diğer tarafta lüks evlerde yaşayan insanlar ve onların tüketim davranışları sergilenmektedir. Kükreyen yirmiler olarak adlandırılan dönemde tüketim çılgınlığı yaşanmış ve bu durum “Amerikan Rüyası” olarak adlandırılmıştır ancak; bu rüyayı toplumun her kesimi görmemiştir. Filmde, işsiz kalan “küçük serseri” karakteri daha önce bir nedenle kaldığı hapisaneye geri dönmeye çalışmakta; çünkü temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaktadır. Hapishaneye gitmek için seçtiği yöntem ise, lüks bir restoranda yemek yemek, kaliteli bir puroyu büfeden almak ve kendini yakalatmaktır.

Chaplin’in canlandırdığı karakter, kendini güzel bir evin bahçesinde yemek yerken hayal etmekte ve onların tüketimine öykünmektedir. Gelir eşitsizliği artmışken, toplumu oluşturan bazı grupların tüketim kalıpları değişmeyip lüks tüketimlerini sürdürürlerken, kötüleşen ekonomik koşullar ise fabrikada çalışan kişileri işinden etmiş, kimi yasadışı işlere yönelirken kimi de açlık sınırında kalmış ve işinden olmayan kişilerin tüketimlerini öykünmeye başlamışlardır. Mal ve hizmetlerin talebinde, serveti fazla olan kişilere öykünmek ve ayrıcalık sosyal bağlantılar kurma ihtiyacı yatmaktadır. (Karoui, Romdhane, 2018, 2) Bu durumun arkasında yatan güdüyü Duesenberry (1949) “Jones’lara ayak uydurmak” olarak kavramsallaştırmıştır.

Kaynak: Allérès, 1995 Aktaran (Olorenshaw, 2011, 75.)

Şekil 1: Malların Sınıflandırılması

Geçim derdiyle çalışmayan, sadece statü sağlamak adına işlerinin başında yer alan ve gelirleri soylu ailelerinden miras olarak kalan, toprak ve arazilerden rant elde ederek veya devletin yönetim sınıflarında yer alarak yaşayan kişileri Veblen aylak sınıf olarak nitelendirmiştir. Alışkanlıkları, tüketim harcamaları, giyimleri gibi bir çok dışa yönelik faaliyetleriyle bu gruba dahil olan bireyler, üst sınıfa ait olduklarını göstermeye ve toplumda bu yönleriyle saygı kazanmaya çalışmıştır. Toplumun diğer kesimleri ise, aylak sınıfın tüketimlerine öykünmektedir.

Aylak Sınıf, piyasada az bulunan, maddi değeri yüksek ve kolayca elde edilemeyen lüks malları

satın alarak kendilerini farklılaştırmaktadır. Lüks mallar da, Allérès (1995)'e göre kendi içerisinde fiyat olarak farklılaşmaktadır. Lüks kabul edilen bir otomobil ile başka bir eşi olmayan sanat eserinin yarattığı etki farklı olmaktadır. Veblen'e göre "erişilemez mallar" sadece aylak sınıfın sahip olabileceği malları temsil etmektedir ve bu ürünler genel olarak miras ile kalan antika değeri olan ürünleri kapsamaktadır. Dolayısıyla bazı lüks mallar ne kadar zengin olursa da elde edilemeyebilmektedir.

Veblen'e göre aylak sınıf özel mülkiyetin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Aylak sınıfın mülkiyetini sağladığı mallar sayesinde gösterişçi tüketimi daha etkili yapmaya başlamıştır. Veblen'in (2005, 34) ifade ettiği gibi "Mülkiyet, onlara sahip olan kişinin, grubun geri kalanına sağladığı gücün kanıtı olmaya başlamıştır." Mülkiyet haklarının gelişmesiyle birlikte, mülkiyet kavramı saygınlığın bir göstergesi olarak görülmeye başlamış ve toplum içindeki maddi rekabeti arttırmıştır. Toplumun ihtiyacının karşılanması veya geçimlik ücret için yapılan işler ise rekabet şartlarında mülk edinmek için yapılır hale gelmiştir.

Veblen'e göre aylak sınıfın içerisinde yer almaya maddi imkanı olmayan alt sınıf ise; köleler, işçiler ve kadınlardan oluşmaktadır. Bu grup el işçiliği, endüstri vb. faaliyetlerde istihdam edilmektedir (Veblen, 2005, 20). Bu faaliyetlerin ortak özelliği yaşamak ve geçinmek için gerekli ihtiyaçların karşılanması adına maddi karşılığın direkt alındığı işlerdir. Kişi çalışıp ücretini almakta, bunun dışında işletme veya dönemin şartlarına göre toprak, fabrika vb. üzerinde herhangi bir sahiplik iddia edememektedir.

4. Kriz

4.1. The Bond ve Büyük Buhran

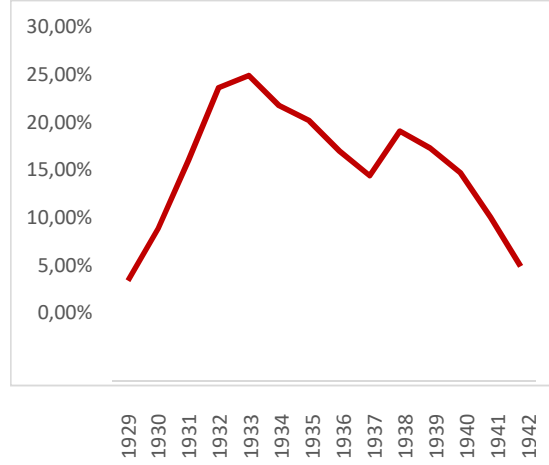
Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı'na 1917 yılına kadar direkt dahil olmamış itilaf devletlerine silah satmıştır; ancak batırılan bir yolcu gemisi sonucu savaşa direkt olarak dahil olmuştur. ABD Devleti, savaş harcamalarını finanse etmek adına bu dönemde "liberty" tahvillerini halka arz etmiştir. 1918 yılında liberty tahvillerinin reklamını yapmak adına Chaplin Amerikan Devleti'nin talebiyle The Bond adında kısa bir propaganda filmi çekmiştir. Kısa filmin bir sahnesinde Chaplin'in sağında liberty tahvillerinin satışı yapılmakta solunda ise sanayi sektörünü temsilen işçi yer almaktadır. Chaplin parası karşılığında tahvil aldıktan sonra, tahvil ücreti direkt olarak sanayiye aktarılmakta, sanayideki işçiler ise bu yatırım karşılığında silah yaparak askerlere vermektedir ve askerler Alman İmparatoru II. Wilhelm'e karşı savaşmaktadır. Devlet tahvillerinin bu şekilde yaygınlaşması finansal alandaki etkinliği arttıran nedenlerden biri olmuştur. Tahviller sayesinde üretim artışının gerçekleştiği, istihdamın arttığı algısı yaratılmış ve bu durum özel şirketlerin de hisse senetleri sayesinde yatırımlarını ve finansal araçlar sayesinde kazançlarını artırma imkanı sağlamıştır. Borsanın etkin olarak kullanılması yatırım şirketlerini de etkilemiş, sermaye yetersizliği ortaya çıktığında kendi hisse senetlerini alarak veya diğer şirketlerle birleşerek hisselerin değerlerini arttırmaya başlamışlardır. (Apak, 2009) Reel sektörün daralıp, finansal sektördeki işlem hacminin artmasının bir diğer nedeni de Amerikan Merkez Bankası'nın faizleri düşük tutması ve borsa kazancını özendirilmesi olmuştur.

Borsada yatırım yapmak isteyen kişilerin yatırılan paranın on katı değerinde hisse senedi alabilmesine imkan sağlayan marj sistemi, toplumun her kesiminden kişilerin hisse senetleri almasına olanak sağlamıştır. Bankaların ve aracı kurumların kolaylıkla kredi vermesi de hisse senetleri talebini arttırmıştır; ancak borsa hacminin artması, büyük şirketlerin reel üretim faaliyetlerinden uzaklaşması ve spekülatif alımlar ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir.

Chaplin, Büyük Buhran'dan direkt olarak etkilenmemiştir; çünkü krizden bir yıl önce tüm hisse senetlerini satmıştır. Buna rağmen sosyal konulara oldukça duyarlı olması, grevlere, ayaklanmalara ve kitlesel işsizliklere tanıklık etmesi belki de daha önce propaganda filmi çekmesi "Küçük Serseri" karakterinin oluşumunda etkili olmuştur. Modern Zamanlar filminin ikinci kısmında ekonomide bozulmalar görülmekte, işçiler grev yapmakta ve ayaklanmaktadır. Chaplin makineleşmeyi eleştirip krizlerin sonuçlarını gösterse de yaşanan krizin ve işsizliğin nedenlerine dair açıklamalara filmde yer

vermemiştir. Krizler ve konjonktür dalgaları üzerine çalışmalar yapan Veblen ise 1929 Buhranı'ndan önce çalışmalar yapmış, reel sektör ve finansal sektörü birleştirerek analiz gerçekleştirmiştir.

1929'da gerçekleşen kriz sonrası finansal piyasalar çökmüştür. Hisse senedi alımı için borç veren aracı kurumlar borç vermemeye hatta borçların tahsil edilmemesi durumunda kişilerin sahip oldukları hisse senetlerini satmaya başlamışlardır. Finansal alanda başlayan kriz, reel sektör üzerinde etkilerini göstermiş, sanayi üretimi daralmış ve bunu takiben 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki her 4 işçiden biri işsiz kalmıştır.

Kaynak: Gene (1983, s. 488)

Şekil 1: Büyük Buhran Sonrası ABD İşsizlik Oranları

4.2. Veblen ve Kriz

Modern zamanlar olarak nitelendirilen dönemlerde sadece sanayi devrimi gerçekleşmemiş, aynı zamanda firmaların tahvilleri ürün yeniliği olarak ortaya çıkmış günümüzde ise, aşırı menkulleşme, future ve faiz oranı swapları, banka ve firmalara krediye ulaşmada kolaylık sağlamıştır. Veblen, henüz finansal sektörün bu denli gelişmediği ve finansal araçların çoğalmadığı bir dönemde sermaye piyasalarının mal piyasaları üzerinde hakimiyetinin olduğu, kredilerin önemini vurgulayan bir konjonktür teorisi geliştirmiştir.

Veblen finansal kapitalizm döneminde endüstriyel üretimin kontrolünün finans sektörünün eline geçtiğini düşünmüştür (Veblen, 1921, 41) ve bu durumu “büyük ölçekli şirketlerin finansmanı endüstriyi kontrol eden faktör haline gelmiştir” (Veblen, 1921, 38) diyerek özetlemiştir.

“Eski düzen durumunda endüstri ve ticaret geçim kaynağıydı; yeni düzende ise kar anlayışı ile yönetilmektedir. Eski düzende endüstriyel sürecin yeterli veya yetersiz çıktığı iyi ve kötü zamanlar vardı. Sonraki zamanlarda iş süreci yeterli kar ve yetersiz kar oranı verdiği için iyi ve kötü zamanlar olmuştur. Refah artık öncelikli olarak iş dünyasının refahı anlamına gelmektedir; oysa eskiden endüstriyel yeterlilik anlamına geliyordu” (Veblen, 1904, p. 178).

Şirketler endüstriyi kontrol gücüne erişirken, onları bu güce eriştiren ise bankalar olmuştur. “Kurumsal finansman alanındaki hiçbir büyüme yatırım bankalarının fonları ve izinleri olmadan yapılamaz” (Veblen, 1921, 47). Kapitalizmin bu gelişme sürecinde oligopolistik, uluslararası şirketlerin toplum üzerinde büyük güce kavuşması, sıradan insanın yaşam şartlarını belirler hale gelmiştir.

Üretken faaliyetlerinden çok ticari faaliyetlerin ve finansın öne çıktığı modern kapitalizmde kredilerin kullanımının üretken faaliyetlerden çok spekülasyon amaçlarına hizmet ettiğini vurgulayan Veblen'e göre şirket yöneticileri reel üretim faaliyetlerini ana amaçları olarak görmemeye başlamışlardır. Finansal krizlere yol açan spekülasyon faaliyetleri, şirketlerin kazançlarının olduğundan

daha yüksek gösterilerek daha fazla yatırım çekme şeklinde tezahür etmiştir.

Veblen'in geliştirdiği konjonktür teorisinde firmalar önem arz etmektedir. Ana akım teoride firma üretim fonksiyonunu gerçekleştirmek girdileri çıktılara çeviren ve kar maksimizasyonu hedefleyen bir yapıdan fazlası değildir. Veblen'in firma teorisinde ise, firma rakip işletmelerin rekabeti nedeniyle ayakta kalabilmek ve büyüebilmek için stratejik faaliyetler peşinde koşmaktadır. (Jo, 2018, 4). Ortodoks teoride olduğu gibi firmanın üretim düzeyi sadece kıt kaynaklara ve teknolojiye bağlı değil denetçilerin ve yöneticilerin kararlarına bağlı olmaktadır. Firmalar kar maksimizasyonu hedefi dışında fiyatların, ücretlerin, faiz oranlarının, enflasyonun ve piyasanın kontrolünü sağlamaya çalışmaktadır.

Firmaların sermaye yapısı; piyasa paylarını, üretim faaliyetlerini ve karlılığını etkilemektedir. Veblen, analizlerinde sermaye için bir ayrıma gitmiştir. Bu ayrıma göre endüstriyel sermaye ve işletme sermayesi birbirinden farklıdır. İşletme sermayesi şerefîyeyi de içine dahil etmekte ve krediler endüstriyel sermaye ve endüstriyel olmayan mülklerin teminat olarak gösterilmesiyle elde edilmektedir. (Wray, 2012, 304) Kısaca işletme sermayesi endüstriyel araçların ve şerefîyenin kullanım haklarından oluşmaktadır (Veblen, 1958, 65).

Şerefîye, sahiplerine karlılık sağlayan; ancak toplumun geri kalanı için fayda getirmeyen, marka, telif hakları, patentler ve itibar düzeylerini kapsamaktadır (Veblen, 1958, 139). Şirketler şerefîyelerini arttırmak adına kurumsal sosyal sorumluluk projeleriyle müşterilerine ve toplumun geri kalanına değer verdiklerini ve halktan bağımsız olmadıklarını vurgulamak istemektedir. Böylece müşteri gözünde farkındalık oluşturmaya dolaylı yoldan ise reklamlarını yapmaya çalışmaktadırlar.

Ticari itibarlarını arttırmayı hedefleyen şirketler bu yolla ürünlerini daha yüksek fiyata satma imkanı bulmasının yanı sıra bankalardan daha düşük faizli kredi elde etme imkanı sağlamaktadır. Dolayısıyla şirketler, şerefîye kavramına özel bir önem vererek varsayımsal kazanç kapasitelerini arttırmaya çalışmaktadır. Veblen'e göre şirketlerin varsayımsal kazanç kapasitesi gerçek kazanç değerinde konjonktür dalgaları, gelecek tahminleri, piyasadaki algı ve bilgi düzeyine göre farklılaşmaktadır. Varsayımsal kazanç kapasiteleri yüksek olan şirketlerin finansal varlıkları değerlendirirken, bunları borsalarda yüksek fiyattan satmaları kolaylaşmaktadır; çünkü yükselen varsayımsal kazanç kapasitesi gelecekte kazançların artacağı anlamına gelmektedir. Şirketlerin cari kazanç kapasitelerini bilmeden yatırım yapan kişilerse yanıltılmaya açık hale gelmektedir.

Şirket yöneticileri cari ve varsayımsal kazanç kapasitesi arasındaki farkı varsayımsal kazanç kapasitesinin lehine arttırdığında çıkarını da maksimize etmiş olmaktadır (Baş Dinar, 35). Şirket bu çıkarını ise şirket varlıkları üzerinde manipülasyona giderek, spekülasyon oluşturarak gerçekleştirmektedir. Cari kazanç kapasitesi bugünkü geliri ifade ederken, şirket yöneticileri ise varsayımsal kazanç kapasiteleri ile ilgilenmektedir. Bunun nedeni, gelecekte karlılığı artacak firmalara yatırım çekmenin kolay olması ya da şirketlerin varlıklarını piyasalarda yüksek fiyattan satma imkanı sağlamasıdır. Varsayımsal kazanç kapasitesinin şirketlere bu imkanı sağlaması ise, şirket hesaplarının dolayısıyla varlıklarının spekülatif faaliyetlere açık olmasına neden olmaktadır.

Veblen'in şirket finansmanı, finansal açıdan kırılabilirlik ve istikrarsızlığın yanı sıra, borçlanma- deflasyona neden olan kaldıraç, belirsizlik, taklit etme ve yenilik içeren kurumsal adaptasyon sürecidir. Şerefîyesi yüksek bir firma finansal açıdan başarılı kabul edilirken, likit paraya ulaşması da kolay olmaktadır. Şirketlerin kredi talebinde bulunmasının genel olarak iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak üretim imkanlarını arttırmak, geçici parasal sıkıntıları ortadan kaldırmak, ikinci olarak ise reel üretim faaliyetlerinin yanında finansal faaliyetlerde bulunmak adına şirketler kredi talep edebilmektedir. Şirket kredi kullanarak sermayesini arttırmakta, aynı zamanda bu sermaye ile kendi yatırımlarını da finanse etmektedir. (Cornehl, 2004, s.35).

Varsayımsal kazanç kapasitesi yükseldiğinde kredi ve hisse senedi piyasalarında işlem hacmi artmaya başlamakta, şirketler sermayelerini bu piyasalarda değerlendirirken, kredilerin hacmi büyümekte, endüstri ve işletme sermayesi arasındaki fark artmaya başlamaktadır; (Wray, 2009, 811) çünkü bankalar aracılığıyla piyasaya kredi olarak verilen paranın mal karşılığı yoktur. Endüstri sermayesi ile işletme sermayesi ayrımına dikkat çeken Veblen'e göre endüstri sermayesi şirketlerin maddi varlıklarının değerini işaret ederken, işletme sermayesinin değeri ise şirketlerin mal karşılığı olmayan; ancak bilançolarına ve kazanç kapasitelerine göre değişen finansal varlıklarının piyasada

değerinin belirlenmesiyle oluşmaktadır.

Dillard'ın (1980) belirttiği üzere Veblen'in parasal düşüncesi, yatırımın kar için yapıldığıdır. Kredi, bono ve hisse senedi gibi araçlar iş adamlarının şirketlerini büyütmek ve piyasaları kontrol etmek için kullandıkları önemli araçlardır (Argitis, 2013, 30) ve bunlar toplumun servetini arttırmak için değil kendi servetlerini arttırmak için yapılmaktadır. Özetle, Veblen finansın kaptanlarının finansal piyasaları manipüle ederek firmalarının kazanç kapasitesini arttırmayı sağladığını düşünmektedir. Şirketlerin kazanç kapasitelerini ise şerefiyeleri ve finansal kaldıraçları etkilemektedir.

Veblen'e göre krizlerin oluşma nedeni borç verenler tarafından kabul edilen teminatın daha sonraki dönemdeki paraya çevrilmesi ve tahvillerin satışı arasındaki uyumsuzluklardır (Veblen, 1904, 193). Refah dönemlerinde büyük kredi genişlemeleri genel fiyat düzeyini arttırırken, kriz ve depresyon dönemlerinde kredilerin daralması genel fiyat düzeyinin düşmesine neden olmaktadır (Veblen, 1905, 461) ya da fiyatların artmasını kredilerin genişlemesi takip etmektedir. Sonuçta bu iki değişken arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmaktadır; ancak kaldıraçın aşırı kullanımı makineleşmenin artmasına yol açarak fiyatların düşüşüne neden olmaktadır. Bu durum firmaların varlıklarının beklenen getirilerinin düşmesine böylece likidite problemlerine yol açacaktır. Varsayımsal kazanç ile gerçek kazanç arasındaki farkın açıldığı durumlarda, ödeme güçlüğüne ortaya çıkarak likidite problemlerinin görülmesine yol açmaktadır. Likidite sıkışıklığı kaldıraç oranlarının düşmesine kar beklentilerinin değişmesine, reel ve finansal varlıkların nakde çevrilmesi yönünde baskı oluşturmaya yol açarak borç deflasyonuna neden olabilmektedir (Argitis, 2013, 32).

5. Sonuç

Modern Zamanlar, Büyük Buhran öncesi dönemin toplumsal dönüşümünü, teknolojinin yol açtığı kitlesel üretim faaliyetlerini, küçük atölyelerin yerini alan büyük fabrikalardaki profesyonel yöneticiliğe geçişi resmetmiştir. Kriz sonrası artan işsizlik oranlarının yanı sıra, gelir eşitsizliğinin getirdiği toplumsal sınıf ayrımı gözler önüne serilmiştir.

Thorstein Veblen, Büyük Buhran'a kadar olağan kabul edilen ekonomik krizlerin nedenlerine dair çalışmalar yapmış, finansal sektörün henüz gelişmediği bir dönemde şirketlerin reel üretim faaliyetlerine hükmeden sermaye piyasalarının baskın olduğu ve kredilerin önemini vurgulayan bir konjonktür teorisini geliştirmiştir. Ayrıca ana akım iktisadın çalışma alanına dahil olmayan, sosyoloji, antropoloji, psikoloji gibi bilimlerden faydalanarak kurumları, evrimi, içgüdüleri, gösterişçi tüketimi, aylak sınıfı ve büyük şirketlerdeki üretim tekniklerinin değişimini çalışan, yönetici, patron ayrımı yaparak analiz etmiştir.

Veblen Modern Zamanlar'dan önce geliştirdiği konjonktür teorisine, toplumun davranış biçimlerini analiz etmiş, gösterişçi tüketim ve Büyük Buhran öncesi gerçekleşen aşırı harcama toplumunu eleştirerek, aşırı finansallaşmanın krizlere yol açacağına ön görmüştür. Modern Zamanlar filmi ile Veblen'in işçiler, toplum, üretim biçimleri, profesyonel yöneticiler ve gösterişçi tüketim üzerine savunduğu düşünceler somutlaşmış ve daha çok anlam kazanmıştır.

Sonuç olarak farklı alanlarda da olsa dönemlerinin ilgi çeken iki ismi kriz öncesi dönemi çeşitli açılardan benzerliklerle irdelemiş, toplumun yapısını, tüketim harcamaları ve altında yatan nedenleri ayrıca bugün yaşanmaya devam etmekte olan krizlerin arkasında yatan nedenleri yıllar öncesinden gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

ANDERSON, K. L. (1933): "The Unity of Veblen's Theoretical System." **The Quarterly Journal of Economics**. 47(4), 598-626.

APAK, S. (2009): "1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği." **MUFAD Dergisi**, 41, 6-15

- ARAZ TAKAY, B. (2009): “Evrimsel İktisat ve Sosyo-Ekonomik Değişim.” Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARGİTİS, G. (2013): “Veblenian and Minskian Financial Markets.” **European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention**. 10(1), 28–43.
- BARNETT, V. (2017): “Veblen’s Two Types of Instinct and the Cognitive Foundations of Evolutionary-Institutional Economics.” **Journal of Economic Issues**. 51(2), 541-562.
- BAŞ DİNAR, G. (2011): “**Kapitalizmin İstikrarsızlığı. Veblen, Keynes ve Minsky.**” Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CORNEHLS, J.V. (2004): “Veblen’s Theory of Finance Capitalism and Contemporary Corporate America” **Journal of Economic Issues**. c.38(1), 29-58.
- DAVANZATI, G. F. ve, A. PACELLA (2014): “Thorstein Veblen on Credit and Economic Crises.” **Cambridge Journal of Economics**. 38(5), 1-19.
- DİLLARD, D. (1980): “A monetary theory of production: Keynes and the Institutionalists.” **Journal of Economic Issues**. c.14(2), 255–273.
- DUESENBERY, J. S. (1962): **Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- GANDHİ, M. (1971): "**The Collected Works of Mahatma Gandhi**". Vol 48 (September 1931–January 1932). Ahmedabad: Ministry of Information and Broadcasting, Government of India.
- GENE, S. (1971): "Recent Unemployment Rate Estimates for the 1920s and 1930s," **Journal of Economic History**. 43, 487-93.
- JO, T. H. (2018): “**The Institutionalist Theory of the Business Enterprise: Past, Present, and Future.**” MPRA Paper. v. 84036.
- JO, T.H., ve JOHN F. H. (2015): “The Business Enterprise in the Age of Money Manager Capitalism.” **Journal of Economic Issues**. 49(1), 23-46.
- JONES, E. (2010): “**The 2008 Financial Crisis and the Institutional Economics of Thorstein Veblen.**” Bitirme Tezi. University of KwaZulu Natal. Economics.
- KAROUİ, S. ve K. ROMDHANE. (2018): “Veblen, The First Marketing and Consumer Behavior Theorist.” **SSRN Electronic Journal**.
- LATSİS, J. (2006): “Machine Discipline and Technological Change: Rediscovering Thorstein Veblen's Evolutionary Theory. **Journal for The Theory of Social Behaviour**. 36(3), 225- 345
- Veblen, T. (1904): “**The Theory of Business Enterprise.**” New York: Charles Scribner and Sons.
- VEBLEN, T. (1905): “Credit and Prices.” **Journal of Political Economy**. 13(3), 460-472 Veblen, T. (1921): “The Engineers and the Price System.” Montana: Kessinger Publishing.
- VEBLEN, T. (1958). “**The Theory of Business Enterprise.**” A Mentor Book. New York: The New American Library of World Literature.

VEBLEN, T. (2005): **Aylak Sınıfın Teorisi**. çev. Zeynep Gültekin, Cumhuriyet Atay 1. bs. İstanbul: Babil Yayınları.

VEBLEN, T. (2007): **The Theory of the Leisure Class**. Oxford: Oxford University Press.

VEBLEN, T. (2011): **Mühendisler ve Fiyat Sistemi**. çev. Barış Özçorlu. Ankara: Mattek Matbaa.

WRAY, L. R. (2009): "The rise and fall of money manager capitalism: a Minskian approach." **Cambridge Journal of Economics**. v.33, 807-828.

WRAY, L. R. (2012): "The Great Crash of 2007 Viewed through the Perspective of Veblen's Theory of Business Enterprise, Keynes's Monetary Theory of Production and Minsky's Financial Instability Hypothesis." **Thorstein Veblen Economics for an Age of Crises**. ed. Erik S. Reinert, Francesca Lidia Viano. London: Anthem Press: 303-316.

Guide For Authors:

Manuscripts should be submitted by one of the authors of manuscript through the online electronic journal system of Dergipark (<http://www.dergipark.gov.tr/yssr>). Regardless of the source of the word-processing tool, only Microsoft Word (.doc, .docx, rtf) files can be submitted through the Dergipark.

You can download Microsoft Word document template for YSSR from
<http://www.dergipark.gov.tr/yssr>

Please follows the rule in the template when writing your article.